

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

AHMET CEVDET PAŞA ve OSMANLI DEVLETİ'NDE
EĞİTİMİN MODERNLEŞMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF MERVE KOÇ

İstanbul
Temmuz 2017

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

AHMET CEVDET PAŞA ve OSMANLI DEVLETİ'NDE
EĞİTİMİN MODERNLEŞMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF MERVE KOÇ

İstanbul
Temmuz 2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. M. Mehdi İLHAN (Danışman)

.....

Üye Yrd. Doç. Dr. Ertugrul ORAL

.....

Üye Prof. Dr. Fehmi YILMAZ

.....

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.....

Prof. Dr. İbrahim GÜNEY
Enstitü Müdür V.

ÖZET

AHMET CEVDET PAŞA VE OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİMİN MODERNLEŞMESİ

ELİF MERVE KOÇ

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Mehdi İlhan
Temmuz 2017, 117 Sayfa

Bu çalışmada Tanzimat ile başlayan Osmanlı Devleti modernleşme sürecinde Ahmet Cevdet Paşa'nın yeri ve önemi, eğitim alanında ortaya koyduğu ıslahatlar değerlendirilmiştir.

Osmanlı Dönemi eğitim sisteminde hangi kurumların ön planda oldukları, medreselerin müfredatları, usul ve usulsüzlükleri, Tanzimat ile birlikte tanıtılan "Batı eğitim modeli" açıklanmıştır. Eski ve yeni eğitim sisteminin protokolünde yer alan Osmanlı aydını Cevdet Paşa, bu sentez dönemde eğitim modeli hakkında görüşlerini ifade etmiş, bu belgelerin asılları transkriptleriyle birlikte çalışmada sunulmuştur.

Cevdet Paşa'nın eğitimde modernleşme usullerini tartışmış olduğu yazılarında, Osmanlı toplumuna uygun eğitim modelini öne sürerken, yenilenmesi gereken hususlara da dikkat çekmiştir. Topluma uygunluk, eğitim modelinde kültür yabancılaşması gibi konuları ele alarak bugünün sorunlarını o günün dünyasında ortaya koymuştur.

Cevdet Paşa'nın eğitim üzerine kaleme almış olduğu layihalar: Darülmüallimin nizamnamesi, Umum mektepler programlarına dair arzısı, Islahat ve Tanzimat'a dair arizalarıdır. Bu arşiv dökümleri çevresinde ele alacağımız bu sorunsal, Cevdet Paşa'nın entelektüel birikimiyle anlaşılır kılınmıştır.

Çalışmamızda Tanzimat öncesi ve sonrası Osmanlı eğitim modeli kısaca anlatılmış, bunun akabinde eğitimin "Batılılaşması", Batılılaşma gereksinimi olarak eğitim kurumlarında görülen usulsüzlükler açıklanmıştır. Cevdet Paşa'nın bu eğitim modeli değişimindeki rolü, Batılılaşan eğitime ayak uydurulması noktasında yazdığı raporlar, eğitimi iyileştirme girişimleri birinci elden kaynaklar aracılığı ile okura sunulmuştur.

ABSTRACT MASTER THESIS**AHMET CEVDET AND THE MODERNISATION OF OTTOMAN
EDUCATION****ELİF MERVE KOÇ****Master Thesis, History and Civilisation Surveys
Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Mehdi İlhan
July 2017, Page 117**

In this thesis I have studied and evaluated Ahmet Cevdet Pasha's importance and the role he played in the process of Ottoman modernization, which started with the *Tanzimat* (the Ottoman reforms of 1839), and the reforms he set forth in the field of education.

The Ottomans were introduced with the Western type of Education model during the *Tanzimat* period. As such within this study, on the one hand I have articulated institutions which were at the forefront of Ottoman education system including curriculum of madrasas and their methodologies as well as the lacks thereof, and on the other I have presented the originals documents paired with their academic records which include remarks and views of an Ottoman intellectual Cevdet Pasha who participated in both old and new education protocol.

Cevdet Pasha in his articles, beside his assertions about education model consonant with the Ottoman society, discussed rationalization methods of education, and pointed to the issues that needed to be reformed. Further to his aforementioned conclusions, he also manifested today's issues at his time-frame by means of addressing matters such as congruencies to social norms and cultural alienation in the education model.

The memorandums on education such as the Regulations of Darulmuallimin, the Public School Programs, and the Reformation and Tanzimat, all penned by Cevdet Pasha, are outstanding archival documents. Through these documents the research questions will be tackled and elucidated with the intellectual accretion of Cevdet Pasha.

In this study I have also elucidated both the Ottoman education model before and after the *Tanzimat*, and the “Westernization” of education and irregularities encountered in the educational institutions as a consequence of Westernization. Finally, through the primary sources, I have introduced to the reader Cevdet Pasha's role in the transformation of this educational model, the reports he wrote on keeping pace with the Westernizing education, and the initiatives he took to improve the Ottoman education.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	xi

1. BÖLÜM

1. OSMANLI'DA EĞİTİM SİSTEMİ

1.1. SİBYAN MEKTEPLERİ

1.2. MEDRESELER

1.3. MEDRESEDE OKUTULAN DERSLER VE SEVİYELERİ

2. BÖLÜM

2. EĞİTİMDE MODERNLEŞME

2.1. EĞİTİMDE TANZİMAT DÖNEMİNİN ETKİLERİ

2.2. MEDRESE SİSTEMİNDE BOZULMA

2.3. USULSÜZLÜKLER

3. BÖLÜM

3. AHMET CEVDET PAŞA

3.1. CEVDET PAŞA'NIN HAYATI VE EĞİTİMİ

3.2. CEVDET PAŞA'NIN OSMANLI EĞİTİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

3.3. CEVDET PAŞA'NIN BATILILAŞMA İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

3.4. CEVDET PAŞA'NIN EĞİTİM ALANINDA YAPTIĞI ISLAHATLAR

SONUÇ

KAYNAKÇA

ÖNSÖZ

Milletler tarihte var olduğu müddetçe bir kimlik inşası süreci geçirmektedir. Kimlik inşası; aynı millettten olan insanların tarihi kodu, devletin devamlılığını ve istikrarını sağlayan organizmadır. Aynı manevi uyarıcılara ve dinamiklere sahip olmayı, aynı tarihi paylaşmayı içermektedir. Türk milletinin bu dinamikleri, uzun soluklu bir tarihe sahip olması hasebiyle zaman içerisinde çok defa değişime uğramış; kimi zaman bu değişimler zamana ayak uydurarak kendiliğinden oluşmuş kimi zaman da dış etkenler vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

Tanzimat Dönemi, Türk-Osmanlı tarihi için kırılma noktalarından biridir. İnşa sürecinin yapıtaşı eğitim; kadim gelenekten evrilerek modern bir hal almaya başlamıştır. Bu değişim kendiliğinden mi yoksa dış etkenlerin müdahalesi ile mi gerçekleşmiştir?

Tanzimat aydınları eğitim alanında birçok çalışmada bulunmuştur. Kadim eğitim geleneğinden (medrese) gelen son Tanzimat aydını, eğitim alanındaki ıslahatlarda adını ön saflarda duyduğumuz Cevdet Paşa, bu sorunun cevabını bize verebilecek üst akıl konumundadır.

Çalışma; giriş, üç bölüm (Osmanlı'da Eğitim Sistemi, Osmanlı'da Medrese Sistemi ve Ahmet Cevdet Paşa) ve sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin eğitim anlayışı, Tanzimat öncesi eğitim kurumlarının işleyişi ve Tanzimat Dönemi ile Osmanlı eğitiminde Batılılaşma incelenmiştir.

İkinci bölümde, Osmanlı eğitim kurumlarının kimler tarafından oluşturulduğu ve tarihi süreçleri, kurum içinde görev yapanlar ve öğrenciler, eğitim müfredatları konu alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise Cevdet Paşa'nın hayatı, eğitimi, aldığı unvanlar ve devlet kademesindeki görevlerine yer verilmiştir. Bunun yanında Paşa'nın Batı hakkındaki düşünceleri, eğitim alanında yapmış olduğu faaliyetler ve ıslahat çalışmaları Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bizzat kendi eliyle kaleme aldığı layihalar: Darülmuallimin Nizamnamesi'ne Dair, Umum Mektepler Programı'na Dair Ahmet Cevdet Paşa'nın arızası, Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet*'in hatimesinden sonraki vekayii, bilhassa yeniçeriliğin ilgası, ıslahatların neden başarısız olduğu vesâir diğer tarihi hadiselerle ilgili görüşlerini muhtevi Sadullah Paşa'ya yazdığı hususi mektubun aslı ve Abdülhamit'in Cevdet Paşa'yı Tanzimat'a dair bir layiha yazması emri fermanın aslı bulunmaktadır. Bu layihaların asılları ve tercümeleleri ekler bölümünde mevcuttur.

Sonuçta kaynak taraması ve arşiv araştırmasından elde edilen veriler doğrultusunda ulaşılan sonuç ve önerilere yönelik açıklamalarda bulunulmuştur.

Yüksek lisans eğitimim boyunca üzerimde emeği olan hocalarıma, benden yardımlarını esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Mehmet Mehdi İlhan'a, fikri desteği ve kaynakça önerileri için Doç. Dr. Mustafa Gündüz'e, metin tercümelerinde bana yardımcı olan H. Halit Atlı ve Zeynep Durak'a, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım; ilgi ve desteğini üzerimden eksik etmeyen babam, muhterem Ahmet Fevzi Koç'a teşekkürlerimi sunarım.

Temmuz, 2017

ELİF MERVE KOÇ

GİRİŞ

Milletlerin var olma süreci, ontolojik gereksinimi bireylerin aynı kodları taşıma ihtiyacını zorunlu kılmıştır. Bu kodlar, aynı toprak parçası üzerinde yaşamak ile başlamakta; aynı dili konuşup aynı tarihi sürece sahip olma ile devam etmektedir. Literatürde "millet olmak" ifadesi bu kodların tamamını bünyesinde barındıran kalabalıklar için kullanılmaktadır.

Millet olabilen bu kalabalıkların aynı geçmişe sahip olmaları, birleştirici unsur olması sebebiyle elzemdir. Milli duygulara sahip olmak, ayrışmayı ve kodların yok olmasını önlemektedir. Tarih, millet olabilenleri yazarken tarihi, millet kalabilenler yazmaktadır.

Milletlerin oluşturdukları medeniyet kendini varlık, bilgi ve değer bakımından tanımlarken; ilahiyat, felsefe ve bilim bakımından farklılaştırır. Milletlerin ontolojik tanımları bir tarih algısına muhtaçtır. Bütün insanlık tarihini kendi özel tarihi ile uyumlu bir şekilde yorumlayarak kendi tarihi varoluşu için özel bir anlam katmaya çalışır (Demirci, 2013: 133). Bu varoluş, kimlik inşası ile aynı parametrelerdedir. Eğitimin bu kodlardaki yeri, özgün medeniyete sahip olma, tarihi bir zeminde var olma ve bu zeminde millet olarak kalabilme unsurunu devam ettirmek için önemlidir. Bir topluluğun kimlik inşası, eğitimin doğru kullanılmasıyla ve köklü tarihe sahip bir millet olmalarıyla tamamlanabilir. Ziya Gökalp, "*Milletlerarası birlik ruhunu oluşturan şey, kitap ve dolayısı ile de medeniyettir.*" sözleriyle bu fikri doğrulamaktadır (Gökalp, 2007: 15).

Millet kelimesi bugün; aynı toprak üzerinde yaşayan, aralarında dil, din, duygu, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu olarak ifade edilir iken, Osmanlı Devleti ve İslami literatür için bu anlamın dışındadır. Osmanlı Devleti'nin benimsemiş olduğu millet sistemi, "millet" kelimesinin dini anlamıyla eş anlamlı olarak, bir dine mensup

olan insanlar için ifade ve Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan zümreleri ayırt etmek amacıyla kullanılmaktaydı (Ortaylı, 2005: 66). Yahudi milleti, Hristiyan milleti vb.

Osmanlı Devleti içerisinde milletler iki ana grup çevresinde Müslim ve gayrimüslimler olarak şekillenmiştir. Devletin milli kodları, bugünkü devletlerin aksine oluşturulması güç bir vaziyet taşımaktaydı. Bu zümreler, aynı bayrak altında yaşayıp aynı toprak parçasını paylaşmaktan öte bir paydada birleşmemiştir. Bu sebeple "eğitim", devlet eliyle Müslümanlara ulaşabilmekte, milli bilinç eğitim yolu ile işlenebilmekteydi. Gayrimüslimler ise kendi ibadethanelerini oluşturabildikleri gibi eğitim kurumlarını da inşa edebilmekteydi. Böylece kendi milletleri için "medeniyet" oluşturabilecek ve sürdürecek alana sahip olmaktaydılar.

Osmanlı Devleti'nde her millet kendi ruhani başkanlığın gözetimi altında ayrı birer eğitim sistemine sahipti. Tanzimat'a kadar Osmanlı Devleti'nin bütün unsurlara yönelik merkezî bir eğitim politikası bulunmadığından (Somel, 2015: 686) farklı milletlerin eğitim sistemleri arasında herhangi bir uyumluluk, düzen söz konusu olmamış; gayrimüslim cemaatler eğitim ve öğretimin amaç, kapsam ve müfredatını kendileri belirlemiştir (Öztürk, 2007: 565). İmparatorluğun tüm nüfusunu kapsayıcı genel bir eğitim düzeni mevcut değildi. Bu çalışmada Osmanlı tebaasındaki gayrimüslimler değil tebaa içerisinde çoğunluğa sahip Müslüman millete sunulan eğitim faaliyetleri incelenmiştir.

Osmanlı Devleti eğitim tarihini, Tanzimat öncesi Klasik Dönem ve Tanzimat sonrası Batılılaşma Dönemi olarak ikiye ayırmak yanlış olmayacaktır. 16. yüzyıl ile birlikte modernizmle tanışan devlet, eğitim alanındaki değişimini 19. yüzyıl itibari ile başlatacaktır. Bu değişimin başlangıcı Tanzimat fermanı olmuş, değişimin aşamaları günümüzde hala tamamlanamamıştır. Kadim geleneğin ve modern sistemin meç edilme sancısı Cevdet Paşa ekseninde irdelenecektir.

1. BÖLÜM

OSMANLI'DA EĞİTİM SİSTEMİ

Osmanlı Devleti ilk eğitim kurumlarının, henüz bir beylik iken 14. yüzyıldan itibaren kuruldukları bilinmektedir. Osmanlı Beyliği'nde ilk medrese olarak Orhan Gazi'nin 1331'de kurduğu, İznik Orhaniyesi adı ile de anılan İznik Medresesi gösterilir (Kütükoğlu, 2000: 3). II. Murad döneminde faaliyete geçen Darülhadis Medresesi, Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar en yüksek mertebeli medrese olma unvanını korudu (İpşirli, 2003: 327). İstanbul'un fethiyle beraber başlayan yeni dönem, medrese teşkilatı için de yeni bir yapılanmanın başlangıcıydı. Yeni medreselerin inşası fetihten sonraya tekabül etmekteydi (Aydoğdu ve Kılıç, 2017: 84). Fatih Sultan Mehmet'in devri ile devletin her kademesinde değişiklik meydana geldi. İmparatorluk akabinde özgün kurumların inşası medreseleri de etkileyecekti. Zira bahsi geçen döneme kadar medreseler Selçuklu dönemi izleri taşımaktaydı. İstanbul'un fethiyle birkaç kilise (örneğin: Ayasofya) medreseye çevrilmiş, külliyeler inşa edilmiştir ve müfredatları değiştirilmişti. Fatih döneminde merkezi idare ve dini devlet kuvvetlendikçe memleketin bütün fikir canlılığı İstanbul'da toplanmıştı. Bu devirde taşradan ne kadar ulema yetişmişse mutlaka İstanbul'a gelir; buranın medreselerinde okur veya müderris olurlardı (Ülken, 1976: 388).

Osmanlı Devleti'nde eğitim, küçük yaştaki çocukların mahalle camilerine giderek ya da Sıbyan mektebi denilen; devlet tarafından müderris atanmış, müfredatında Kur'an öğretimi ve taliminin mevcut olduğu kurumlarda başlardı. Sıbyan mektebini tamamlayanlar medreseye gitmeye hak kazanır ve eğitimini yükseköğretime geçerek devam ettirirdi (Baltacı, 2004: 6-7).

Sıbyan mekteplerinin ilk defa devlet kontrolüne girmesi Fatih devrine rastlamaktadır. Bundan önceki dönemlerde bu mektepler mollaların, müderrislerin kontrolü ile işlerken mektep programlarındaki düzenlemeler daha sonraki dönemler için de örnek olmuş ve klasik Osmanlı medrese düzeni oluşmuştur. Bu dönem ile birlikte medreselerde uzun yıllar sürececek bir yapılanma meydana gelmiştir.

Eğitim kurumları Sıbyan mektepleri ve medreseler şeklinde iki ana kolda ilerlemekteydi. Bu kurumların salt amacı Kur'an öğretimi ve memur yetiştirmektir. Sıbyan mektebi hocaları çocukları iyi bir şekilde okutup onlara Kur'an talim ettirecekler, ardından çocukların istidadına göre tecvit, ilmihal okutacaklar, İslâm'ın şartlarını ve dinî kaideleri öğreteceklerdi. Medreselerde ise öğrencilere dini ilimler öğretilirken, Arapça ve Farsça dil eğitiminin yanında fenni ilimler de öğretilerek bir nevi lisans ve yüksek lisans eğitime tabi tutulmaktaydılar.

Osmanlı topraklarında medreseler, padişahlar, valide sultanlar, vezirler ve ileri gelen devlet adamları, saray, ilmiye ve kalemiye mensupları tarafından büyük külliyeler ve manzumelerin bir parçası olarak inşa edilebildikleri gibi bazıları da tek medrese olarak yapılmış olup bütün Anadolu ve Rumeli'ye yayılmıştır. Büyük medreseler İstanbul merkezli de olsa küçük kasabalarda da medrese inşa edildiği görülmektedir (Kütükoğlu, 2000: 3). Bizzat padişahlar tarafından yapılan medreseler onların isimleri ile anılırdı ve müfredat Sultan tarafından belirlenirdi (örn. Fatih Camii ve Külliyesi) (Ahmed ve Filibovic, 2004: 187).

Medreseler yalnızca devletin desteğiyle değil ulema arasındaki zenginlerin geliriyle de yaptırılırdı. Bunlar âlimlerin kendi tasarrufunda yaptırıldıkları ilim meclisleriydi. Medreselerin bakım ve onarımı zengin kişilerce sağlanırdı. Talebelerin barınma imkânları da hocaların mesuliyetindeydi. Medreseler varlıklarını sultanların, nüfuzlu devlet adamlarının ve zenginlerin himayesinde kurulan vakıfların gelirleriyle sürdürmüştür. Medreseler vakıf müesseseleri olduğu için vakfın tesisinden sonra mütevelliyeye emanet edilir ve vakıf tarafından koşulan şartlara göre idare olunur, bakımları da yine vakfın gelirleri ile yapılırdı (Kütükoğlu, 2000: 26).

19. yüzyıl öncesinde ve sonrasında girişilen ıslahat faaliyetlerinde, değişik dinî ve ırkî zümreleri kucaklayan anlayışın oluşmasında ulemanın ve medrese eğitiminin

önemli rolü olduğu söylenebilir. İçeride ve özellikle dış politikada çok hızlı ve çok defa da aleyhte gelişmelerle sarsılan Osmanlı Devleti, alternatif olabilecek çözüm arayışları içerisine girmişse de medrese sistemi kendini yenileyememiştir.

18. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa ve Osmanlı topraklarında dini ağırlıklı bir eğitim anlayışı egemen olmuştur. Avrupa'da kilise tekelindeki eğitim kurumları, doğu topraklarında medrese tekelinde İslami eğitim olarak zuhur etmiştir. Osmanlı'da 1770'li yıllardan itibaren Avrupalı güçler karşısındaki askeri gerilemeyi durdurmak amacıyla askeri eğitimde (kara ve deniz mühendishaneleri) başlatılan Batılılaşma, (Ülken, 1966: 17) 1830'lu yılların sonlarında sivil eğitimi de etkisi altına aldı. Tanzimat'tan sonra hızlanan Batılılaşmaya paralel olarak devlet tarafından klasik İslami eğitim sisteminin yanı sıra Batı modelinde yarı-seküler yeni bir eğitim sistemi tesis edildi. Böylece devletin yönetim ve denetimi altında birbirinden farklı dünya görüşüne sahip insanlar yetiştiren iki sistem ortaya çıktı (Öztürk, 2007: 565).

Tek derslikli ve tek öğretmenli olan bu kurumların (Sıbyan mekteplerinin) asıl görevi üç dört yıl süren öğrenim hayatı boyunca çocuklara dini / geleneksel kültürü aktarmaktı. Program ağırlıklı olarak Kur'an okuma, ilmihal ve ahlâk bilgisinden oluşuyordu. Sıbyan mektepleri bir vakıf veya mahalle ya da köy halkı tarafından yaptırılır, bakım ve personel giderleri de aynı kaynaklardan karşılanırdı. Müslüman halk öğretmene büyük saygı göstermişse de çocuklarını Sıbyan mekteplerine göndermede pek istekli davranmamıştır. Çocukların kalfa-çırak olarak çalıştırılması, zanaat sahibi olmaları gerektiği düşüncesi bu durumun en büyük sebeplerindendir. Nitekim 1820'li yıllarda İstanbul gibi bir merkezde bile çocukların önemli bir kısmı temel eğitimden yoksun bulunuyordu. Özellikle çocukların çırak olarak çalışmaları sebebiyle Sıbyan mekteplerine devam edememelerini önemli bir eksiklik gören yenilikçi padişah II. Mahmut, eğitimi zorunlu kılan bir ferman yayınlamış (Berkes, 2017: 180; Ayhan, 1992: 159), 1824 yılında çıkardığı bu fermanla bütün çocukların buluş çağına kadar ilköğretime gitmesini zorunlu kılmış, okuma yaşındaki çocukların mekteplerden alınarak herhangi bir işte çalıştırılmasını yasaklamıştır. Bu zamana kadar vakıfların kural getirdiği eğitim meselesi ilk defa devlet meselesi haline gelmiştir. Ancak bu yenilik girişimi para ve personel yetersizliği yüzünden sonuçsuz kalmıştır. Tanzimat'tan sonra Sıbyan mekteplerinin eğitim öğretim kalitesi bakımından özellikle Batı tipi ilkokullara (İbtidâi) göre geri kaldığı gözlemlenmiştir. Ders programları ve

müfredatların Batı'dan gelen ilmi ve pedagojik esaslara uygun olarak düzenlenememesi, mesleki ehliyete sahip çağa ayak uyduran öğretmenler ve yönetici kadrolarının yetersizliği, Batı tipi okulların ülke çapında yaygınlaştırılmaması ve eğitim ıslahatlarında istenilen başarının elde edilememesi ile sonuçlanmıştır (Ayhan, 1992: 159).

Osmanlı eğitim kurumları 16. yüzyıl itibariyle yenilik ve bilimselliğini yitirmişti. Kanuni döneminde medrese teşkilatları ikinci kez düzenleme içerisine girmiş ancak klasik dönem Osmanlı Devleti işleyişinde farklı alanları da kapsayarak bir takım bozulmalar (siyasi, askeri, ekonomik) baş göstermişti. Bu bozulmalardan eğitim sistemi de etkilenmiş (Aydoğdu ve Kılıç, 2017: 85), medrese usulü eğitim Avrupa'nın üniversite formuyla yarışamayacak bir hal almıştı. Cevdet Paşa, medrese çıkışlı olup da kendisini geliştirip yetiştiren nadir devlet adamlarından, entelektüel şahıslardan biriydi. Kızı Fatma Aliye, babasını anlatmış olduğu kitabında medreselerdeki eğitimden şu şekilde bahseder:

“Ahmet Efendi, medreselerin eyyâm-ı tahsilinde müretteb olan derslerden başka, eyyâm-ı tâtiliyyesinde cüz'iyâyâta dâir pek çok risâleler ve tarz-ı kâdim üzere hesâb, cebir, hendese, hey'et vesâir fînûn-ı hikmete dâir pek çok kitaplar okumuş. Muahharan medreselerde bu dersler metruk ve mensâ olmuş.” (Fatma Aliye, 1995: 53).

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'ndeki zihni değişimlere baktığımızda yenilik fikirlerinin 18. yüzyıla kadar şahsi çabadan öteye geçmediğini; III. Ahmet, I. Mahmut ve I. Abdülhamit dönemlerinde padişahların taht süreleri boyunca ıslahat girişimlerinde bulduklarını ancak bunun devlet politikası haline dönüşmediğini görmekteyiz (Aktepe, 1989: 37, Özcan, 2003: 351, Aktepe, 1988: 216). Ancak 19. yüzyıl itibari ile yenilikler bizzat padişahların isteği ve çabasıyla zuhur etmekte (örn. II. Mahmut), devletin iyileştirilmesi için birçok alanla birlikte eğitim alanında da düzenlemelere gidilmiştir. II. Mahmut'un 1824 yılında yayınladığı ferman buna güzel bir örnektir.

Medreselerin eğitim kalitesinde 16. yüzyıl itibari ile görülen gerilemeden önce, Akşemsettin, Molla Ferani, Molla Hüsrev (İpşirli, 2003: 329) gibi Osmanlı aydın kesiminin, ilmiye ve ulema sınıfının ve büyük âlimlerin yetişmesinde önemli bir kurum olduğu dikkatten kaçmamalıdır. Medreselerin gerileme dönemi içerisinde istisna

aydınlardan biri olan Cevdet Paşa, medreselerin yenilik öncesi son dönemine denk gelmiş ve kendisinin çabası dışında da medrese içerisinde iyi bir eğitim almış olması ileriki bölümlerde zikredilecektir.

16. yüzyıl ile Avrupa'dan dünyaya yayılmaya başlayan modernizm, Osmanlı içinde 17. yüzyıl sonu 18. yüzyıl başı itibari ile fark edilmiş, Tanzimat aydınlarından tutucu yöneticilere, muhalif yazarına kadar çağdaş dünyada var olmak için değişmek ve olaylara yön vermek gerektiğini anlamıştı. Varlığını sürdürebilmek için Osmanlı aydın geleneğini ve ortamını farklı anlayışla da olsa değerlendirmeye ve eleştirmeye başlamıştı (Ortaylı, 2015: 452).

Değişimin eğitim alanında olması gerektiğini farkedenden aydın kesim, 19. yüzyıl ıslahatları içerisinde yenilik hedeflerine ulaşma bakımından en büyük başarıyı eğitim alanında gerçekleştirdiler. Kurulan temel ve yükseköğretim kurumlarında ağır ağır ve bin bir zahmetle yeni bir elit sınıfı meydana geldi. Bu yeni elitin yeni bir ruhu ve gerçek dünyaya dair daha yeni ve açık bir algılayışı vardı. Bu okullardan çıkan yeni memur sınıfı çoğunlukla bilgiye tam olarak hakim olmasa da ülkelerinin sorunlarının ve yaşadığı sıkıntıların gerçekten farkındaydılar. 20. yüzyıla gelindiğinde modern Türkiye'yi oluşturan büyük toplumsal ve siyasi devrimleri sonuçlandıracak olan bilgiyi, yetkinliği bu yeni ruh ortaya çıkardı (Lewis, 2013: 176).

Tanzimat hareketi, kanun egemenliğini kurma ve yönetimi yeniden düzenleme olarak görülüyor ve anlaşılıyordu. Tanzimat önderlerinin kendileri de girişimlerinin amacını ve yöntemini aynı biçimde değerlendiriyorlardı. Tanzimat hareketi bir devrimin atmosferini ve dünya görüşünü taşııyordu. Dayatılan modernizm, tam anlamıyla anlaşılammış "değişim", kişilerin zihni melekeleriyle hayata geçirilmeye çalışılmıştı. Bu durum Tanzimat yöneticilerinin kişiliklerinde tutuculuk ve pragmatik reformculuğu birleştirmiş; dünya görüşleri, davranış biçimleri ve politikalarıyla 19. yüzyıl Osmanlı toplumundaki yeni insanın tipik temsilcileri veya öncüleri olmuşlardır (Ortaylı, 2015: 424).

Tanzimat aydınları içerisindeki Cevdet Paşa; medrese çıkışlı, dönemin Avrupai sayılmayan aydınlarından biriydi. Yüzyıl önce yaşasa, ilmiye sınıfının en önde gelen üyelerinden biri olarak kalabilecek niteliğe sahipti. İlmiye sınıfındaki yüksek

rütbesinden, yani kazaskerlikten mülkiye sınıfına geçiş yapmış, vezir olmuştu. Osmanlı tarihinde ilmiye sınıfından mülkiye sınıfına geçiş yapanlar az da olsa vardı, fakat böyle yüksek bir rütbeden geçiş tek olaydı. Cevdet Paşa, Tanzimat reformlarının ilmiye sınıfının gücü ve dünya görüşü aleyhine geliştiğinin ve dünya görüşünün berikilerin önüne geçtiğinin canlı bir örneğidir (Ortaylı, 2015: 425-426).

1.1. Sıbyan Mektepleri

Abbâsîler devrinde “küttâb” adıyla anılan mekteplere Karahanlılar veya Selçuklularda “Sıbyan mektebi” denildiği için Osmanlılarda da bu ismin kullanıldığı sanılmaktadır. Osmanlılar zamanla mektepleri “dârüt’ta’lîm, dârü’l-‘ilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, Mekteb-i İbtidâiyye” gibi adlarla da anmışlardır. Osmanlılarda 19. yüzyılda mektep kelimesi bütün öğretim kurumlarını içine alacak, fakülte adları için de kullanılan geniş bir anlam kazanacaktır (Baltacı, 2004: 6).

Türk Müslüman toplumlarda; Selçuklular ve Osmanlılar için Sıbyan mekteplerinin genellikle tek temel dersi vardı: Kur’an’ın anlamı açıklanmadan, yalnızca okunuşunun öğretilmesi. Ayrıca çocuklara dini bilgiler ve uygulamalar (namaz vs.) öğretilirdi (Berkes, 2017: 180 ve Akyüz, 2015: 88).

1846’da dört yıllık eğitim veren Sıbyan mekteplerinde elifba, Kur’an, ilmihal, tecvit, Türkçe, kısaltılmış “ahlâk-ı memdûha” risâleleri okutuluyor, lügat, sülüs ve nesih yazılar öğretiliyordu. Tanzimat’tan sonra üç yıllık Mekteb-i İbtidâi olarak faaliyet gösteren bu okulların programları elifba, Kur’ân-ı Kerîm, tecvit, ilmihal, ahlâk, sarf-ı Osmânî, imlâ, kıraat, mülahhas târîh-i Osmânî, muhtasar coğrafya-yı Osmânî, hesap ve hüsn-i hattan oluşmaktaydı. Sıbyan mekteplerinde çocuklara Kur’an’ın okunuşu ve bazı dualar, anlamı açıklanmadan öğretilir, fakat çeşitli dini bilgiler Türkçe olarak verilir (Akyüz, 2015: 90, Baltacı, 2004: 7).

1847’de ilk ve orta öğretimin işlerini yürütmek üzere Mekâtib-i Umûmiyye Nezareti kurularak başına Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi getirildi ve Sıbyan mektepleriyle Rüştiyeler (ortaokul derecesindeki eğitim kurumları) yenilendi. Bu yenilikler; Sıbyan mekteplerinde İlmihal ve Tecvit derslerinde geçen Arapça kelimelerin mümkün olduğunca Türkçe ifadelerle anlaşılmasının sağlanması, öğrencilerin Türkçe bir sözlükten kelimeleri yazarak öğrenmeleri, Türkçe hazırlanacak Ahlak risaleleri okutulup yazdırılması gibi geleneksel olan programda değişikliklerdir. Rüştiye programında ise Arapça dilbilgisinin yanında Sülüs ve Nesih yazıları, halka yetecek kadar dört aritmetik işlem, hesap ve sayı sayma, Kur’an’ın farklı okuma şekilleri gibi ekstra dersler konulmuştur (Akyüz, 1994: 13). 20 Nisan 1857’de Mekâtib-i Umûmiyye nezareti, müsteşarlığa dönüştü. 10 Şubat 1864’te Mekâtib-i Sıbyân-ı Müslime kuruldu.

II. Abdülhamid döneminde İbtidâi mekteplerinin açılmasıyla Sıbyan mektebi, yerini “Mekâtib-i İbtidâiye” tabirine bırakmıştır. Bununla birlikte zamanımıza kadar camilerde çocuklara basit dini bilgiler verilen ve Kur’an okuma öğretilen yerlerin halk arasında Sıbyan mektebi olarak adlandırılması geleneği sürmüştür (Baltacı, 2004: 7).

Sıbyan mekteplerinin hocaları genellikle medrese mezunu olup cami ve mescitlerde imam-hatiplik veya müezzinlik yapan kimselerdi. Kız çocuklarına mahsus mekteplerin hocaları ise Kur’an bilen, Sübha-i Sıbyân ve Tuhfe-i Vehbî gibi risâleleri okumuş yaşlı kadınlardı.

II. Mahmut devrinde Sıbyan mektebi hocaları medrese teşkilâtı içinde özel bir eğitime tâbi tutulmaya başlandı. 1868’de Sıbyan mekteplerine hoca yetiştirmek üzere İstanbul’da bir Darülmualimin-i Sıbyân açılmış ve ertesi yıl hazırlanan Ma’arif-i Umûmiyye Nizamnâmesi’nde ancak bu okullardan mezun olanların Sıbyan mekteplerine hoca olabileceği belirtilmiştir (Gündüz, 2015: 24 ve Baltacı, 2004: 7 ayrıca bkz. ekler: Darülmualimin Nizamnamesi).

Sıbyan mektebi hocaları, içinde buldukları sosyo-kültürel ortamla çok iyi kaynaşmış ve toplumun bir parçası olmuşlardır. Bu nedenle, saygın, danışılan, rehber kişilerdi. Her şeyden önce bir eğitimci ve din adamıydılar. Bu özelliği ile mektep hocaları, toplumun günlük hayatının önemli safhaları olan ibadet, doğum, ölüm,

evlenme, boşanma vs. gibi olaylarında da görevli idi. Ayrıca kırsal yörelerde o, çevresindeki halk gibi tarlasında çalışır, köylü ve köy sorunları ile iç içe yaşardı (Baltacı, 2004: 7). Mektep hocalarına karşı tutum, Osmanlı tebaasında saygı ve hürmetti. İlim ehli saray ve halk erkânı için her zaman ulu bir meslek sayılırdı. Koçi Bey risalesinde İstanbul'a gelişini ve halkın ilim mensuplarına davranışlarını gözlemler:

"Bir müderris duacıları yoldan geçse, bütün halk tamamen ona dönüp pek fazla hürmet ve ikram ederlerdi. Irz ve vakarları olgun halde idi. Dışarı çıktıkları vakit, kendileri ve adamları babayani elbiseler giyerlerdi. Kat'iyen süs ve zarafetleri yoktu. Beyhude seyir ve süluk ve yüksek mevki isteğinde değillerdi. Herkes evlerinde ilim ile uğraşır çıktıklarında ya derse, ya cami-i şerife, yahut Allah için sevdikleri kimselerin ziyaretlerine giderlerdi" (Koçi Bey, 1972: 28-29).

Halk, hocaları ve mektepleri "adam olmanın" aracı olarak görüyordu. Bu nedenle Osmanlı Türkleri, "mektep bir mekseb-i edeptir" derler ki, "okul, içinde edep (terbiye) kazanılan yerdir" anlamındadır (Akyüz, 2015: 93-94).

Tanzimat döneminde ve sonrasında Sıbyan mekteplerini düzenlemek başarılı olamadı. Temel eğitimdeki okullar ağı, I. Meşrutiyet dönemi ve hatta 20. yüzyılın başına kadar şeyhülislam makamının kontrolünde ve ilmiye zümresi mensuplarının nüfuz alanı içinde dini eğitim veren kurumlar olarak kalmışlardır. Ancak, Tanzimat döneminden itibaren Sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi ve İbtidâi adıyla modern temel eğitim okullarının kurulması için bir dizi reform girişimleri oldu. 1845'te Sultan Abdülmecit'in yayınladığı Hatt-ı Hümayun'u müteakiben eğitim reformunu müzakere edip hayata geçirmek üzere kurulan Meclis-i Ma'arif-i Muvakkatin hazırladığı rapor bir devlet üniversitesini (Darülfünun), ilk ve orta dereceli okullar sistemini ve sürekli bir Meclis-i Ma'arif-i Umûmiyye öngörüyordu. Darülfünunun, ilk ve ortaöğretimdeki okullar ağının kurulmasının başarılması uzun yıllara yayılan ve birçok engellerle karşılaşan zor bir hedefti. 1839 yılına tarihlenen (Ayhan, 1992: 158) Rüştîyelerin kurulması (ilk kız rüştiyesi 1858 (Akyıldız, 2011: 6) da oldukça yavaş oldu. Sıbyan mekteplerinde ise herhangi bir yenileşme gerçekleşmemiştir (Cihan, 2007: 53-54).

Cevdet Paşa bu dönemde eğitim alanında yapılmak istenilen reformlar konusunda şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Ma‘arif-i Umûmiyye’nin Memalik-i Mahruse’de neşr ü ta‘mimi maksadiyle mukaddema Dersa‘adet’de bir muvakkat Meclis-i ma‘arif teşkil olunmuş idi ki ol vakit Arif Hikmet Beyefendi dahi sudurdan olduğu halde bu meclisin azasından idi. Bu mecliste üç layiha kaleme alınmış idi. Biri Mektap-i Sıbyan’ın islah-ı ahvaline ve suver-i ta‘limiyyesinin ta‘rifatına ve diğeri Mekâtib-i Rüşdiye namıyla derece-i saniyede olarak müceddeden mektepler küşadına ve üçüncüsü ulum-ı aliye tahsiline mahsus olmak üzere bir Darü’l-Fünun inşa ve küşadına dairdir. Bu layihaları okudum. Tahsil-i ulumun derecat-ı selasesine dair pek güzel meşruh ve mufassal layihalarlardır. Meclis-i mezkûr bu üç layihayı tanzim ile ifa-yı vazife ettikten sonra dağıldı. Ve mezkûr layihaların mündericatını bi’l-müzakere icra ettirmek üzere bir daimi Meclis-i Ma‘arif-i Umûmiyye teşkil edildi. Bunun riyasetinde bir müddet sudurdan Vak‘anüvis Es‘ad Efendi bulundu. Ba‘dehu Hekimbaşı Abdülhak Efendi reis oldu. Ve bu meclisin azasından Kemal Efendi’ye Mekâtib-i Umûmiyye Nezareti ilave-i memuriyet buyuruldu. Mecliste bi’l-müzakere karar verilen hususat anın vasıtasıyla icra edilir idi” (Cevdet Paşa, yay. Baysun, 1967: 37).

Islahat Fermanı’nın getirmiş olduğu dönüşüm ile gelenekselleşen Osmanlı eğitimi, bu fermanın tetiklemiş olduğu eğitim reformu sürecini başlatmıştı. 1869 tarihiyle Ma‘arif-i Umûmiyye Nizamnamesi ile ilk defa toplumun eğitimi konusu devletin meselesi haline gelecektir (Somel, 2015: 685)

Modern eğitim sisteminin geliştirilip yaygınlaştırılmasında tahsis edilen mali kaynağın miktarı ve uzmanlaşmış elemanların sayısı bir etken olarak kabul edilebileceği gibi, devlet adamlarının ve eğitim sistemini yönlendiren idarecilerin yaklaşımları da önemli ölçüde belirleyici olmuştur (Cihan, 2007: 63). Cevdet Paşa’nın açıklamaları da bu görüşü teyit edecek niteliktedir:

“Bu kadar tatvil-i kalemdan meram ancak icmalen ol vaktin ahvalini ve nasıl hasis arızalar ve asılsız mâniâlar ile mühim işlerin geri kaldığını beyan ü ifhamdır. Meclis-i Muvakkat-i Ma‘arif işini güzel tasvir etmiş ve metin esaslar kurmuş iken Mekâtib-i Sıbyan’ın islah-ı ahvaline başlanamadığı cihetle Kemal Efendi binaya orta katından başladı ve Valide Mektebi’nin inşasını fırsat ittihaz ederek anı Dar’ül-Fünun’a numune edeyim der iken Vehbi Molla anın teşebbüsâtını alt üst eyledi ve Kemal Efendi göz önünden savuşmak üzere Avrupa’ya gitti. Anın vakt-i gaybubetinde Vehbi Molla’ya karşı durmak üzere fakiri muavin yapmak istediler. Vehbi’nin hatırı için Ali Paşa ana muhalefet etti. Biz daha âlâ suret ile kayırıldık. Lakin maksad-ı asli fevt oldu. Ma‘arif-i Umûmiyye işleri Vehbi Molla gibi Mekteb-i Sıbyan’dan başka mekteb ve

medrese görmemiş bir cahilin elinde kaldı. Ali Paşa gibi birinci derecede emri ehemmiyeti ma'arife muavenet edebilecek bir zat-ı ali kadrin ulum u ma'arife fevkalade himmet olunmakta iken memul mertebe terakki husule gelmemesi bu misillü sebeplerden naşi idi" (Cevdet Paşa, 1967: 41).

1.2. Medreseler

Medrese, Sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine tekabül eden, İslami kimliği sebebiyle sadece Müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu özelliği taşır. Bu medreseler konumu, fiziki ve mimari özellikleri, sağlanan maddi imkânlar ve bilhassa müfredat programı ile bir yükseköğretim ve araştırma kurumu özelliği kazandı (İpşirli, 2003: 327). Osmanlı medrese sistemi, günümüzdeki sistematiğe göre ilköğretimin ikinci kademesinden lisansüstü eğitime kadar farklı eğitim kademelerini kapsayan, birbirinin devamı niteliğindeki eğitim kurumlarından oluşuyordu.

Osmanlı eğitim sisteminin omurgasını teşkil eden medreseler, kültür ve medeniyetin gelişiminde hayati bir rol oynamıştır. Medreselerde eğitimi ve akademik çalışmaları yürüten müderrislerin niteliğini arttırmak için bilimsel çalışma ve tecrübeyi esas alan bir kariyer sistemi oluşturulmuş, böylece onlara en alt düzeydeki medreseden en üst düzeydeki medreseye kadar yükselme imkânı sağlanmış, terfi eden müderrislere daha iyi maddi şartlar sunulmuştur (Öztürk, 2007: 566).

Osmanlılarda yeni fethedilen yerleşim birimlerine medrese inşası da yerleşmiş bir âdetti. Osmanlı idaresine giren yerlerde medrese teşkili sadece eğitim amacına değil İslâm dini ve kültürünün yaygınlaşmasına, devlet, aydın ve halk uzlaşmasının teminine ve yönetimin toplumlara benimsetilmesine de yardımcı oluyordu. Osmanlı Devleti'nde medrese, kuruluştan 19. yüzyıla kadar ilmi ve fikri hayatta etkili, devlet ve toplumu yönlendiren bir kurumdu. Şer'î ve hukuki mevzuatın tedvini, idari ve askeri müesseseler yanında vakıf sistemi gibi toplumsal kurumların teşkili ve benimsenmesinde, devletin zorlandığı yerlerde çözümler üretilmesinde, sistemin temel bir unsuru olarak faaliyet göstermişti (İpşirli, 2003: 332).

1.3. Medreselerde Okutulan Dersler ve Seviyeleri

Osmanlı kurumlarının işleyişi, Müslüman olan zeki, yetenekli, becerikli olan herkesin devlet hiyerarşisi içerisinde kendilerine yer bulabilmeleri ve iyi bir eğitimden geçmeleri idi. Bilgiye hâkim olma ve ilim tahsili, İslam ile harmanlanan eğitim sisteminde devletin uzun yıllar boyunca idare mekanizmasının aksaklık yaşamadan sürmesine sebep oluştur (Taşkın, 2008: 363-364). Ayrıca bir tür sertifika sistemi uygulanarak öğrencilere öğretim elemanını seçme fırsatı verilmiştir. Öte yandan lisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilere ortak derslerin alındığı ilk iki yıldan sonra ihtisaslaşmak istedikleri alana yönelik ders seçme imkânı sağlanmıştır. Lisans düzeyinde eğitim veren her medrese külliyesi; öğrencilerin barınma, beslenme, temizlik vb. ihtiyaçlarını karşılayan birimlerden oluşan birer kampüs şeklinde gelişmiştir. Medrese sisteminde lisansüstü düzeyde eğitim veren dârülhadis, dârüttıb, dârülkurrâ, dârülmesnevi gibi medreseler de faaliyet göstermiştir. Merkezi yönetim, müderrislerini tayin ettiği ve eğitim öğretimini denetlediği medreselerin finansmanını vakıflara ve halka bırakmıştır (Öztürk, 2007: 566).

Medreselere Sıbyan mekteplerini bitirenler ya da en az o kadar özel bir öğrenim gören erkek öğrenciler girmekte idi. Öğrenci sayısı, vakıf şartlarına, binanın büyüklüğüne ve dönemlere göre değişiklik göstermekle beraber, genellikle bir medresede tüm öğrenci sayısı 20-30'u geçmezdi. Öğrencilere vakıf gelirlerinden karşılıksız para ve imareten parasız yemek verilirdi (Akyüz, 2015: 69).

Medrese programında yer alan konular ve dersleri akli ve nakli, dini ve seküler ilimler, doğrudan ve dolaylı olarak programda okutulanlar olmak üzere sınıflandırılabilir. Medresede okutulan dersler esas itibariyle cüz'iyat denilen Hesap, Hendese, Hey'et ve Hikmet dersleri; alet ilimleri (ulûm-ı âliye) kabul edilen Belâgat (meânî, bedî', beyân), Mantık, Kelâm, Sarf ve Nahiv, Arap dil ve edebiyat dersleri; ulûm-ı âliye denilen Kur'an, Tefsir, Hadis ve Fıkıh derslerinden oluşmaktaydı (Kütükoğlu, 2000: 8; Kazıcı, 1996: 34; Şanal, 2003, s.150).

Bu derslerin günümüzdeki karşılıkları: Hesap ve Hendese, Matematik; Sarf ve Nahiv, Arapça dilbilgisi; Belagat, söz bilimi, hitabet; Hikmet, Felsefe; Hikemiyat, hikmet ve Felsefeye ait söz ve düşüncelerin işlendiği derslerdir.

Yahya Akyüz'ün çeşitli kaynaklardan yararlanarak medrese müfredatları için kabaca düzenlediği tablo aşağıdaki gibidir:

Çeşitli düzeylerdeki Medrese adları	Okunan başlıca ders kitapları	Kitabın ilgili olduğu bilim dalı
Haşiye-i Tecrid	Emsile, Bina, Maksut, Avamil, İzhar, Kafîye Şerh-i Tevali, Metali Telvih, Haşiye-i Tecrid, Şerh-i Feraiz Mutavvel (Ayrıca, yanda gösterilen bilimlerde çeşitli kitaplar 16. yüzyılın ortasına kadar bazı medreselerde okutulmuştur.)	Sarf, Nahiv, Akaid-Kelam, Usul-i Fıkıh, Kelam, Fıkıh, Belagat Hesap, Hendese, Heyet, İlm-i Hikmet (Felsefe), Hikemiyat, Tarih, Coğrafya
Miftah	Haşiye-i Tecrit Şerh-i Miftah Tenkih ve Tavzih Mesabih	Kelam, Belagat, Maani, Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Hadis
Kırklı ve Hariç elli	Miftah-ul Ulum Tavzih Meşarik, Hidaye Şerh-i Mevakif Buhari, Müslim, Mesabih	Belagat, Usul-i Fıkıh Hadis, Kelam, Hadis
Dâhil elli	Hidaye Telvih Buhari Keşşaf, Beyzavi	Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Hadis, Tefsir
Altmışlı	(Aynı)	(Aynı)
Sahn	Fatih, Süleymaniye, Ayasofya medreselerindeki dersler (Hidaye, Telvih, Keşşaf, Beyzavi, Kühü'l-ahbar ve müderrislerin seçeceği kitaplar (Unan, 2008: 533) ile bazı altmışlı medreselerdeki dersler	(Aynı)

(Tablo 1)

Tablo 1. Klasik Osmanlı medreselerinin dereceleri, ders kitapları, bilim dalları. (Tabloda, yukarıdan aşağıya medreselerin dereceleri yükselmektedir (Akyüz, 2015: 69).

Tabloda görüldüğü gibi derslerde belirli kitaplar takip edilirdi. Bu kitapların hemen tamamı Arapça idi ancak eğitim dili Türkçe, eğitim metodu ise genelde takrir tarzındaydı. Medrese programında tarih, coğrafya, Türk ve Fars edebiyatı yer almadığı halde Osmanlı medreselerinden yetişen, daha sonra yıllarca müderrislik yapan birçok âlimin tarih kitapları yazdığı (örn. Ahmet Vefik Paşa, Ali Seydi Bey, Aziz Berker ve birçok isim), bunların içinde divan sahibi şairlerin olduğu bilinmektedir. Medrese programında doğrudan bulunmayan tarih ve coğrafyaya medresede çeşitli ders kitaplarının ve konuların okunması sırasında ihtiyaç duyulduğu, bu sebeple medrese muhitinde yazılan veya tercüme edilen birçok tarih ve coğrafya eserinin olduğu dikkati çeker (İpşirli, 2003: 328). 17. yüzyılın başlangıcından itibaren Osmanlı medreselerinde akli ilimlerin müfredattan büyük ölçüde çıkarılarak yerine nakli ilimlerin hatta onların içerisinde Fıkıh ve Usul-i Fıkıh'a öncelik verildiği görülmektedir (Yazıcı, 1998: 111). Medresede dönemin gereği olarak eğitim dili Arapça olmasına karşın Türkçe'nin korunmasına ve gelişimine katkı sağlayacak uygulamalara da yer verilmiştir (Gündüz, 2015: 21). Bu katkı Arapça ve Farsçanın öğretilmesinin yanında derslerin Türkçe ile işlenmesiyle açıklanabilir.

Medreselerde okutulan ilimlerin üç bölüme ayrıldığı görülmektedir. Bunlar Dini-hukuki bilimler, müspet bilimler ve alet bilimleri şeklindedir. Dini-hukuki bilimler İslami bilimler olarak şerh edilebilir. Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam bu bilimlere örnektir. Müspet bilimler zümresine giren dersler tabloda görüldüğü üzere Ulum-i akliye denilen Felsefe, Matematik, Heyet (Astronomi)'dir. Alet bilimleri ise başka ilimleri öğrenmek için araç mahiyetinde öğretilen ilimlerdir. Sarf, Nahiv: Arapça ile ilgili; Mantık, Belagat, Maani, Bedi, İnşa: İfade ve yazımla ilgilidir (Akyüz, 2015: 70-71).

Osmanlı medreseleri pozitif bilimlere yönelik eğitimi birinci öncelik olarak görmemiştir. Bunun bir sonucu olarak matematik, tıp, psiko-terapi ve benzeri seküler

dallar ile dini konuların belirli alanlarında spesifik eğitim veren ihtisas medreseleri sınırlı sayıdadır. Bunlar daha çok kentlerde yer almıştır.

Devletten bütünüyle bağımsız finans kaynaklarına sahip olmamaları, eğitimin temel niteliğinin dini ve geleneksel olması, var olan sosyal düzen ve sistemi devlet lehine pekiştirmeyi öncelemesi nedeniyle medreseler 16. yüzyıla kadar devletin ve toplumun ilim ihtiyacını karşılamıştır. Ancak değişen dünyada ilmin içeriği ve yöntemi değişmiş ve buna ayak uyduramamış olan medreseler, görece özerk olan yapıları içerisinde, Batı’da olduğu gibi, “big bang” (büyük patlama) yaratacak fikir ve düşünce akımlarının gelişmesine imkân tanımamıştır (Cihan, 2007: 26-28).

17-18. yüzyıllarda medreselerde işlenen konular ve derslerle ilgili müfredat programlarının yazıldığı bilinmektedir. Kevâkib-i Seb’a Risalesi, 18. yüzyıl ortalarına kadar Türkiye’de ilim ve ilmiyeye dair bir eser olup 1728-1741 yılları arasında İstanbul’da Fransız büyükelçisi olan Marquis de Villeneuve’ün hükümeti adına medrese eğitimi ve mahiyeti hakkında bilgi istemesi üzerine Reisülküttap Mustafa Efendi’nin başkanlığında bir heyet tarafından yazılmıştı. Bu eserde Osmanlı medreselerinde sınıfın değil dersin geçildiği, her dersin başlangıç, orta ve ileri seviyelerinde ele alınıp her ders için en az üç kitabın takip edildiği, talebinin ders hazırlaması, dersin işleniş tarzı, hoca-talebe münasebetleri hakkında bilgiler yer almaktadır (İpşirli, 2003: 329).

II. BÖLÜM

EĞİTİMDE MODERNLEŞME

Modernleşme "modern bilim ve teknolojinin kabulünü" içeren bir süreçtir. Modernleşme bugün sekülerleşme, sanayileşme, toplumsal etkileşim, hayat standartlarının iyileşmesi, eğitim ve okuryazarlık seviyelerinin artması gibi kıstaslar ile nitelendirilmektedir (Alatas, 2013: 85).

17. yüzyılın son demlerinden askeri ıslahat ve mektepleşme sürecinden 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden günümüze kadar süregelen dini, siyasi, askeri, hukuki, ahlaki, ilmi alanlarda ortaya çıkan yeni fikir çabalarının, arayışlarının ve tartışmalarının, yeni uygulama gayretlerinin tümünü adlandırabileceğimiz süreç modernleşmedir, çağdaş düşünce dönemidir (Kara, 2016: 11).

Osmanlılar 15. yüzyıldan beri Avrupa'nın bazı sanat, teknik ve coğrafi bilgilerini almakta çekinmemişlerdir ancak bu temaslar çok sınırlı olup Orta Avrupa ve Akdeniz'de yaşayan Türklerin, Avrupalılar ile manen uzak olmaları bu etkileşimi olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki 17. yüzyılda İslam ve Hristiyan dünyası arasındaki mevcut demir perde Müslümanların gerileme endişesi ile daha da kalınlaşmıştı (Turan, 1969: 221).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, İstanbul'daki büyük medreselerin bazılarının müfredat programlarında dini ilimlerin yanı sıra fenni ilimler de yer alıyordu. Mantık, belagat, ahlaki ilimler ve Arapça gramer gibi dersler okutulmaya devam edildi. Ancak medreseler 16. yüzyıl ile birlikte İslami ilimler dışındaki derslerden uzaklaşmaya başladı ve sonuçta medreseler din hocalarının, camide hizmet vereceklerin, İslam hukuku dışında öğrenimi olmayan ulemaları yetiştiren bir ilahiyat fakültesine dönüştü (Chambers, 1973: 445).

17. yüzyılda Osmanlı Devleti kendini ıslah etme düşüncesi yerini Avrupa'dan ıslahat fikirleri alarak kendi bünyesinde uygulama yolunu izlemiştir.

Osmanlı devlet adamları, devlet dairelerinin ıslah edilmesinde Batı'nın kurumlarının yerli muadilliğe dönüştürülmesi ve benzerlerini ihdas ederek her kurumun Batılılar gibi işleyeceğini düşünmüşlerdir (Doğan, 2013: 251). 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Avrupa'daki ekonomik, askeri ve bilimsel gelişmeler sebebiyle Osmanlı Devleti, yeni kurum ve personele ihtiyaç duymuştur. Avrupa'daki gelişmeler, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı idarecilerini devleti hemen her alanda Batı modeline göre yeniden yapılandırmaya mecbur etmiştir. Batı'nın üstünlüğü somut biçimde ilk defa savaş meydanlarında hissedildiği için yenileşme de askeri eğitimden başladı (Öztürk, 2007: 566). 1856'dan sonra dış ve içyapısında Osmanlı Devleti, Batı ile bütünleşme için ciddi önlemler aldı. Tanzimat'ın getirdiği reformlar (1839-1877); kanun önünde bütün tebaanın eşitliği, Batı'dan bazı temel kanunların alınması Batılılaşma yolunda ileri liberal reformlar, anayasanın ilanı ve 1876-1877'de ilk parlamentonun toplanmasıyla doruk noktasına ulaştı (İnalçık, 2013: 216).

Tanzimat Dönemi (1839-1876) pek çok açıdan Osmanlılar için bir milat niteliği taşımaktadır (Gündüz, 2015: 22-23). Tanzimat, bir takım başarısızlıklara rağmen, eğitim reformu adına ciddi gelişmelerin yaşandığı ve bunların gecikmeli de olsa hayata geçirildiği modernleşme sürecinin ilk adımı olarak niteleyebileceğimiz bir geçiş dönemidir (Oklay, 2014: 236). Modernleşmenin sadece ordu düzeyinde kalmadığı, toplumsal yaşamı düzenleyen hemen her alanda yayılmaya başladığı görülmektedir. Geleneksel ilmiye sınıfının büyük ölçüde geri planda bırakıldığı, bunun yerine Avrupa'da eğitim görmüş, laik zihniyetli devlet adamlarının ve aydınların gelmeye başladığı bir dönem olmuştur (Gündüz, 2015: 22-23).

Batı dünyasının yükselişi ile İslam dünyasının dinamiğini, canlılığını ve gücünü kaybetmesi eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. 16. yüzyıl itibariyle irtifa kaybeden İslam dünyası, bu kayba Batı'nın neden olduğu iddiasına sığınmıştır. Bu Batı karşısındaki yenilgi, son kertede bir medeniyet rekabetini de ima etmekteydi. Batı'nın medeniyeti ilerleme olarak tanımlamasının ardından, yükselişlerinin rasyonaliteden geçtiği, rasyonalitenin din üzerindeki zaferi olarak ifade edilmesi karşıt iki grup ortaya

çıkarmıştır (Tekin, 2013: 132). Batı ile tabir ettiğimiz safta; bilim, teknik, sanat ve en nihayetinde hepsinin büyük kümesi "aydınlanma" var iken, diğer saf Doğu; gelenek, görenek, taşra ve İslam olarak sıfatlandırılmıştır. Bu karşıt tanımlar, iki dünyanın birbiri ile kesin çizgiler ile ayrışmasını sebep olmuştur.

Müslüman Türk toplumuna etkileri 18. yüzyılın sonlarına doğru damla damla akmaya başlayan Batılı eğitim, yirminci yüzyılın başlarında giderek gelişerek bir sel haline dönüşmüştür (Davison, 2015: 668).

Tanzimat öncesi ve Tanzimat'a yaklaşılan dönem içerisinde medreseler, medreselerde okutulan eğitim ve eğitimci kadrosu yukarıda bahsedildiği şekildeydi. Ancak Tanzimat Fermanı'ndan sonra modernizm ile tanışan, modernizmi taklide başlayan Osmanlı bürokrat ve aydınları; bu taklit metodunu önce devlet tekeline daha sonra da halka zerk etmeye başlamıştır. Bu süreç Osmanlı Devleti için Tanzimat öncesi ve sonrası olarak tarihlenebilir. 16. ve 17. yüzyıllarda devletin kendine olan güveninin sarsıldığını, bu güven bunalımından kurtulmak ve gerilemeye son vermek için atılan yenileşme hareketlerinin medreselerde de zuhur ettiği görülmektedir. 18. ve 19. yüzyılda başarıyı yakalayamayan süreç, akabinde modernizm sancılarını, "medeniyet" ve "terakki" karşısındaki tavrı doğuracaktır (Ergün, 2013: 17).

2.1. Eğitimde Tanzimat Döneminin Etkileri

"Modern" olarak nitelenen eğitim biçimi ve zihniyeti daha çok Batılı bir karakter arz eder. Özünde seküler düşünce ve Avrupalı değişime ayak uydurmak, her an değişmeye, üretmeye hazır olmak, günün ve geleceğin şartlarını ön planda tutmak vardır. Modern eğitim muhafazakârlıktan ziyade değişim kültürüne ve bireye vurgu yapmaktadır. Batı'yla olan bu karşılaşma sadece devlet ve toplumun iç dinamiklerinin istemiyle değil, dış şartların zorlamasıyla meydana gelmiştir (Gündüz, 2015: 19-20).

Tanzimat öncesi eğitim yalnızca İslam eğitimi iken Tanzimat sonrası, çağdaş eğitim sistemi getirilmeye çalışıldı. Başlangıçta bu iki eğitim arasında (geleneksel ile modern) büyük çatışmalar meydana geldi. Avrupalılar gibi giyinmek dinsizlik olarak

görüldü, okullarda resim, Fransızca gibi derslerin okutulmasına karşı çıkıldı. Tüm bunlara rağmen çağdaş eğitim değer görmeye başladı lakin dini eğitim görülmez oldu, önemini kaybetti. Akli ilim ifadesinin karşısına İslami ilimler kondu. "Akıl dışı ilim" denirmişçesine. Bunun okullarda zuhuru dini derslerin niteliğini kaybetmesiydi. Bilimsel gerçeklere bidat gözüyle bakan hocalar(!) öğrencilerin güvenini yitirdiler (Gökalp, 2007: 49).

Modern bilim tasavvuru, halk arasında ve bazı çevrelerde “modern bilim itikadı ifsada yol açar”, “modern bilim dini zayıflatır”, “fesadın başı hep fen okumaktır” gibi kanaatlerin oluşması aydınları modernleşme konusunda dini/geleneksel ilimlerin sembolizmi özel bir itina ile sürdürülmesine yol açmıştır (Kara, 2016: 122).

Tanzimat dönemiyle birlikte Sıbyan mektepleri, orta öğretim ve yükseköğretimde yenilik ve gelişmeler meydana gelmiştir. Medrese programlarının hemen tamamı değiştirilmiş, derslerin içerikleri bazı düzenlemelere tabi tutulmuştur. Programlara eklenen fen ve sosyal bilimler için ders kitapları seçimi, öğretmen değişimleri vuku bulmuştur (Yazıcı, 1998: 120). 1839 Tanzimat Fermanı’nda eğitimle ilgili tek bir kelime bile yoktur. Fakat devlet adamları, girişilen yeniliklerin kalıcı olabilmesi için bilgili bir toplum, yeni bir aydın tipi ve kadro oluşturmak gerektiğini biliyorlardı. Bunu fikir ve uygulamalarında gösterdiler. Cevdet Paşa’ya göre örgün ve yaygın eğitimin amacı okullar açarak ve halkı eğiterek devleti Avrupa’nın yeni usullerine göre düzenlemektir. Bu eğitim özellikleri Avrupa kamuoyunu da kazanmayı hedefliyordu (Akyüz, 2015: 159).

Batılılaşmanın sivil kesiminde Fransız örneği seçilmesi bugünkü eğitim sisteminin oluşmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur. 1851’de kurulan Encümen-i Dâniş, Fransız Akademisi’ne benzer bir kurumdur. Türk eğitiminin 1845’te çizilen genel yapısı zaten Fransız örneğine göre şekillenmiştir. Daha sonraki isimlerde, kuruluşlarda, eğitim yasa ve yönetmeliklerinde, okulların ders programlarında Fransız etkisi alabildiğine devam etmiştir. Fransa’nın Batılılaşma’da bir model ülke olarak seçilmesinde kıta Avrupa’sında diplomasi dilinin Fransızca olması, aydınlarımızın uzun yıllar Fransızca okumaları, yurt dışına gönderilen öğrencilerin genellikle Fransa’ya gönderilmesi (II. Mahmut dönemi: 1808-1839) (Beydilli, 2003: 355) gibi nedenler içerir (Ergün, 1990: 4-6 ve Kara, 2016: 126).

Tanzimat'ın ardından çağdaş pedagoji Osmanlı eğitimcileri tarafından izlenmeye başlandı. İçlerinde kadınların da bulunduğu (örn. Ayşe Sıdıka Hanım) pek çok eğitimci değerli eserler verdi. Bu bilimsel birikime paralel olarak ülkede çağdaş pedagojik ilkeleri okullarda uygulamayı amaçlayan bir eğitim akımı doğdu. Bu akımla birlikte çağdaş öğretim ilke ve yöntemleriyle öğretim araç gereçleri okullara girmeye başladı. Programlarda bazı dini derslerin de bulunmasıyla birlikte ağırlık pozitif bilimlere ait derslerde oldu. Bu hareket istisnai bazı tepkilere rağmen ciddi bir direniş görmedi (Öztürk, 2007: 567).

Tanzimat öncesi dönemden başlayarak askeri-teknik okullarda Batılı uzman ve teknik personel görevlendirilmesi, aynı şekilde uzman personel yetiştirmek üzere giderek artan sayıda ve farklı sektörlerde daha gelişmiş Avrupa ülkelerine öğrenci gönderilmesi, geleneksel kurumların dışında modern-seküler eğitim birimleri oluşturulmasına ön ayak olmuştur. Bu aynı zamanda, Batı'nın çalışma sistemi, yöntemi, bilgi birikimi ve örgün eğitime yönelik kurumsal yapıların Osmanlı'ya aktarılmasında birinci derecede etkili olmuştur (Cihan, 2007: 101).

Eğitimde ilk yenileşme hareketi olarak 1733 yılında Humbaracı Ahmed Paşa tarafından kurulan (Somel, 2015: 687) kısa ömürlü bir askeri okul (Hendesehane), 1776'da bir Askeri Deniz Okulu (Mühendishane-i Bahri-i Hümayun) açılmıştır. Böylece askeri eğitim ile başlayan yenileşme yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur (Akyüz, 2015: 143). Mühendishane-i Bahri-i Hümayun sonraki yüzyıllar da devamlılığını sürdürdüğü için Osmanlı'nın ilk modern yüksekokulu olarak kabul edilebilir (Somel, 2015: 688; Demirel, 2009: 508). Teknik bilgilerin medreseler dışında öğretilmeye başlamasıyla birçok ulema da medreseyi bırakıp Hendesehane gibi okullara geçmeye başlamıştır. Böylece medreseler yeni ve teknik alanında gelenekten uzaklaşmış oluyordu (Berkes, 2017: 179). 18. yüzyılda askeri okul ihtiyacı sebebiyle açılmış olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun Osmanlı Devleti için modern, askeri ve yükseköğretim vermesi sebebiyle ilk üniversite formundaki okullar olmuştur (Demirel, 2009: 508).

Osmanlı Devlet erkânının askeri alanda görülen mağlubiyetleri dini, siyasi, kültürel ve sosyal bir hadise olmaktan ziyade ulum ve fünunda baş gösteren zaafiyetin,

yetersizliğin getirisi olarak açıkladığından ilk ıslahat alanlarının askeri mühendislik eğitimi ve askeri mektepleşme olarak zuhur ediyordu (Kara, 2016: 121).

II. Mahmut dönemiyle modern eğitim söz konusu olmuş, tarih 1827'leri gösterdiğinde modern tıbbın öğretildiği askeri bir tıp okulu kurulmuştur. 1831 yılında askeri müzik okulu ve 1843 yılında İstanbul Maçka semtinde harp okulu açılmıştır. Bu okullarda yabancı eğitimciler ile Fransızca dili öğretilmekte ve burada yetişen öğrenciler Batılı yaşam ve zihniyetiyle yakinen tanışmaktaydılar (Zürcher, 2016: 74).

Fatih döneminde oluşturulan medrese müfredatı Tanzimat dönemi itibarıyla şekil değiştirmeye başlamıştır. Zihni değişimlerin görüldüğü dönemde medrese programlarında da reformlar yapılmıştır. Bu yenilikçi okullarda uygulanan ders programları aşağıdaki gibidir:

Sınıf-ı rabi* (1. sene)	Sınıf-ı salis (2. sene)	Sınıf-ı sani (3. sene)	Sınıf-ı evvel (4. sene)
Hüsn-i Hat İmla Resim Arabi Mukaddimat-1 Hendese Rakam Fransızca	İlm-i Hesap Usul-i Hendese Coğrafya Arabi Fransızca	Coğrafya Müsellesat-1 Müsteviye Cebir Tahtit-i Arazi Tarih-i Harb	Fenn-i Mahrutiyat Hesâb-ı Tefazuli ve Tamami Cerr-i Eskal İlm-i Heyet Fenn-i Remi Fenn-i Lağım Talim Nazariyatı İstihkâm

(Tablo 2)

Tablo 2. Mühendishane-i Berri Hümayun'un kuruluşundaki ders programı (Akyüz, 2015: 145).

*Nizamnamede sınıflara verilen adlar, rabi, salis, sani, evvel terimleriyle terstir. Şöyle ki, rabi 4. anlamında olduğu halde 1. sene (ilk yıl) anlamında kullanılmıştır.

Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye okulunun 1847 yılında okutulan dersler ise Hendese, Cebir ve Mukabele, Cebirin Hendeseye Tatbiki, İlm-i Menazır, İlm-i Kutu-ı Mahrutiyat, İlm-i Tefazuli ve Tamamı, Cerr-i Eskal, İlm-i Heyet, İlm-i Hikmet-i Tabiiye, İlm-i Hal ve Terkib-i Ecsam, Fransızca, İstihkamat-ı Hafife ve Sakile, Tombaz Köprü kurmak, Resim, Harita inşası, Top ve Tüfek ve Şiş Talimleri, Piyade ve Süvari Talimleri, İlm-i Sibahat'tır. (Akyüz, 2015: 147).

Tablo 1'deki Mühendishane-i Berri Hümayun ve Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye okullarının ders programları kıyaslandığında büyük farklılıklara sahip olduğu görülmektedir. 19. yüzyıl medrese müfredat yeniliklerinde özellikle dikkat çeken Fransızca gibi lisanların bulunması ve askeri nitelik taşıyan talim derslerinin olmasıdır. Bunların yanında dini eğitimlerin müfredat içerisinde azaltılması ve ağırlıklı olarak müspet bilimlerin mevcut olması göze çarpmaktadır.

Bu ıslahatlar İstanbul medreseleri içinde uygulanmış ancak yeni konan Tarih, Coğrafya, Hey'et, Kimya gibi derslere ayrılan zamanın sadece haftada bir saat olması, derslerde sık sık hoca değişmesi, derslerin ehil kişilerce verilmemesi ıslahatların başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur (Kütükoğlu, 2000:13).

1830'lardan itibaren yapısal dönüşümler için gerekli olan memur sınıfının oluşturulması için gerek duyulan okullar; Mekteb-i Ma'arif-i Adliye, Mekteb-i Ulum-i Edebiye ve akabinde kurulan Rüştîyeler olmuştur. Bu kurumlarda öğretilen Arapça, Farsça dili, dini ilimler ve az miktardaki fenni ilimler öğrencilerin kalifiyeli olmasını sağlayamamış ve müfredatta reforma ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Tanzimat ile başlanılan bu değişimin ilk ayağı Ma'arif-i Umûmiyye Nizamnamesi olmuş, bu nizamname ile modern ders kitaplarının oluşturulması gerektiği, Avrupa'nın eğitiminin gözden geçirilmesi kararı alınmıştır (Somel, 2015: 689-691). Ma'arif-i Umûmiyye Nizamnamesi ile merkez ve taşraları içine alarak eğitim düzenlemesi sağlanmış kurumlar: Sıbyan, rüştîye, idadiye, sultaniye ve yükseköğrenim olmak üzere beş kategoriye ayrılmıştır. Sıbyan ve Rüştîye mektepleri hızla yayılmıştır. Rüştîye mektebinden mezun olanların yüksekokullara hazırlanmaları için gittikleri bugünkü liseye denk kurum olan idadiler ise İstanbul Maçka'da Mekteb-i Harbiye ve yine İstanbul'da Mahrec-i Mekâtib-i Askeriye (Öztürk, 2000: 464) olmak üzere yalnızca iki

adet açılabilmiş, Darülfünunda ise dersler ancak 1873 yılına kadar sürdürülebilmıştır (Akyıldız, 2011: 8).

1851 yılında Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı Darümuallimin Nizamnamesi; yeni açılacak okullarda okunacak müfredatları, öğrenci alımları, öğrenci eşkâl ve nitelikleri, öğretmenlerin eğitim derecesi ve görev sürelerinden oluşan kapsayıcı bir tüzüktür. Öğretmen okullarında asıl talebe sayıları, talebelerin nasıl bir sınava tabi tutulması gerektiği, talebelerin Mekteb-i Rüştîye hocalığı için yeterli kalifiyeye ulaşmasının mülakat ile belirleneceği, tahsil ve staj görev müddetleri, öğrenim süreleri boyunca göreceği dersler, ihraç olunma durumları, usulsüzlük ile karşılaşıldığında yapılacak prosedürlerden maddeler halinde söz edilmiştir (bkz. ekler: Darümuallimin Nizamnamesi, Akyüz, 1990: 1-3).

Nizamname ile aslında hedeflenen değişen modern toplum düzeninin eğitim alanına hızla yerleşirken, bu değişim rüzgârının dışında kalan öğretmenlerin öğrencilere yeteri kadar faydalı olamamasıydı. Modernite öğretmenlere de öğretilmeli, kadim gelenekle eğitim görmüş müderrislerin yerini mektep öğretmenleri almalıydı (Mardin, 2014: 276-282).

Tanzimat sonrası eğitimde modernleşme süreci, Avrupa kurumlarının irdelenerek taklit ile Osmanlı eğitimine kopya edilmesi şeklinde anlaşılmış ve uygulanmıştır. Ancak dışarıdan gelen bir adet veya müesseseye karşı toplumlar, olumlu veya olumsuz bir tepki göstermektedir. İşte bu tepki, “ma‘şeri vicdanın” (kamu vicdanının) tepkisidir. Yabancı unsur kabul edilirken, değiştirilerek, o kültürün yapısına uygun bir hale sokularak ve manalandırılarak o cemiyete mal edilmekte, sindirilmektedir. Bundan şu önemli sonuç çıkar ki, tam bir küreselleşme bir kültürün bir millettten ötekine geçmesi, asla söz konusu olamamaktadır (İnalcık, 2013: 252). Uygun bilimsel, sosyal ve ekonomik şartlar olmadan Batılılaşmaya başlayan Osmanlı'nın, bu sebeple modernleşmesi hep yüzeysel kalmıştır (Ergün, 1990: 453).

Reformcular, Batı medeniyetinden faydalanmak için Batılı âlimler getirterek Batı ilimleri araştırma metotlarını Osmanlı'ya yerleştirmeyi düşünürken karşılarına iki engel çıkmaktaydı. Bunlardan ilki; modern ilimleri din için tehlike sayan fanatik düşünce, ikincisi ise modern araştırmaların derinine inemeyen, günün sorunlarına

çözüm odaklı, kısa vadeli fayda hesabında olan düşünce. Modernitenin sindirilmesi için gerekli olanın taklitten ve günü kurtarmaktan öte uzun vadeli bir medeniyet sorunu olduğunun anlaşılabilmesi, bugüne kadar süregelen başarısız modernizm sonucunu doğurmuştur (Ülken, 1966: 27-40).

2.2. Medrese Sisteminde Bozulma

Medrese, tekke ve zaviyelerde verilen eğitim 16. yüzyılın sonlarından itibaren gerek devlet politikası, gerekse Avrupa'daki gelişmeler sebebiyle toplumsal ihtiyaçlara cevap veremez duruma gelmiştir. 19. yüzyıl başlarından itibaren ise belirgin bir duraklamanın içine girilmiş ve yeni kurulan hayat ve dünya şartlarının dışında kalınmıştır. II. Mahmut döneminden itibaren medrese orijinli klasik ulemadan çok büyük bir kesimi, modern eğitim kurumlarından mezun olan yeni bürokrat ve aydın sınıfının egemen olduğu sistemdeki gelişmeyi izleyememiştir (Cihan, 2007: 102-103).

Medresenin kalitesi 16. yüzyılın sonundan bu yana çok keskin bir şekilde düşmüştür. Ulemanın iyi, klasik ve liberal eğitimi de uzun sürmemiştir. Kuşkusuz istisnalar vardır. Ulemadan iyi eğitim görmüş Cevdet Paşa bu istisnalardan biridir ve onun gibiler kendi kendilerini yetiştirmişlerdir. Cevdet, ulema sınıfı üyesi olsa da bazı meslektaşlarını cahil olarak mahkûm etmekten çekinmemiştir (Davison, 2015: 667).

Başlangıçta dinamizm kaynağı olan medrese, zamanla hantal duruma gelerek esnekliğini kaybetmiş, daha da önemlisi kendini yenileyecek zihniyet gelişim ve dönüşümünü sağlayamamıştır. İçeride ve özellikle dışarıda çok hızlı ve çok defa aleyhte gelişmelerle sarsılan Osmanlı Devleti alternatif olabilecek çözüm arayışları içerisine girmişse de medrese sistemi kendini yenileyememiştir. II. Mahmut ve II. Abdülhamid dönemlerinde eğitim konusunda ıslahat ve yenilikler yapılırken en çok ıslaha muhtaç olan medrese ihmal edilmiştir. Bu tutum muhtemelen medresenin ve temsil ettiği zihniyetin ıslahının çok zor, hatta mümkün olmadığı kanaatine dayanmaktaydı (İpşirli, 2003: 332).

17. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlayan medreselerin bozulma sebeplerinde, müderrislerin seçim ve yükseltilmesinde liyakat, bilgi ve beceri aranmaması önemli rol oynamıştır. Felsefe ve akli ilimlerin dışlanması gibi zihni daralmalar, bozulmayı kısa zamanda Avrupa karşısında geri kalmışlık haline dönüştürmüştür. Medreselerdeki bozulma ve çağın dışında kalma durumu 20. yüzyıla gelindiğinde en üst noktaya ulaşmıştır (Öztürk, 2007: 566). Medreselerin ders programı içerisinde yer alan sınırlı ölçüdeki pozitif bilimlerin ağırlığı 17. yüzyıldan itibaren giderek azalmıştır. Diğer yandan medreselerde okutulan kitapların türü ve genelde edilen bilginin mahiyetinde, Batı'da ortaya çıkan gelişmelere benzer şekilde ciddi bir değişme gerçekleşmemiştir (Cihan, 2007: 29).

16. yüzyılın sonlarından itibaren medreselerde, sistemin içinde görülen adam kayırma, rüşvet ve eğitim standartlarının düşmesine göz yumulması mevcut kuralları esnemıştır. Mollaların oğullarını daimi memurluğa sahip olmaları için küçük yaştan bu sisteme dâhil etmeleri, eğitimsiz kişilerin müderris olmasıyla sonuçlanmaktaydı. Yükselmeleri ve konumlarını koruyabilmeleri için diploma almalarını sağlamış olan nüfuzları; işi eğitim verecek seviyede olmadıkları için kendi yerlerine işlerini yapacak vekiller kiralamaya kadar vardıyordu (Chambers, 1973: 445).

1839 yılında başlayan Tanzimat döneminden itibaren geleneksel-klasik Osmanlı eğitim sistemindeki kurumların, bu sistemin savunucusu ilmiye mensuplarının genel sistem içindeki rol ve fonksiyonlarında hızlı bir daralma gerçekleşti. Bu durum, devletin bünyesindeki büyük dönüşüm karşısında medreselerin organize edilememesi, aksine 19. yüzyılda daha çok yozlaşması, modern eğitim kurumlarıyla rekabet edemeyerek devletin muhtelif organlarına yetişmiş insan gücü hazırlayan müessese olmaktan çıkması ve entelektüel hayattan giderek daha fazla uzaklaşmış olmasından kaynaklanmaktadır. Medrese orijinli klasik ulema, modern eğitim kurumlarından mezun olan yeni bürokrat ve aydın sınıfın egemen olduğu sistemdeki gelişmeleri izleyememiştir (Cihan, 2007: 15).

Medreselerin ıslahına ya da ilgasına yönelik tartışmalar yapıldıysa da çalışmalar, ıslah yönünde olmuş ama başarı sağlanamamıştır (Gündüz, 2015: 34).

Medreselerin bozulma nedenleri başlıca şöyle sıralanabilir:

1. Siyasetin, bilim anlayışını baskı altında ve dar kalıplar içinde tutması. Osmanlıda en gözde medreseler daha çok hükümdarlar ve yönetici sınıfın üyelerince kurulanlardı. Yönetim, elini medreselerin üzerinde tutuyor ve kontrolünü gittikçe güçlendiriyordu. Medreselerde yapılan eğitim yalnızca “bilimsel” kaygılarla değil, “siyasi iktidarın onlardan beklentilerine göre” şekilleniyordu. Bu durum, diğer bazı nedenler bir yana medreselerin, neden 19. yüzyıldan sonra İslam dünyasında silikleşmeye ve donuklaşmaya yüz tutan bilimsel hayatı ve fikirsiz birikimi canlandırıp hızlandırmakta yetersiz kaldıklarını, neden özgün fikir ve görüşler üretecek bilim adamları yetiştirmekte güçlük çektiklerini ya da neden Batı’daki kilise okulları gibi bir görev yaparak, tarih içinde oluşturdukları gelenek ve bilim anlayışı ile modern üniversitelerimizin kuruluşuna temel hazırlayamadıklarını bir ölçüde açıklamaktadır. Fatih döneminde oluşturulan müfredat ölçüsünde yetiştirilen öğrencilerden ilmiye ve ulema sınıfının ortaya çıkması, medreselerin işleyişinin niteliğini arttırmaktaydı. Ancak 18-19. yüzyıllara gelindiğinde dini ilimlerin yanında müspet ilimlerin müfredata dâhil edilmesi, kalifiyeli öğrencilerin mezun oluşu ile sonuçlanmadı.
2. Her şeyin ve bilimin temelinde “iman esaslarının” aranması ve “bilimin imanın temelinde olduğunun” kabul edilmemesi. Batılı eğitimin medreselerin içerisine girmesiyle, kadim gelenekten kopmak istemeyen grup, ilmiye ve ulema sınıfının bazı mensupları bazı sebeplerden ötürü bu durumu engellemek istedi. Bu sebepler arasında ulema sınıfının siyasetteki üstünlüğü, İslami söylemlerin devlet içindeki saygın tutumu sayılabilir. Bu durumu engellemek için Batı kökenli her yenilik belli kişilerce “zındıklık” ile yaftalanmaktaydı.
3. Medrese sisteminin kendi iç özelliklerinin bilimsel gelişmeyi zorlaştıran bir nitelik taşıması: Medreselerin derecelenmesi, müderrislerin yükselme sistemi, ezbercilik vs. Bunlar ulemanın bilimsel çalışma yapmasını zorlaştırmış, verimini düşürmüştür. Bu iç özellikler er geç medreselerin verimsizleşmesine ve bozulmalarına yol açacaktır.

4. Batı ile karşılaştırmalar yapılmak istenmediği ve yapılmadığı için, ülkedeki eğitim öğretim ve bilimin içine yuvarlanmakta olduğu durumun zamanında ve iyi anlaşılabilmesi.
5. Duraklama ve gerileme dönemlerinde Rumeli’de yenilgiler yüzünden Türk kitlelerinin gerilere Anadolu’ya doğru göç etmesi ve böylece İstanbul ve başka kentlerde sağlıklı, düzensiz bir nüfus yoğunluğu oluşması, bu kişilerin medreselerde de barındırılması yüzünden bunların hayır kurumları haline dönüşmesi.
6. Devletin çeşitli kurumlarının (Maliye, Ordu, vs.) bozulmaya başlaması.
7. Rüşvet, adam sendecilik, aldırış etmemek.

Medreselerde bozulmayı yedi madde ile sınırlayarak açıklamanın dışında öğretim alanında da bir kırılma mevcuttu. Akli ve müspet bilimlerin programdan çıkarılması, yalnızca dini, hukuki bilimler öğretilmesinin sebepleri yukarıdaki maddeler ile ilişkilidir. (Akyüz, 2015: 81-83). Bir diğer sebep de müderrisliğe atanma yönteminde görülen bozulmalardır.

Medrese aslında bir kurum veya yapı olarak bir önem taşımaz, buradaki müderrisin bizzat kendisi ön plandadır. Müderrisin belirleyici olduğu bu anlayış İslâm dünyasında teşekkül eden bir gelenek halinde Osmanlılara da yansımıştır. Bundan dolayı icazetnamelerde medrese adı geçmeyip müderrislerin ve onlardan okunan derslerin, kitapların ismi zikredilir. Müderrislik aynı zamanda ulema mesleği olduğundan zamanla belirli hiyerarşik kademelenmeyi de sağlamış ve 16. yüzyıl ortalarından itibaren gelişen yapısıyla ilmiye teşkilâtındaki yerini almıştır (İpşirli, 2006: 468). Önceleri medrese mezunları, az sayıdaki müderrislik kadrolarına atanabilmek için, mülazemet usulüne göre bir bekleme döneminden geçerlerdi. Bu bir çeşit staj dönemi idi. Zamanla bu yol kötüye kullanıldığı gibi, müderris olmak için medreseyi bitirme şartı da aranmadı. Ders yapılmayan, harap, yanmış, adı var fakat kendisi ortada olmayan medreselere kayırma yoluyla bazı kişiler müderris atanıyorlardı. Devlet adamları ve müderris oğullarına da daha çocukken müderris unvanı veriliyor, bunlar bir medresede görevli gösteriliyor, geçimleri sağlanmış oluyordu (Akyüz, 2015: 83-84). 17. yüzyılda medresede tahsil görmeyenlerin para karşılığında tayinleri yapılıyor; padişah hocası, taht kadıları gibi şahısların oğullarına İstanbul ruusu verilmeye

başlandı. Bu usulsüz olarak atanan müderrisler, medrese mezunlarının uzun süre sıra beklemelerine sebep oldu (Kütükoğlu, 2000: 10).

Bu durum Tanzimat sonrasında da devam etmekte olup Cevdet Paşa'nın kaleme almış olduğu Darülmüallimin'e dair arızasında Darülmüallimin talebesi olmadan hocalığa tayin olunan müderrislerin ilhakı üzerine notlar almıştır. Bunun yanında Rüştiyelerde hocalık yapan ancak buna liyakati olmayanların tespit edilmesi yönünde de uyarılarda bulunmuştur: *“Meclis-i Ma‘arif a‘zasından bazıları mahsusen Dâr-ül Muallimîn'e girip keyfiyyet-i talebe-i muma-ileyhimden sual olundukta ol emirde inkâr eylemişler ise de bazıları hâcelikle intihab olunmadığından bu suretle arzuhal takdim eylediklerini beyan ve itiraf edip...”* (ek8: Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], İ..MVL.).

8. Disiplin alanında bozulma: 16. yüzyılın ortalarından itibaren medrese öğrencilerinin disiplini bozulmaya başlamış ve bu bozulma kısa sürede taşrada suhte (softa) ayaklanmaları denen büyük boyutlara kadar ulaşmıştır (Akyüz, 2015: 83-84). 16. yüzyılın ikinci yarısına öğrencilerin isyanı damga vurmuş ve özellikle taşra medreselerindeki öğrenciler gruplar oluşturarak eşkıyalık hareketlerine karışmış, Celali isyanlarının öncüleri olmuşlardır (Aydoğdu ve Kılıç, 2017: 85). Bir taraftan müderrisliklere yapılan usulsüz atamalar, diğer taraftan 16. yüzyılın sonlarından başlayarak akli ilimler öğretiminin kaldırılıp sadece nakli ilimlere ağırlık verilmesi, medreselerin gün geçtikçe gerilemesine sebep olmuştur (Kütükoğlu, 2000: 10).

Cevdet Paşa'ya göre ilmiye sınıfındaki bozulmanın temel sebebi “adalet” ve “hakkaniyet”e uyulmayıp kanunları uygulamamaktır. Başta mülazemetlik sistemi bozulmuştur. Adliye (tarik-i kaza) ve eğitim-öğretim (tarik-i tedris) giriş kapısı olan mülazemetlik, kanun ve nizamlara aykırı olarak hatır ve müsamaha yoluyla ehil olmayanlara verilmiştir. Bir yolunu bulup ellerine mülazemetlik belgesi geçirenler de rüşvet, intisap ve şefaitle ilmiye mesleğine girmişlerdir. Bu usulsüzlüğün önüne geçmek için Cevdet Paşa kaleme aldığı Darülmüallimin Nizamnamesinin “Talebe ve Mülazım Yazmanın Usulü” bölümünün 2. bendinde mülazemet belgelerinin hazırlanması bir nizama bağlanmıştır. Bunların kadı ve müderris olmalarıyla ilim sahası bilgisiz kişilerle dolmuştur. İstihkak, ehliyet ve kabiliyetleri olmadığı halde

müderrişliğe alınanlar kadı asker oldukları zaman devletin bir işine yaramamışlardır. Böylece mesleğin şerefi zedelenip itibarına gölge düşürülmüştür (İzgöer, 2016: 260).

Cevdet Paşa, İlmîye sınıfının eski itibarının kalmadığını bir anısı ile anlatmaktadır:

“İlmîye sınıfından olan resmi görevlilerden çoğu cahil kimselerdi. İçlerinden Arif Hikmet Bey, Rüşdü Molla ve Arif Efendi gibileri, en değerlileri olarak ilmîye sınıfının şan ve şerefini korudular. Yukarıda isimleri sayılan ilim adamları birer birer vefat edince yerleri boş kaldı ve ilmîye sınıfından bu derece değerli kimseler parmakla gösterilecek hale düştü. Bundan dolayı ilmîye sınıfı, eski şan ve şerefini büyük ölçüde kaybetti. İlmîye sınıfının önde gelenlerinin durumunun daha iyi anlaşılması için aşağıda bir fikra anlatayım:

11 Şubat 1857 Pazar günü, inşası tamamlanan Fethiye isimli kalyonun denize indirilmesi kararlaştırılmış ve protokole mensup üst düzey devlet adamları açılış için davet edilmişlerdi. Bundan evvel bunun gibi gemilerin denize indirilme törenlerinde bütün meclis üyeleri, Amedi kalemi memurları ve çeşitli seviyedeki kâtipler hazır bulunurdu. (...) Tersane-i Amire’de toplandıkları ve padişahın gelmesini bekledikleri sırada Fethiye Kalyonu kendi kendisine yerinden hareket ederek zarar görmeden denize iniverdi. Fakat bu arada birkaç kişi yaralandı, birkaç kişi de hayatını kaybetti ve gemiye kurban oldular.

Geminin bu şekilde kendiliğinden hareket etmesinin asıl sebebi, eskiden bu yana kalyonların en üst katı havuzda yapılmayarak denize indirildikten sonra inşa edilmişken, Fethiye’nin en üst katı da havuzda yapılmış ve bundan dolayı da ağırlaşmıştı. Tören öncesi, denize indirilmesi için bir iki küçük destekten bazıları kaldırılmış, ağırlığa dayanamayan büyük desteklerden biri de kırılınca kalyon hafif şekilde hareket etmiş ve diğer destekler de kırılıp denize inmişti. İstanbul kadısı olan Tekirdağlı müftisi-zade Efendi böyle bir durumdan haberdar olmadığı ve bilmediği için, geminin kendiliğinden hareketine bir anlam veremeyerek, aklında kalyonu meleklerin indirmiş olduğuna karar verip, yanındaki davetlilere bunu söylemiş. Üst düzey davetlilerden biri de ‘Evet bu kalyonu meleklerin indirmiş olması muhtemeldir. Lakin işin içine şeytan da karışmış olmalı ki birkaç kişinin ölümüne sebep oldu’ demiş.

İşte ilmîye sınıfının birçok ileri geleni, o dönemde buna benzer gülünç sözler söyleyip çok yerde komik duruma düşerdi. Bu nedenle ilmîye sınıfının eski şan ve itibarı büyük ölçüde zedelendi” (Cevdet Paşa, 1967: 19-20).

Cevdet Paşa bu anısıyla, ilmiye sınıfı mensuplarının ilim ile uğraşmaları sebebiyle kazandıkları ünün zamanla dejenere oluşunun örneğini sunmaktadır. İlmiye sınıfı Osmanlı Devleti için her zaman en itibarlı sınıflar arasında yer almıştır. Ancak bu sınıfa mensup kimi insanların olaylara karşı getirdikleri gerçeküstü ve mantık dışı fikirler, dini görüşleriyle seküler eğitimin dengesini kuramamalarını ve kendilerini gülünç duruma soktuklarını ifade etmektedir.

2.3. Usulsüzlükler

Medreselerin bozulma sebeplerini incelerken idari kadronun zayıflamasının yanında medrese talebesi arasında da zaman zaman zorbalık ve ahlâk dışı işler yapanlardan da söz etmek gerekir. Daha 16. yüzyıldan itibaren devletin resmi kayıtlarına intikal eden şikâyetler dikkat çekicidir. Özellikle suhte / softa denilen medrese talebelerinin isyanı 16. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vurmuştur. Taşra medreselerinde sayıları çok artan talebeler gruplar oluşturarak çeşitli eşkıyalık hareketlerine karışmışlar, yüzyılın sonlarına doğru âdeta bütün Osmanlı Devleti'ni sarsan Celâlî isyanlarının öncüleri olmuşlardır. Sadece taşra medreseleri değil İstanbul'daki büyük medreselerde de talebelerin zaman zaman devleti müdahaleye zorlayacak problemlere yol açtıkları dikkati çekmektedir. Osmanlı kroniklerine intikal eden bu türden birçok olayın mevcut olduğu belirtilmelidir. Bilhassa öğrencilerin “kemerbaşı” denilen bir nevi temsilci seçtikleri ve bunların seçiminde bazen sert bir mücadelenin yaşandığı görülmektedir (İpşirli, 2003: 331).

15 ve 16. yüzyıllarda felsefi konular ve matematik, mühendislik, tıp gibi teknik konular Osmanlı medrese programında yer almakta ve okutulmakta iken felsefi ve teknik konuların zamanla neden ve nasıl gerilediği meselesi en çok üzerinde durulan husustur. Taşköprizâde, daha 1540'larda medresede tartışmalı kelâm ve matematik bahislerinin ulema arasında önemini yitirmesinden, ilim seviyesinin düşmesinden yakınmaktadır. Kâtib Çelebi artık seviyeli, faydalı kelâm ve felsefe tartışmalarının yerini lüzumsuz zıtlama ve inatlaşmaların aldığını belirtmiştir. Kâtib Çelebi, medreselerde matematik derslerinin de eskisi gibi okutulmadığına temas ederek fihri

meseleler için matematik ve hesap derslerinin önemini vurgulamaktadır (İpşirli, 2003: 329).

Koçi Bey, 17. yüzyıl Osmanlı'sında Sultan IV. Murad'a sunmuş olduğu risalede; Osmanlı'nın erken dönemi sayılacak tarihlerde mülki ve askeri teşkilatın ve özellikle ilmiye sınıfının adım adım dejenere oluşunu kaleme almıştır. Sunduğu bu rapor tarihteki ilk Batılılaşma raporu olarak ifade edilmektedir. Koçi Bey raporunda yer verdiği sorunların yanında bunlara çarelerde üretmiş ve rüşvetin kaldırılması, ilmiye sınıfının yola getirilmesi ve bu fena gidişatın düzeltilmesi hususundaki fikirlerini padişaha arz etmiştir (1631). Koçi Bey, dönemi irdeleyerek bizlere sunmuş ve yaşanan usulsüzlüklerinden şu şekilde söz etmiştir:

"Bugün ilim yolu dahi fevkalade bozulmuştur. Aralarında yürürlükte olan eski kanun işlemez olmuştur. (...) İlim yolu, gayet temiz ve derli toplu idi. O yüzden içlerinde cahil ve yabancı olmayıp her biri yolu ile geldiği kadı ve müderrislerden hepsi, bilgisi ve dini mükemmel, ırz ve vakar sahibi adamlar olup, müderris olduğu takdirde mübarek ilme, mansıb sahibi olduğu takdirde din ve devlete doğrulukla hizmet edüp, halka gayet faydalı olurdu.

Nihayet 1595 tarihinden beri düzen bozulup, evvelce şeyhülislam olan Sunullah Efendi, birkaç defa yersiz olarak azlolundu, kazaskerler dahi sık sık azlolunmakla yerine gelenler azil korkusuna düşüp, devlet büyüklerine karşı dalkavukluk yapmağa mecbur kaldılar. Padişah huzurunda hak sözü söylemez oldular. Herkesin hatırını hoş etmeye ehemmiyet verir oldular.

Giderek her işe hatır karışmakla ve her işe göz yummakla hak sahibi olmayanlara hadden aşırı mevkiler verilip, eski kanun bozuldu" (Koçi Bey, 1972: 27-28).

Tanzimat öncesi Türk toplumunda iki aydın tipi vardır: Medresede yetişen "ulema" ve tekkede yetişen "veli". Bunlar devlete hâkim olan "maddi iktidar"a karşı, "manevi iktidar"ı temsil ederdi. Ulema sınıfı şeriatın uygulayıcısı olarak toplum içinde önemli yer tutardı. Medresede okutulan ilimler, onlara fikri ve zihni bir otorite sağlardı. Dini esaslara göre doğruyu ve yanlış, iyi ve kötüyü, meşru ve gayrimeşru olanı anlar ve tayin ederlerdi. Dine dayanan bu "manevi otorite"nin "maddi iktidar"ı çeşitli konularda aydınlattığı hatta ona sınır çizdiği muhakkaktı. Ulema, veliye nazaran daha ziyade kitaba, akla ve kaideye bağlıydı. Ulema, maddi iktidar ile anlaşmakta mahzur

görmez, hatta onun gayrimeşru davranışlarını kitaba uydurarak meşrulaştırırdı (Kaplan, 2015: 466-467).

Ulema, siyasal denetim ve halkı aydınlatma, yönlendirme görevlerini ilk zamanlarda bilgi, dürüstlük, cesaret ile ve yapıcı biçimde yerine getirmiştir. Fakat ulemanın kaynağı olan medreselerin 16. yüzyılın ortalarından itibaren bozulması ile bu görevler kötüye kullanılmıştır. Ulemanın bilgisiz, ihtiraslı bazı mensupları sarayı ele geçirmiş, yeniçerileri kışkırtıp isyanlar çıkarmışlardır. Ulema artık, “Şeriat elden gidiyor” sloganı ile yeniliklere karşı çıkar, kaynağı Batı olan her şeyi küçümseyen bir kamuoyu oluşturmaktaydılar (Akyüz, 2015: 81). Osmanlı ulemasının fikirlerini ortaya koyarken içinde kalmaları gereken bir sınır vardı. Bu sınır bazen sosyal hayatın gerekleri ile belirleniyordu. Bu sınırların dışına çıkılamazdı, çıkanlar zındıklıkla (sapıklıkla) suçlanır ve cezalandırılırdı. Önemli olan, nizam-ı âlem denen düzenin en sorunsuz biçimde işlemlerini sağlamaktı. Ulemanın temel görevi bu idi. Böyle bir anlayış içinde yeni fikirler, yeni yöntemler arayışına gidilmesi düşünülemezdi. Zaten geçmişteki bilginler (mezhep imamı, müçtehitler, vb.) gerekli olan her şeyi söylemişlerdi! Resmi anlayış böyle idi. Osmanlı “bilim” ve “bilim adamı” anlayışı yeni düşünce sistemlerinin, yeni yöntemlerin ortaya çıkıp gelişmesi için gerekli alt yapıya sahip değildi. Osmanlı ulemasının “faydacılık düşüncesi”ne göre “hem dünyada, hem ahirette yararı dokunacak bilgiler öğrenilmelidir.” Beklenen bu fayda “Allah’ı tanıma, doğru yoldan ayrılmama, imanı koruma ve geliştirme, yaşamdaki dini ve hukuki sorunları çözebilmelidir.” Osmanlı ulemasına göre bu faydaları dini bilimler sağlar ve onların “akli bilimler” gibi “tehlikeleri” de yoktur (Akyüz, 2015: 77-78). Ulema, Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece kadı ve hukukçusu değil öğretmeni de olmuş ve onları bilgisizliği diğerlerini de etkilemiştir. Genelde ulema, kendi imparatorluğu hakkında bazı bilgilere sahip ancak, dış dünya ile ilgili bilgilerde cahillikleri oldukça genişti. Öğrencilerine "mekteplerde" verdikleri bilgiler, 19. yüzyıl dünyasına uygun eğitime güçlüklerle erişebiliyordu (Davison, 2015: 668). Cevdet Paşa:

“Bizden önceki devlet adamları ‘çünkü vezir oldun neylersin malı, neylersin canı’ derlermiş. Sonra, can daha tatlı, daha kıymetli mi oldu bilmem, fakat o derece fedakârlık devirleri geçti. Reşit Paşa, ‘neylersin malı derim ama neylersin canı diyemem’ derdi. Sonra mala olan sevgi daha da arttı. ‘Mal canın yongasıdır’ sözü atasözü oldu. Ahlak bozuldu. Doğruluk ve doğru söz azaldı.

Gerçekten doğru sözlü güvenilir kişiler azaldı.” (Cevdet Paşa, 2016: 256). sözleriyle yaşadığı dönemin devlet adamlarını ve memurları özetlemektedir.

Darülmuallimin Nizamnamesinde de bu usulsüzlükler yerini almıştır: Asla iltizam ve adam kayırma gibi şeylerin meydana gelmeleri uygun görülmemektedir (bkz. ekler: Talebe ve Mülazim Yazmanın Usulü (3.Bend): Akyüz, 1990).

Tanzimat ile başlayan Batılı düşünceleri destekleyen Osmanlı aydınları, medreselerde yaşanan usulsüzlük ve bozulmaların farkında olup bunlara göz yummaktaydılar. 16. yüzyıl ile başlayan reform süreci medreseleri de zor durumda bırakmıştı. Buna rağmen geleneksel eğitim sistemi gerçek anlamda “âlim” yetiştirmeye devam ediyordu. Bu son âlimlerden biri, belki de en önemlisi Cevdet Paşa idi (Chambers, 1973: 440).

Cevdet Paşa’ya göre devletin ıslahat asırlarında zaafını teşkil eden ulema sınıfı, en çok ıslahatı gerektiren sınıf olsa da devleti eski gücüne kavuşturma yetkinliğindeki sınıf da yine kendisidir. Ulemanın mevcut vaziyeti, zihni çöküşü kısaca nizamsızlıkları ortadan kaldırılsa toplumun en kuvvetli yeri yine ulema sınıfıdır. Doğru olan yol bu zümrede ıslahat yapılmasıdır. Paşa, bu ıslahat sonucunda on veya on beş sene içerisinde tehlikenin geçeceğini öngörür. Yalnızca bu merhaleye gelene kadar çalışmak ve icraatlara devam etmek gerekmektedir (Şeker, 2015: 154).

III. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA

3.1. Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Eğitimi

Cevdet Paşa, Hicri 1238 yılı Hıdırellez'inden kırk gün önce (13-14 Receb 1238/26-27 Mart 1823) Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğdu (Cevdet Paşa, BOA, DH.SAİDd... ve Fatma Aliye, 1995: 21). Küçük yaşta büyükbabası Hacı Ali Efendi'nin teşviki ve desteği ile Lofça Müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça dersi aldı. Ardından kadı naibi Hacı Eşref Efendi ve müftü Hafız Mehmed Efendi'den çeşitli dersler aldı. Yaşadığı kasabada almış olduğu mektep eğitimi yerel ulemadan resmi olmayan bir eğitim yoluyla aldı. Cevdet Paşa eğitimin ileri seviyede olduğu bir yerde yaşamının, dedesinin onun eğitimi ile yakından ilgilenmesine ve maddi olanağa sahip olmasının avantajını taşıyordu (Chambers, 1973: 441). Öğrenimini daha da ileri seviyeye götürmek için 1255 (1839) yılı başlarında büyükbabası tarafından İstanbul'a gönderildi. Okuyup yazabilecek kadar Arapça ve Farsça, anlayabilecek ölçüde Fransızca ve Bulgarca biliyordu (Cevdet Paşa, 1967: 3-4, Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 443-444, Fatma Aliye, 1995: 41). Eğitimine devam ettiği sırada vaizlik görevi de yapmaktaydı. (bkz. Cevdet Paşa, 1967: 16)

Öğrenim hayatından sonra devlet hizmetine, Ocak 1844'te Rumeli kazaskerliğine bağlı Premedi kazası kadılığı ile başladı. 29 Haziran 1845 tarihinde İstanbul müderrisliği ruusunu aldı. 14 Ağustos 1850 tarihinde Meclis-i Ma'arif-i Umûmiyye azalığı ve Darülmuallimin müdürlüğüne tayin edildi. 1851'de Encümen-i Dâniş üyeliğine seçildi. (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444 ve Fatma Aliye, 1995: 58-62). Darülmuallimin müdürlüğüne geçişini Cevdet Paşa şu sözlerle anlatmaktadır:

“İşte ol gün şebike-i amale tutuldum. Çabaladıkça dolaştım. Ağdan, bağdan kurtulayım dedikçe kuyud içine düştüm. Mukaddema bir hizmetkârım var iken at, saıs ve kayık, kayıkçı tedarikine mecbur oldum. Zahirin kesb-i rif‘at ve terakki ettim. Batınen gaileyi çoğalttım. Çare yok! Artık Ma‘arif-i Umûmiyye’ye hizmet yolunda ifa-yı vazife-i memuriyete bezl-i makderet eylemek lazım geldi” (Fatma Aliye, 1995: 58).

1635 yılında düşün ve sanat çalışmalarına yön vermek adına 14. Louis’in izniyle teşekkül eden Fransa Akademisi tarzında teşkil olan Cemiyet-i İlmiye (Encümen-i Dâniş)’nin mazbatası ve beyannameleri Cevdet Paşa tarafından yazıldı (Fatma Aliye, 1995: 62; Cevdet Paşa, 1967: 46; Uçman, 1995: 176). Bu akademide bilim ve sanat alanında öncü isimlerin yer alması, ulusal prestije yararlı çalışma ve yayınların yapılması, bu çalışmaların bir komisyon tarafından yürütülmesi, Fransa Devleti tarafından tanınması ve bir yönetmeliğe bağlanması Encümen-i Dâniş’in bu akademiye benzetilme sebepleridir (Hakan, 1982: 222-262). 1 Temmuz 1846’da toplanan Meclis-i Ma‘arif-i Umûmiyye’de, Fransız İlimler Akademisine benzer biçimde kurulması kararlaştırılan akademi fikrini her vesile ile yaymaya çalışıyor ve gerçekleşmesi için faaliyette bulunuyordu. Bu akademinin gayesi, tahsil, terbiye ve kültür sahasında gerekli çalışmaları yapmak, Batı’daki ilmi çalışmaları ve yenilikleri takip etmek, kurulacak olan Darülfünun (üniversite) için kitap hazırlamak, Türkçe lisanında ilim ve fenlere dair lüzumlu kitapları te’lif veya tercüme ederek ilmin memlekete yayılmasını ve vatandaşların bundan istifadesini sağlayarak umumi kültür seviyesini yükseltmekti. Ahmet Cevdet Efendi, bu müessesenin gayesi ile temin edeceği faydaları ihtiva eden bir mazbata kaleme alarak Sultan Abdülmecid Han’a arz etti (Şimşirgil ve Ekinci, 2015: 19-20). 13 Ağustos 1850 yılında Meclis-i Ma‘arif-i Umûmiyye üyeliği ile Darülmualiminin müdürlüğüne tayin olundu (Mardin, 2011: 25).

1855’te vakanüvis tayin edildi (Ülken, 1966: 91 ve Mardin, 2011: 30). Devlet kademelerindeki bu yükselmenin yanı sıra ilmiye mesleğinde de ilerleyerek 9 Ocak 1856’da mevleviyet derecesindeki Galata kadılığına getirildi; aynı yılın 9 Aralığında Mekke-i Mükerreme kadılığı, 21 Ocak 1861’de İstanbul kadılığı payelerini aldı. 24 Haziran 1863 tarihinde Anadolu kazaskerliğine ulaştı. 13 Ağustos 1866’da kazaskerlik payesi vezarete çevrildi (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444). Cevdet Paşa kazaskerlikten vezirliğe gelişini şu sözlerle dile getirmektedir:

“Kadıaskerlikten vezirliğe geçmenin bir örneği olmadığından Bosna’ya giderken tarafıma kadıaskerlik rütbesi verilince ‘hele vezirliğe geçme derdinden kurtuldum’ diye memnun olmuştum. Mamañih ilk olarak bende tecrübe edileceği aklımdan da geçmişti. Sultan Abdülaziz Han hazretleri sahip olduğum kadıaskerlik rütbesinin vezirlik rütbesiyle değiştirilmesini kesin emrettiğinden, verilen beratla, arpalık bedeli olarak aylık onbin kuruş maaş tahsisiyle 13 Ocak 1866 tarihinde, Fuad Paşa tarafından yapılan davet üzerine konağına gittim. Mabeyn-i Hümayun Bařkâtibi Emin Bey padişahın bu konudaki emrini okuyunca, gördüm ki iş işten geçmiş, itiraza yer kalmamış, ‘kaç defa önemli memuriyetlerde bulundum. Başımı padişahlık makamı uğrunda feda ederek nice tehlikelere attım. Şimdi sarığı feda etmem diyebilir miyim?’ diyerek sarığı çıkarıp, fesle kaldım. Sultan Abdülaziz Han hazretlerini o gün sabah kendisine giymek için hazırlanmış olan elbisesini gönderdi, giydim. Padişahın huzuruna çıktım. Son derece büyük iltifat ve övgüye mazhar oldum.(...)”

“Vezaretin ağır yükü altına girmekten çekiniyordum. Bulunduğum ilmiye sınıfının en son noktası olan kadıaskerlik derecesine çıktuktan sonra Hasan Efendi’nin şeyhülislamlığından ilmiye rütbesi hemen herkese verilerek kalemiye rütbesi gibi gerçek değerini yitirince, ilmiye yolunun şan ve şerefi de kayboluş ve sınıf değiştirdiğimden dolayı memnun olmuştum.” (Cevdet Paşa, 1967: 194-195).

26 Nisan 1875 tarihinde sadrazamlıktan azledilerek Ma’arif Nazırlığına tayin olmuştur (İzğöer, 2016: 239). Meclis-i Ma’arif işleriyle meşgul olmuş, Darülmuallimin nizamât ve ıslahatı ile meşgul olmuş, bu mektep için nizamname hazırlamıştır (Cevdet Paşa, 1967: 46). Bundan sonra Maraş, Urfa, Zor sancakları ve Adana eyaletinin birleştirilmesiyle oluşturulan Halep valiliğine tayin edildi. 1868’de kendisine, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin ikiye ayrılmasıyla teşkil edilen Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığı verildi. Divanın nezarete çevrilmesi üzerine Adliye nazırı oldu ve bununla ilgili kanun ve nizamnameleri hazırladı. Babıali’de teşkil edilen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti’nin reisliğine getirildi. 24 Ağustos 1871’de yeniden Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti ile Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi başkanlıkları verildi. 1873 yılında Şura-yı Devlet üyesi ve ardından Evkaf nazırı oldu (Ülken, 1966: 92 ve Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444). Aynı yılın ortalarına doğru 12 Temmuz 1875’te Ma’arif Nazırlığına tayin oldu (Cevdet Paşa, yay. Halaçoğlu, 2014: 239). 1874’te Şura-yı Devlet başkan vekilliğine, 2 Kasım 1874’te Yanya valiliğine, 1875’te de Ma’arif nazırlığına ve kısa bir süre sonra da Adliye nazırlığına getirildi. 1877 yılında Dâhiliye nazırlığına aynı yıl içerisinde Evkaf nazırlığına naklen tayin edildi. 1878’de Suriye

valisi olarak Şam'a gitti. Şam valiliğine Midhat Paşa'nın tayin edilmesi üzerine açıkta kaldı ve İstanbul'a döndü. Yolda Ticaret nazırlığına tayin edildiği haberini aldı. Haziran 1879'da Tunuslu Hayrettin Paşa'nın sadareten istifası üzerine on gün müddetle sadrazamlığı vekâleten yürüttü ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya başkanlık yaptı. Said Paşa başvekil olunca tekrar Adliye nazırlığına getirildi. Ahmet Vefik Paşa'nın başvekil olması üzerine 30 Kasım 1882'de Adliye nazırlığından ayrıldı ve üç buçuk yıl resmi görevlerden uzak kaldı. Cevdet Paşa son olarak Server Paşa'nın vefatı üzerine 11 Haziran 1886 tarihinde beşinci defa Adliye nazırlığına getirildi. Ancak Sadrazam Mehmed Kamil paşa ile aralarında çıkan anlaşmazlık sebebiyle bir süre sonra ayrılmak zorunda kaldı. 10 Mayıs 1890'da II. Abdülhamid onu Meclis-i Ali'ye tayin etti. Abdülhamit Han tarafından sadrazam Hayrettin Paşa'ya Cevdet Paşa'nın Tanzimat ıslahatlarına dair layiha yazılması görevi verilmiştir (ek7: BOA, İ.DUİT). Eğitimle ilgili komisyonlar kurdurarak eğitimin her kademesinde okutulacak ders programlarını hazırlatmış, yeni alan idadilere öğretmen yetiştirmek maksadıyla Darülmuallimin Sıbyan, Rüştîye ve idadi olarak üç kısma ayırmıştır. Yeni açılan okullar için uzmanlara ders kitapları yazdırma görevini vermiştir (Gündüz, 2015: 89).

Cevdet Paşa bundan sonraki hayatını ilmi çalışmalarına ve çocuklarına ayırdı. Kısa bir hastalıktan sonra 26 Mayıs 1895'te İstanbul Bebek semtindeki yalısında vefat etti ve Fatih Sultan Mehmed Türbesi haziresine defnedildi (Ülken, 1966: 93 ve Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 445).

Cevdet Paşa Abdülmecid, Abdulaziz ve II. Abdulhamit hükümdarlığında önemli idari makamlar aldı. Yıllar ona bir şair, çevirmen, bilgin, dil bilimci, eğitimci, yazar, yönetici ve bir devlet adamı olmanın yanısıra bir Osmanlı alimi, bir İslam hukukçusu ve dişli bir tarihçi olma şansını verecekti. Tarihten felsefeye farklı konularda çok sayıda kitap yazdı. Şöhreti özellikle sonrasındaki kitaplarına dayanır: Tarih-i Cevdet, 1774'ten 1826'ya kadar 12 ciltlik Osmanlı vakayinamesi; Kısas-ı Enbiya, Peygamberlerin Hayatı; Mecelle, Cevdet Paşa'nın denetimi altında bilimsel bir komisyon ve Tezakir-i Cevdet tarafından derlenen ilk ve son Osmanlı medeni kanunu (Yavuz, 1967: 195).

3.2. Cevdet Paşa'nın Osmanlı Eğitimindeki Yeri ve Önemi

Tanzimat devrinin önde gelen şahsiyetlerinden olan Cevdet Paşa, son asır Türk-İslam ilim âleminin mümtaz simalarından biridir. Ahmet Cevdet büyük bir devlet adamı olduğu kadar aynı zamanda tarihçi, hukukçu, mütefekkir, edip, eğitimci ve sosyologdur. Aynı zamanda ahlak, dilbilim gibi birçok alanda faaliyet göstermiş devlet adamı ve bilim insanıdır (Yavuz, 2016: 6) ve tüm çalışmalarında hedefi neşr-i ulum etmektir. Meşguliyetlerindeki çeşitlilik ilim ve kültür tarihimize değerli eserler katmasını sağlamıştır. Kavâid-i Osmaniye, Belâgat-ı Osmaniye, Kavâid-i Türkiye, Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefa, Medhal-i Kavâid, Mi'yâr-ı Sedâd, Âdâb-ı Sedâd min İlmi'1-Âdâb, Ma'ûmât-ı Nâfia, Eser-i Ahd-i Hamidî, Mecmûa-i Aliyye onun eğitim ve öğretim amacıyla verdiği önemli eserlerdir (Büyükdinç, 2007: 52-53).

Henüz genç bir medrese talebesiyken olağanüstü zekâsı, çalışkanlığı, bilgisi ve isabetli tahlilleriyle hocalarının dikkatini çekmiş, zaman zaman onlarla ilmi meselelerde tartışmalara girmiştir. Genç yaşta İslami ilimlere birlikte Arapça ve Farsçayı çok iyi bir şekilde öğrenirken Emin Efendi adlı bir kişiden Fransızca dersleri de aldı. Bu ona kısmen Batı tarih kitaplarını ve kanunlarını okuma ve anlama imkânını vermiştir (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 445). Ahmet Cevdet'i çağındaki ulema heyeti arasında yegâne kılan, her bakımdan istisnai yetişme tarzıydı. Farklı İslami entelektüel meşrepleri temsil eden medrese, mektep ve tekke formasyonlarını bünyesinde birleştirmeyi başarmıştı. Dünya çapında İslam âlimlerinin çıktığı 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde uzunca bir süre ihmal edilen akli ilimlerde de vukuf kazanarak tam anlamıyla külli ilme ulaşan zamanının önde gelen bir İslam âlimi olmuştur (Gündüz, 2015: 9-10).

Avrupa tarihi üzerinde edindiği bilgileri, Osmanlı toplumunun; yapısını ve geleceğini saptamak açısından değerlendirmelere tabi tutmuştur (Ortaylı, 2015: 448). Medeniyeti, cemiyet hayatının gereği olarak kabul etmekteydi. Ona göre insan doğuştan medeniyete yatkındır. İnsanoğlunun medeni hayata geçiş sürecinde toplumlar arasında bazı basamak farkları doğmuştur. Böylece medeniyet, toplumların göçebelik ve yerleşik durumundan sonra üçüncü ve son merhalesini oluşturur. Bu merhaleye ulaşmanın temel şartı insanların kemale erdirmesidir ki bu da ancak eğitim ve öğretimle

mümkündür. Cevdet Paşa bu husustaki çalışmalarını başlıca üç noktada yoğunlaştırmıştır.

- a) Yeni eğitim ve kültür kurumlarının açılması
- b) Her derecedeki okulları için yeni ders kitaplarının hazırlanması ve yayın faaliyetlerinin arttırılması
- c) Türkçe'nin bilim dili haline getirilmesi (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 445).

Ahmet Cevdet Paşa, özellikle 1845 yılından itibaren, eğitim alanında yapılan pek çok reformun doğrudan veya dolaylı olarak içerisinde bulunmuştur (Oklay, 2014: 233). Nazırlıkları devrinde bilhassa tahsil ve terbiye hayatı için köklü yeniliklere imza atmıştır. Osmanlı ilimler akademisi hüviyetindeki Encümen-i Dâniş'in teşkilinde büyük rolü olmuş; Darülmuallimin Nizamnamesi onun müdürlüğü zamanında hazırlanmıştır. Türkçenin ilim lisanı haline getirilmesi için çalışmalar başlatmıştır. Mekteplerde okutulmak üzere modern metotlara göre Türkçe gramer ve ders kitapları hazırlatmıştır (Şimşirgil ve Ekinci, 2015: 31).

II. Mahmut'tan itibaren eğitimin devletleştirilmesi tutumu, ilköğretim ve medreseler için öğretmen yetiştirme kursları ve okulları gibi bir fikir doğurmamıştı. Sıbyan ve idadiye mekteplerinde öğretmenlik yapanlar medreselerde yetiştiği için kurumlarda gelenekselliğin dışına çıkılamamıştır. Bu ihtiyaçlara binaen Cevdet Paşa'nın önderliğinde modern eğitim görmüş öğretmenlerin yetiştirileceği medrese mezunu öğrencilerin alınacağı öğretmen okulları kurulmuştur (Berkes, 2017: 230).

Darülmuallimin müdürlüğüne getirildiğinde (14 Ağustos 1850), 1851 yılında Darülmuallimin Nizamnamesini yayınlaması ile önemli icraatlara imza atmıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444). Bu nizamname ilk defa eğitim bilimlerinin önemine dikkat çekilmiş ve bu alanın kamusallaştırılması yoluna gidilmiştir. Tanzimat öncesi dönemde eli sopalı, asık yüzlü ve eğitimsiz hocaların ellerinden bu işin alınması gerektiği anlaşılmıştır. Böylece eğitimde sistemli ve bilimsel bir yol izlenerek eğitimin dini kurumların tekelden çıkarak devlet yönetimi ve denetimi altına alınması amaçlanmıştır (Oklay, 2014: 242-243).

Cevdet Paşa, Tanzimat devrinde Osmanlı cemiyetinin sürüklenmeğe başladığı körü körüne Frenk taklitçiliğine ve maddeci felsefeye şiddetle karşı çıkmıştır. Avrupa kanunlarının ve müesseselerinin, olduğu gibi alınmasını müdafaa eden Ali ve Fuad Paşa gibi devlet adamlarına karşı, Osmanlı medreselerinden yetişmiş mümtaz ve ileri görüşlü bir devlet adamı olarak mücadele etmiştir. Batı'nın fen dallarında, teknik ve yönetim alanlarındaki üstünlüğünü kabul ederek, bu sahalarla alakalı Osmanlı müesseselerinin Batı tarzında ıslahını savunmuştur (Şimşirgil ve Ekinci, 2015: 31).

Cevdet Paşa'nın sağlam bir medrese eğitimi alması, İslami dünya görüşüne sahip olması ve tarihin ibret alınacak bir ilim olduğu görüşü kendisini özgün kılmaktadır. (Oğuz, 2014: 216)

Mustafa Reşit Paşa'nın isteğiyle (dönemin sadrazamı) Cevdet Paşa, Ma'arifin İbtidâi, Rüşdi ve Darülfünun bölümleri hakkında üç layiha yazmış ve onların mütalaasını ve kendi fikirlerini beyan etmiştir. Mekâtib-i Sıbyan'ın ıslahı, Rüştiye'nin ve Darülfünunun açılmasına yönelik fikirlerini Reşit Paşa'ya aktarmış ve takdir görmüştür. Fatma Aliye bu layihalarda yazılanları şöyle özetlemiştir:

“Zikr olunan layihalar ahkâmınca Mekâtib-i Sıbyan'dan çıkan şakirdan, iki sene kadar Mekâtib-i Rüşdiye'de okuduktan sonra Dar'ül-Fünun'a gideceklerdir” (Fatma Aliye, 1995: 54).

Ayrıca Cevdet Paşa, Umum mektepler programına dair yazmış olduğu arızasında beyan etmiş olduğu fikirlerin hayata geçirildiğini yazmıştır:

“Bu Meclis-i Muvakkat-ı Mekâtib üç dereceye taksim ve iptida Mekâtib-i Sıbyan'ın ıslahı ve saniyen Mekâtib-i Rüştiye küşadı ve salisen Dâr-ül Fünun'un te'sisi hakkında üç kıt'a lâyiha kalem olarak vazifelerini ifa etmiş oldular” (ek14: BOA, Y..EE..)

Ahmet Cevdet Paşa'nın üyeliğinde bulunduğu diğer bir önemli kurum ise Osmanlı'nın ilk bilim akademisi olma özelliğini taşıyan Encümen-i Dâniş'tir. Kurulma çalışmaları 1845 yılında padişah Abdülmecid'in Hattı Hümayunu üzerine başlamasına rağmen açılışı 1851 yılında olmuştur. Bu kurum ileri yıllarda açılması düşünülen Darülfünun'a gerekli olan ders kitaplarını hazırlamak, halkın kültür seviyesini

yükseltecek telif ve tercüme eserler meydana getirmek amacıyla kurulmuştur (Gündüz, 2015: 116). Encümen-i Dâniş bugünkü Talim ve Terbiye Kurumu'nun görevini üstlenecek bir kuruma benzetilmektedir (Oklay, 2014: 244).

Ahmet Cevdet Paşa'nın "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" mealindeki Kur'an ayeti ile başlayan açılış nutkunda da kurumun amaçları üzerinde durmuştur.

“Hiç bilenlerle bilmezler müsavî olur mu? [Zümer, 39/9]. Bu gördüğümüz zaman ve intizam ve ahval-i enam ve hüsn-i muaşeret-i havas ve avam hep ilm ü hünerle husule gelmiş bir eser değil midir?” (Cevdet Paşa, 1967: 53-55 ve Mardin, 2011: 255).

Cevdet Paşa'ya göre, uygarlık ancak eğitimle yakalanabilirdi ve bu da halkın eğitilmesi ile mümkün olacaktı (Gündüz, 2015: 116).

3.3. Cevdet Paşa'nın Batılılaşma İle İlgili Düşünceleri

Cevdet Paşa Tanzimat döneminin yenilikçi heyecanını veya dış dünyaya dönüklüğünü değil, tutuculuğunu (Mardin, 2014: 13), ılımlılığını temsil eder. Bütün yazdıklarında ve düşüncelerinde Ortodoks bir Sünni-Hanefi olduğu açıktır. İslamiyet ona hiçbir reformu gerektirmeyecek kadar üstün bir düzen getirmiştir (Ortaylı, 2015: 426).

Cevdet Paşa vaktiyle Avrupa'dan ilim ve fende üstün olan İslam âleminin 16. yüzyıl sonlarından başlayarak geri kaldığını kabul etmektedir. *“Biz geri gittikçe, Avrupa ilim ve ma'arifte bir suret-i fevkalade terakki ede ede akıllara hayret verecek dereceye gelmiştir. Bu ilerlemeden mutlaka yararlanmak gerekmektedir”* der. Ancak o taklitçiliğe, kanun ve müesseselerin olduğu gibi alınmasına karşı olup, İslami geleneğin korunmasından yanadır (Şimşirgil ve Ekinci, 2015: 36).

Cevdet Paşa farklı fikirlerin hız kazandığı; bilhassa Tanzimat ile beraber dine karşı bir kayıtsızlık içine girildiği devirde, ananeci İslam-Türk kültürü ile yenilikçi Batı

arasında sentez teşkil etmeye çalışan bir devlet adamıdır (Şimşirgil ve Ekinci, 2015: 32). Gelenekçi Türk-İslam-Doğu kültürü ile yenilikçi Batı devletleriyle Osmanlı Devleti'nin farklı din ve medeniyetlerden doğduğunu, bu sebeple de her yönden Batılılaşmanın hem yanlış hem de imkânsız olduğunu düşünmüş, sonuç olarak Batı taklitçiliğine ve maddeci felsefeye şiddetle karşı çıkmıştır. Avrupa kanunlarının ve kurumlarının olduğu gibi alınmasına karşı çıkan Cevdet Paşa İslami geleneklerin korunması gerektiğini söylemiş ve bir kısım devlet ileri gelenlerinin Fransız kanunlarının tercüme edilip alınması yönündeki görüşlerine karşı çıkarak Mecelle'nin hazırlanmasında en önemli rolü oynamıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 445).

Cevdet Paşa'nın öncü rollerinden birini de Avrupa tarihine ait değerlendirmeler teşkil eder. Osmanlı tarihi çerçevesinde Avrupa'nın iyi tanınması ve hadiseler üzerinde Batı'daki gelişmelerin etkileri onun için önemlidir. Avrupa'daki olayları ve kurumların sağlam bir şekilde kavradığı, bunları ifade berraklığı ile nakletmesinden de anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin çözülüşünü 17. yüzyıldan başlatan Cevdet Paşa Tanzimat devri ideolojisiyle uyum içindedir ve devletin restorasyona değil reforma ihtiyaç duyduğu fikrinde olan kesimin görüşlerini benimsemiştir (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 446). Avrupa ve Osmanlı halkının adetleri birbirinden çok farklıdır ve modernleşmenin aslında Batılılaşmak olduğunu gözden kaçırmamış, modernleşme anlayışı belli hususlarda sınırlıdır. Modernleşmenin bir zorunluluk olduğunu ancak nasıl ve nereye kadar gideceğini kestirmeye çalışmış ve bu sınırları korumak için önlemler almış, çözümler üretmiştir (Şeker, 2015: 23).

Cevdet Paşa, Batıcı ve yenilikçi Tanzimat kuşağı ile yakın ilişkileri olmasına rağmen, onlardan daha ayrı bir çözümü ileri sürmüştür. Batılılaşma-Avrupalılaşma yaklaşımında Cevdet Paşa, orijinal bir düşünce tarzı geliştirmiştir. Cevdet Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nin Avrupalılaşması diye bir durum söz konusu olamazdı. Çünkü Avrupa'nın sosyal yapısı çok farklıydı. Özellikle İslamiyet, Osmanlılar için devletin gücünü ve birliğini sürdüren tek faktördü. Medeniyetin başlangıçta Doğu'da ortaya çıkıp, oradan Batı'ya geçtiğini savunarak bunun Avrupa ile özdeşleştirilmesine karşı çıkar. Osmanlı Devleti, yaşamak ve varlığını devam ettirebilmek için, kendi değerlerini esas almalı, ancak İslami özellikleri korumak ve toplumun manevi dinamikleri kabul edilen örf ve adetleri yaşatmak şartıyla Batı'dan ihtiyaçlarına uygun ve faydalı gördüklerini de almalıdır. İcat, keşif ve gelişmelerden faydalanmalıdır. Cevdet Paşa'nın

hedefini tek cümleyle özetlemek mümkündür: İslam kalarak çağdaşlaşmak (İzgöer, 2016: 277-280).

Yeri geldikçe Avrupa devletleriyle Osmanlılar arasındaki uygulamaların ve anlayışların mukayesesini yapmaktan da geri durmaz. Avrupa'yı körü körüne taklidi gelecekte onarılmaz yaralar açacağını dile getirir (Şimşirgil ve İkinci, 2015: 33). Tanzimat ile birlikte gelen yenileşme, Cevdet Paşa'ya göre Türk milletinin yabancı kalıplara göre tercüme ve kopyanın altında ezileceğini ve tehlikelere maruz kalacağını göz ardı edilmemesine dikkat çeker.

Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'in hatimesinden sonraki vekayii, bilhassa yeniçeriliğin ilgası, ıslahatların neden başarısız olduğu vesair diğer tarihi hadiselerle ilgili görüşlerini Sadullah Paşa'ya yazdığı hususi mektubunda, Tanzimat'ta yapılan bir takım hataları işaret etmiş ve Sultan II. Mahmut'u Rus Çarı Petro ile mukayese etmiştir (ek1-7: BOA, Y..EE..). Cevdet Paşa, iki memlekette de cereyan eden olayların benzerliği üzerinde bir tahlil yapmıştır. Sultan Mahmut'un Yeniçeri Ocağını kaldırma hadisesiyle Petro'nun Strelitz Ocağını kaldırmaları benzerlik gösterse de Osmanlı, Rusya'daki gibi bir zaferle karşılaşmamıştır. Cevdet Paşa devletlerin üç tabakaya ayrıldığını, bunların saltanat, milletin ileri gelenleri ve halktan ibaret olduğunu; bir tarafın hakimiyeti ile bu dengenin bozulacağını ve hükümetin de buna uyacağını ileri sürer. Rusya'da bu yenilik ve denge alt tabakadan başlamış (Strelitz Ocağının kaldırılması) ve mutlak bir başarı elde edilmiştir. Bu başarının akabinde Rusya kendi medeni gelişimindeki engelleri aşarak, Avrupa'nın ilmi çalışmalarını kendi bünyesinde eritebilmiştir.

Avrupa medeniyeti karşısında Osmanlı, Yeniçeri Ocağını kaldırmış olsa bile memleket nizamı oturtulamamış ve sanayi-ticaret ve terakki yolları geliştirilememiştir. Aşırı garpçılığa (batılılık) karşı Rusya'da uyanan dini ve milli tepkiler; Türkiye'de ilim ve teknik temeller üzerinde maddi ve manevi imkanlar yeterli gelemedi (Turan, 19769: 273-289).

Cevdet Paşa Sadullah Paşa'ya göndermiş olduğu mektubunda, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin ıslahatlarını mukayese ederken Avrupa'nın yeniliklerinin alınması

gerektiğini, bunu da takliden değil her milletin kendi kültürüne uygun olarak tatbik edilmesi gerektiğini savunur. Cevdet Paşa:

“...bir tasavvuru kuvveden fiile çıkarmak mebad-i selâsenin içtimaina mütevakkıftır. Bunlar ilim ve idare ve kudrettir. Yani yapmayı bilmek ve azm ü cezm-i kavî ile yapmak istemek ve yapabilmektir. Bu mebad-i selâse bir adamda yahut bir şahs-ı manevîde mevcut olursa her şey yapar. Ve birisi nakıs olursa iş aksar. Petro’da bu mebad-i selâse mevcut idi. Zira kendisi azimet-i kat’iyye eshabından olduğu hâlde ol vakte göre lâzım olan ma’lumatı hâsıl etmek üzere Avrupa’nın en mütemeddin yerlerini gezip dolaşmış ve servet ve miknet ne gibi şeylerden husule geldiğini muayene ve tahkik etmiş idi.

Binâenaleyh Strelitz ocağını ilga kesb-i iktidar eylediği gibi ıslahat-ı lâzimeye derhâl icra ile sanayi ve ticaretin terakkisi esbabının istihsaline müsaraat eylemiş ve memleketince esbab-ı terakki olan şeylere hasr-ı nazar edip taklid-i sarfyoluna gitmemiş idi. Kâbil ü icra bir yol alıp beyhude nazariyat ile uğraşmamış idi” (ek4: BOA, Y..EE..) cümleleri ile Avrupa’nın gezilip görülerek teknik, bilim alanında ulaştığı başarıya ayak uydurulması gerektiğini söylemektedir.

Yeniliklerin gerçekleşebilmesi için, yenilenecek mecralarda buna engel olan insanların bulunmamasını, Mısırlı Mehmet Ali Paşa örneğiyle arz eder:

“Mısırlı Mehmet Ali Paşa’nın hâli ana biraz benzer. Çünkü Mısır’da ıslahata mani olan Kölemenler bigâne bir kavim olup ahaliye merbut değiller idi. Onlar aradan kalktığı gibi memleket her türlü ıslahata müsteit oldu. O dahi sefahat yolunda Avrupa’yı taklit etmeksizin mücerret esbab-ı terakki ne ise onların istihsaline ikdam etti. Gerek askerce gerek mülkçe eshab-ı malumattan zatlar yetiştirdi. Ve Mısır’da az vakit zarfında bir hükümet-i kaviyye vücuda getirdi” (ek4: BOA, Y..EE..).

Mehmet Ali Paşa’nın başlattığı bu uygulama II. Mahmut 1827 yılında bir öğrenci topluluğunu Avrupa’ya göndermiş ve modernleşme hareketini oluşturacak yeni kadronun oluşmasına katkı sağlamıştır. Akabinde III. Selim’in yurtdışına göndermiş olduğu elçiler de Cevdet Paşa’nın önerisinin gerçekleştiğini göstermektedir (Zürcher, 2016: 74)

Cevdet Paşa bu yenilikleri Sultan’ın bizzat takip etmesinin olanaksız olduğunu, bunun için bir heyet oluşturulması gerektiğini önermektedir:

“Sultan Mahmut Han-ı Sâni Hazretleri azimet-i kaviyye ve irade-i kat’iyye sahibi bir zat olup saltanat-ı seniyeyi yeniçerilerin dest-i tağallübünden kurtarmak için ocakları ilga ile emeline nail ve kudret-i lâzimeye haiz oldu. Lâkin bizim ahvalimiz iktizasınca Petro gibi bir Avrupa seyahati edemezdi. Dâhilen ve haricen lâzım olan malumatı hâsıl etmek için devletin kuvve-i akilesi makamında olan vükelâya ait idi. Ve ser-i kârda ihtiyacat-ı zamaniyeye göre ıslahat-ı lâzime icrasına muktedir zatlar bulunmak lazım idi. Hâlbuki o zaman ser-i kâre geçenlerde bu ilim ve iktidar yok idi. Ve Hüsrev Paşa olmasa ihtimal ki Asakir-i Nizamiye dahi oldukça yolunda tertip ve tanzim olunamazdı” (ek4: BOA, Y..EE..).

Askeri, idari ve eğitim alanında Batılılaşma fikrini, Cevdet Paşa eğitimi geliştirmek için geleneksel değerlere başvurmak olarak okudu ve Osmanlı Devleti’nin temellerini oluşturan siyasi ve sosyal değerleri koruyarak ilerlenmesi gerektiğini savundu (Chambers, 1973: 463-464).

3.4. Cevdet Paşa’nın Eğitim Alanında Yaptığı Islahatlar

Görmüş olduğu eğitimin çok yönlü olmasının yanında almış olduğu görevlerin de eğitim içerikli olması Cevdet Paşa’nın Osmanlı eğitim sistemi içerisinde önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Tanzimat’ın son medreseli aydını olması, medreselerin içerisinde yetişmesi sebebiyle buralardaki çözülmeye bizzat şahit olmuştur. İyi eğitim gördüğü ulemaları övmekten, bilgisiz ve cahil gördüklerini de yermekten çekinmemiştir. Medreselerin sınırlı müfredatına ve kötüye giden eğitim sistemini tüm eserlerinde dile getirmiştir (Cevdet Paşa, 1967, Fatma Aliye, 1995, Chambers, 1973) Görevlerinde eğitimin önemini sıkça vurgulamış, nitelikli ve özgün eğitimin savunucusu olmuştur. Tanzimat’ın akabinde açılmış olan yeni okullarda; İbtidâiler, İdadiler, Hukuk mektebi vb. eğitim kurumlarının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Tezakir adlı kitabında,

“Baharistan-ı âlemde imar u medeniyetin tezayüd ve terakki bulması fûnun-ı ma‘arifin kıymet- u revaç bulması ise müluk-ı salatinin bezl-i nakdine-i kudret ve sarf-ı sermaye-i himmet eylemesine muhtaç-ı merbut olduğundan her

memleketin imar u temeddünü mülukunun ihtimam u himmetine göre olabildiği...” (Cevdet Paşa, 1967: 25).

sözleriyle takdimin devamında eğitime önem verilerek bilim ve teknikte ilerleme kaydedileceğini ifade etmiştir (Gündüz, 2015: 95-98)

Cevdet Paşa, yenilenmesi öngörülen eğitim sistemi için bizzat padişah tarafından bir emir alarak ıslahat çalışmalarını başlatır. Dönemin padişahı II. Abdülhamit, Heyet-i Vükela ile alınmış bir karar ile içerisinde Cevdet Paşa'nın da bulunduğu birden fazla paşaya hitaben bir arıza yazmıştır (ek12: . İ.DUİT). Bu sırada Suriye valisi olarak görev yapan Cevdet Paşa, ıslahat layihaları yazmakla görevlendirilmiş ve bunu padişaha sunmuştur. Bunlarda biri de 1851 yılında kaleme aldığı Darümuallimin Nizamnamesidir.

Darümuallimin ilk müdürlerinden olan Cevdet Paşa, eğitimin iyileştirilmesinde öğretmen yetiştirmenin elzem olduğunu bilerek bu nizamnameyi hazırlamıştır. Osmanlı'da bu tarihe kadar öğretmenlik mesleği ile alakalı bir tüzük olmayışı, 1851 itibari ile bu mesleğe bir saygınlık kazandırmıştır. Amaç öğretmenliği bir düzen üzerine oturarak eğitimin de ıslahını gerçekleştirmektir.

Darümuallimin'in ilk müdürü olması sebebiyle memlekete karşı üzerine ağır bir yük aldığını düşünen Cevdet Paşa, herkesi okuryazar haline getirmek, Türkçe'nin sadeleşmesini sağlayarak ağıdalı dilden kurtulmayı hedeflemiştir. Böylece halkın ilme ulaşması kolaylaşacaktır (Mardin, 2011: 26).

Nizamnamede öğrencilerin nitelik ve nicelikleri, öğretmen atamaları, atama süreçleri, öğrenim süreleri ve görevler gibi konuları içermektedir. Bu nizamname ile Tanzimat sonrası eğitim-öğretim metodunun modernleştirilmesi amacı güdülmekte idi. Nizamnamenin 2. bendi yeni düzenlenmede öğrenim müfredatı, öğrencilere sunulan eğitimin niteliği belirtilmiştir. Öğretmen okullarında nasıl bir eğitim verildiği anlaşılmaktadır. Buna göre, "Öğretmen adayların Arapça diline vakıf olma, güzel ifade etme yetisi, Farsça ve Matematik tahsilinde yeterli düzeyde olma ve kötü ahlaklı olmama kuralları belirtilmiştir (bkz. ekler: Talebenin Kemiyet ve Keyfiyetleri (2.Bend): Akyüz, 1990). Bunun yanında öğrencilerin yıl içerisinde 10 ay boyunca

haftada 5 gün görecekları ilimler sıralanmıştır: Konuşma ve talim, Farsça lisanı, Matematik ve hesap ilmi, lazım olacak kadar Geometri, Yer ve Gök Bilimi ve Coğrafya (ekler: Talebe ve Mülazimlerin Müddet-i Tahsilleri ve Suret-i İştigalleri (2-3-4. Bend) Akyüz, 1990).

Darülmualimin'e dair yazmış olduğu arızalarda Darülmualimin talebelerinden hoca yetiştirme usulleri, Mekâtib-i Rüştiye hocalarının tayinleri, (ek9-10-11: BOA, İ.MVL.) Rüştiye hocalarının tayin edildikleri taşralarda görev yapmak istememeleri sonucu kendilerini yaşadıkları mahallelere tayin ettirmelerini konu almış, bu nizamsızlık gösteren hocaların ilhakı ve kimi zaman da memuriyetlerinin elinden alınmaları hususuna değinmiştir (ek7: BOA, İ.MVL.; Candan, 2012: 75-80). Cevdet Paşa'nın eğitimde yalnızca müfredat yenilikler ile kalmayan raporları, mektep hocalarının yetiştirilmesi ve atanmalarına kadar her konuyu kapsamaktaydı.

Paşa, Ma'arif Nazırlığına getirildiğinde eğitim alanında birçok ıslahata imza atmıştır. 1873'te Ma'arif-i Umûmiyye müsteşarlığına getirilen Sadullah Paşa ile birlikte Sıbyan mekteplerinden yüksekokula kadar okunacak ders programlarını yeniden düzenleyen bir komisyon kurmuştur (Gündüz, 2015: 88 ve Akyıldız, 2008: 432). Bu komisyonda açılan yeni okullar için kitapların telifleri üzerine kurulmuş, Paşa'nın meşhur Tarih-i Cevdet kitabı da bu komisyonda uygun görülerek kaleme alınmıştır (ek14-16: BOA, Y.EE..)

Mekâtib-i Umûmiyye programlarına dair yazmış olduğu arızasında Cevdet Paşa Darülmualimin'in ve Encümen-i Dâniş'in kurulmasından ve amaçlarından söz eder:

“Cennet mekân Abdülmecid Han Hazretleri'nin evail-i saltanatlarında Mekâtib-i Umûmiyye'nin suver-i tanzimiyesi müzakere için bir Meclis-i Muvakkat teşkil olunmuştur. O zaman sudurda bulunan Arif Hikmet Bey ve yine sudurdan Emin Beyzâde Abdülkâdir Bey ve Rüştü ve Ali Fuat Paşalar bu meclisin a'zasından olup müzakeratın zabtına dahi menşe-i meşhur Recai Efendi me'mur idi.

Bu Meclis-i Muvakkat-ı Mekâtib üç dereceye taksim ve iptida Mekâtib-i Sıbyan'ın ıslahı ve saniyen Mekâtib-i Rüştiye küşadı ve salisen Dâr-ül Fünun'un te'sisi hakkında üç kıt'a lâyiha kalem olarak vazifelerini ifa etmiş oldular.

Ba'dehâ bu lâyhaların mündericâtını fiile getirmek üzere bir daimi Meclis-i Ma'arif-i Umûmiyye teşkil ve bir de Dâr-ül Muallimin küşat olundu. (...) Ve evvel devirde Avrupa akademilerine takliden kırk a'zayı dâhiliyeden mürekkep bir Encümen-i Dâniş küşat olundu. Ve a'zadan te'lîfe muktedir ve vakti müsait olanlara birer kitap te'lîfi havale kılındı. İşte Tarih-i Cevdet dahi encümenin tensibi üzerine kalem alınmıştır.

Şura-yı devlet teşkil olundukta tanzim olunan Ma'arif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nde mekâtib üç dereceye taksim kılındı. Şöyle ki, Mekâtib-i Sıbyaniye ile Mekâtib-i Rüşdiyye bidâyet derecesinin birer sınıfı olmak üzere ikinci mertebede Mekâtib-i İdadîye üçüncü mertebede Mekâtib-i Aliye itibar olundu. Kulları Ma'arif nazırı olduğumda Mekâtib-i İbtidâîye'nin ıslahına ve Mekâtib-i İdadîye küşadına karar verildi. Ve daire-i ma'arifte erkân-ı daireden ve Mekâtib-i Harbiye ve Bahriye ve Tıbbiye hocaları mütehayyızâtından mürekkep bir komisyon teşkil olunarak Mekâtib-i İbtidâîye ile Mekâtib-i İdadîye'nin programları tertib ve ona göre bir Mekteb-i İdadîye birde Bidâyet Mektebi küşad olundu” (ek16-18: BOA, Y..EE..)

Sultan Abdülmecid döneminde (1845) reformun istenilen şekilde gerçekleştirilmesi için Meclis-i Muvakkat'ın kurulması kararlaştırılmıştır. Meclis Sıbyan mekteplerinin ıslahına, Rüştiyelerin ve Darülfünun'un kurulmasına dair bir layiha kaleme almış ve bunu Babıali'ye sunmuştur. Bu layihaların yazılmış olduğu komisyonda Cevdet Paşa da bulunmaktadır. Eğitimin ıslahı programının ana hatları belirlendikten sonra görev Meclis-i Ma'arif-i Umûmiyye'ye bırakılmıştır (Akyıldız, 2003: 273).

Milli kütüphanenin yenilenmesi ve zenginleşmesi için kurulması için çok emek sarf ettiği Encümen-i Dâniş; yabancı dildeki kitapların Türkçe'ye çevrilmesi, akademik kitapların hazırlanması, telif ve tercüme eserlerin yazdırılması gibi gayeleri takip ediyordu (Mardin, 2011: 26). Ayrıca ileride açılacak olan Darülfünun için de okunması gereken kitapların yazdırılması amacıyla kurulmuş bir kurumdu (Ülken, 1966: 53).

Osmanlı Devleti Tanzimat sonrası yapılan eğitim sistemi değişikliği bizzat Paşa tarafından belirlenmişti. Yeni okulların açılmasıyla medreselerde nizamın getirilmesi amaçlanmış ve nitelikli öğrenci yetiştirilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet dönemine yaklaşırken yenilikçi devlet adamları ve aydınlar, bu okullarda yetişmiştir.

Cevdet Paşa kendi gayretleriyle İstanbul'da geleneksel eğitim imkânlarını sonuna kadar kullanan bir bilgindi. Tanzimat'a bir tepki olarak Batı'dan gelen yeni ilim alanlarının öğrencisi olmak ve medreselerin sınırlarını ufuk ötesine geçirmek için bir ömür harcadı. Yenilikçi yapısı, ilme duyduğu merak Paşa'yı hiçbir zaman Batılı eğitimden uzak tutmadı. Ama bunun akabinde geleneksel, İslami yetiştirme ve eğitimini ondan bağımsız düşünmek olanaksızdı. O bir âlimdi ve bundan hiçbir zaman utanmadı. Geleneksel eğitime duyduğu saygı sebebiyle tüm usulsüzlüklere en gür sedayı verirken eğitim reformlarında belki de en çalışkanların arasındaydı. Çözümü yabancı bir yasa ithal etmek yerine yasaları İslam'a ve İslam kültürüne uyarlanmasını savundu (Chambers, 1973: 464).

O, ne ulema ve kadıların elinde şeriat alanının başıboş gidişine ne de Fransız elçilerin, Avrupalı devletlerin baskıları altında alafranga medeniyetinin olduğu gibi alınmasına rıza göstermiştir (Berkes, 2017: 224).

SONUÇ

Osmanlı Devleti; hâkim olduğu yüzlerce medeniyet görmüş topraklarda, altı asır boyunca ikamet etmiş, yüzlerce yıllık birikime milyonlarca insanı şahit etmiştir. Zaman akıp geçmiş devletin adı değişmiş ancak medeniyeti bugüne kadar gelmiş, varlığı baki kalmıştır.

Medeniyetlerin zamana karşı ölümsüz oluşları, diri bir organizmaya sahip oluşlarından kaynaklanmıştır. Zaman ilerlerken kimi medeniyetler başka medeniyetlere katılmış, kimileri etkileşim ile evrilerek bambaşka bir hal almıştır. Hiçbir medeniyet tarih boyunca homojenliğini koruyamamış; medeniyetlerin kaynaşmasının önü alınamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin bitmeyen asrı olarak tabir edebileceğimiz 19. yüzyıl, medeniyet sancısının en üst seyirlerde yaşandığı yıllardı. Batı topraklarından yayılan “modernizm” Osmanlı topraklarında da kendisini hissettiriyordu.

Modernizm sözlükte gelişme, öğrenme, yenileşme olarak ifade ediliyor olsa da Batı'nın yeniliği, gelişmesi ve sahiplenmesi olarak okunuyordu. Batı'nın ortaya koyduğu “modernizm” anlayışı, yalnızca teknik alanda değil, kendisini sosyal hayatta da “üstün” olarak nitelendiriyordu. Kavramlar zıtlıkları doğurur önermesiyle Batı da kendisine bir Doğu yaratmış; üstün medeniyetin karşısına cahil ve yenilenmeye muhtaç medeniyeti koymuştur.

Bu medeniyet kavramının paradoksu içerisinde eğitimin yaptırım gücü oldukça fazladır. Milli bilinç olarak tarif ettiğimiz kimlik inşası; üstünlüğe hizmet ederken kendisinden olmayanları kendine bağımlı yapma programıyla zuhur ediyordu Batı için. Doğunun seçmesi gereken yol Batı'dan geçmek değil, Batı'nın kendisinin sahibi olduğunu kabul etmektir.

Çağdaş millet tanımı 18. yüzyıldan itibaren Batı bilimlerinin eğitiminden geçmiş, Batılı yazarların kitaplarını okumuş, Batılı hocaların kalemlerinden geçmiştir. Çağdaş olabilmek Batı'ya bağımlı yaşamak demektir.

Hatalı modernleşme ifadesini kullanan Alatas, bunu "tutsak zihniyet" kuramı ile açıklar. Tutsak zihniyet, araştırmaya, muhakemeye uygun olmayan şartlarda; kültür farklarını gözetmeksizin dayatılan modernleşmenin, mutlak sonuca ulaştırmayıp hatalı bir değişim geçirilmesine sebebiyet vermek olarak tanımlanabilir (Alatas, 2013: 83-100). Kendi özgün medeniyetlerinden vazgeçen milletlerin, tarih sahnesinde "devşirilen medeniyet" olarak anılması gibi. Çünkü devletlerin her şeyden önce kendisine benzemesi icap eder. Aksi takdirde Batı'nın nizamı, hukuku, kanunu ve yaşayışıyla aslını unuttur. Devleti devlet yapan millet olgusu, özgünlüğünü yitirir.

Bilge, modernleşmenin Batı kültürüne ait bir özellik olduğunu ve Batı'nın kendisi dışındaki toplumlara modernizm teorisi ile uygarlaştırma projesini dayatmış olduklarını iddia eder. Bu şekilde toplumlar, Batı'ya teşne olmalarının neticesi olarak modernliğin hayata geçirilme serüvenlerinin adını "Batılılaşma" koyacaktır.

Bu aslında bir medeniyetsizleştirme girişimi, modernleşmeden çok bir trajedi doğurmaktadır. Modernleştirme uygulaması, tepeden inme şekilde adeta bir ceket çıkarıp başka bir ceket giymek gibi bir algı körlüğü yaratır. Üstelik bu ceketin size olması mümkün bile değil iken. Bu zorlama değişim, Müslüman devletlerde zihin ve pratikte medeniyetsizleşmenin açık delilidir (Bilge, 2013: 119).

Gökalp'e göre her medeniyet ayrı bir sisteme mensuptur. Başka bir mantığı, başka bir hayat görüşü vardır. Medeniyetler birbirleri ile karışmazlar, sahaları ve evrimleri ayrıdır. Mesela bugün bir İslam medeniyeti, Budist medeniyeti, Avrupa medeniyeti vardır. Bir millet, tarihinin bir döneminde bir medeniyetin, bir başka dönemde başka bir medeniyetin mensubu olabilir. Türkler Orta Asya'dayken, Uzakdoğu medeniyeti dairesine, İslami Sultanlık devresinde Ortadoğu medeniyet dairesine, millet devrinde ise Batı medeniyeti dairesine girmişlerdir. Batı medeniyeti içinde birbirinden ayrı ve bağımsız bir İngiliz kültürü, Fransız kültürü, Alman kültürü vardır. Gökalp'e göre birbirine zıt medeniyetler, aynı toplum içinde yan yana yaşayamaz ve uzlaşamaz. İki dinli bir fert olamadığı gibi iki medeniyetli bir millet de

olamaz. Medeniyet, kültür gibi dini, ahlaki, hukuki, bedii, iktisadi, lisani, teknik hayatı içine alır. (İnalçık, 2013: 253-254).

Ziya Gökalp, her medeniyet kendisine has formasyon ve kültür altyapılarıyla modernitede yol kat edebileceğini söyler. Bunu Batı'ya uzaklık ve yakınlık olarak değerlendirmek yerine, medeniyetlerin bu süreci kendi araştırma ve yetkinlikleri ile bulmaları gerekir. Muasırlaşmak, şekil ve yaşayış yönünden Avrupalılara benzemek demek değildir. Ne zamanki bilgi ve sanayi mallarını Avrupa'dan satın alma zorunluluğundan kurtuluruz, işte o zaman çağdaşlaşmış olduğumuzu anlarız (Gökalp, 2007: 15).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, geri kalmışlığının vermiş olduğu hasarı ancak son demlerinde fark etmişti. Fark edilen geri kalmışlığın çözümünü Batı'da arayan aydınlar vardı. Bu çözüm Osmanlı'yı düzeltmek, diriltmek ve eski gücüne kavuşturmaktı. Ancak aydınların Batı hayranlığı yadsınamayacak bir gerçektir. Kimileri Batı'nın sunduğu tüm yenilikleri olduğu gibi kabullenmeyi önerirken, kimileri bu yeniliklerin Osmanlı kültüründe eritilerek uygulanması gerektiğini savunmaktaydı. Bu görüş ayrılığı yüzyıllar süren bir ikilik meydana getirmiş, günümüzde de aynı şiddetle devam etmektedir.

Tezimde başkarakter olarak seçmiş olduğum Tanzimat aydını Ahmet Cevdet Paşa, bu ikilik tartışmalarının kalbinde, Osmanlı Devleti bürokrasisinin merkezindeydi. Modernizm hakkındaki görüşlerini yukarıda detaylı şekilde belirtmiş olduğumuz Cevdet Paşa, Niyazi Berkes'in tabiri ile bugünkü şeriatçılara kıyasla ilerici, sınırsız Batılılaşma yanlılarına kıyasla gelenekçi bir âlimdi (Berkes, 2017: 224).

Osmanlı Devleti'nin yenileşme yıllarına ön koltuklardan şahit olan Cevdet Paşa, safını hiçbir zaman değiştirmeyip medrese çıkışlı, ulema sınıfından bir âlim olarak Batı kültürünün Osmanlı kültürüyle karıştırılmaması gerektiğini savunmaktaydı. Modernleşme kelimesine kültürel, ahlaksal, kılık kıyafet ve yaşantı ile bakılmasına karşı çıkmakta; döneminin cübbe ve sarıklı görev yapan son vezirlerinden, kazasker sınıfından vezir sınıfına geçen tek kişi olarak Batı'nın seküler çizgisine tepkilerini söylemekten çekinmemiştir.

Mesleği veya sınıfı ne olursa olsun Ahmet Cevdet Paşa ilme duyduğu tutku ve karşı koyamadığı iştahıyla döneminin ötesinde yaşamış, Osmanlı Klasik ve Tanzimat Dönemleri arasında sıkışmış, geçiş dönemine ait bir âlimdi. Tanzimat'ı yaşadığı çağdaşları arasında laiklik karşıtı, gelenekselci ve devletçi sınıflarına mazhar olmuş olsa da o; devrin geleneklerine bağlı en açık görüşlü, en yeniliklere hazır bürokratlarındandı. Eğitimin tam merkezinde oluşuyla “modernizm” etkisini tüm çıplaklığıyla seyredebiliyordu. Doğu-Batı sentezinin istişaresini yazmış olduğu eserlerinde sıkça yer vermiştir.

Cevdet Paşa, eğitimde modernleşmenin inşa olduğu yıllarda, bu modernleşmenin "İslam" ve "sosyoloji" sınırları içerisinde olması gerektiğini savunmuştur. Batı'nın eğitiminin Batılı olmayan bir topluma uygulanamayacağı, bu eğitimin evrilerek İslam esasları ve kültürü içerisinde eritilerek uyarlanması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Bu savunması haksız yere değildir ve günümüz Türkiye eğitim sisteminin çıkmazlarının yegâne sebebi; kültürlerarası uyumun gözetilmeksizin model olarak uyarlanmasından ötürüdür.

Cevdet Paşa'ya göre, bütün çağdaşlaşma çabaları bir yandan devlet adamlarıyla ulemanın cehaleti, usulsüzlükleri ve yanlış inançları yüzünden, bir yandan da körü körüne Batı siyasetlerinin çıkarlarına alet olan taklitçiler yüzünden başarılı olamamıştır. Onun için Osmanlı Devlet'inin yaşaması Batı'dan alınacak taze bilimsel ve teknolojik güçlerle geçmişin canlandırılmasıydı. Bu görüş sonraki devirlerde Namık Kemal, Ziya Gökalp'e kadar birçok düşünür tarafından paylaşılacaktı (Berkes, 2017: 235). Tanzimat ile Batı'nın askeri ve idari yapısını aktarırken Osmanlı'ya günlük kültürü, sosyal hayatı ve ahlakı da devşirilmiştir. Cevdet Paşa bu hayat değişikliğinin Osmanlı değerlerini nasıl kösteklediğinin ömrü boyunca serzenişinde bulunmuştur. Tanzimatçılara karşı sistematik eleştirilen 1860'lardan sonra üçüncü kuşağa aktarılacak; bayrağı Ziya Gökalp'ler devralacaktır (Mardin, 2014: 13).

Kendisinden otuz sene sonra Batılılaşma süreci Batı lehine sonuçlanmış olduğunda, Cevdet Paşa'nın savunduğu değişime açık medrese sistemi, seküler ve “modern” eğitime yenik düşecektir (Chambers, 1973: 464).

Modernizm fûryasının olduğu 19. yüzyılda, Osmanlı'nın sahip olduğu kadim geleneklere, dinine, yaşantısına ve bunların her birinin oluşturduğu medeniyetine sahip çıkan Cevdet Paşa, eğitime yapmış olduğu katkıları, verdiği emekleriyle günümüzde takdir görmeye devam ediyor.

Bugünün eğitim sisteminin, kültürümüzü unutturarak Batı'nın çizdiği yolda ve sınırlarda yürümek olduğunu o günlerden söyleyen Cevdet Paşa, günümüzde daha çok okunmalı, daha çok anlaşılmalı ve sözlerine daha çok kulak asılmalıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, Yıldız Esas Evrakı

7/Ş/1309, D. No: 39, G. No: 7, Y.EE.

27/C/1309, D. No: 39, G. No: 12, Y.EE.

18/S/1302, D. No: 45, G. No: 11, Y.EE.

BOA, Ma'arif Vekâleti Evrakı

18/Ş/1277, D. No: 444, G. No: 19767, İ..MVL.

BOA, İrade Dosya Usulü

09/R/1295, D. No: 190, G. No: 48, İ..DUİT

BOA, Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri

29/Z/1238, D. No: 1, G. No: 2, DH.SAİDd...

Ahmed. Shahab ve Filipovic. Nenad. (2004). The Sultan's Syllabus: A Curriculum for the Ottoman Imperial Medreses Prescribed in a fermân of Qânûnî I Süleymân, dated 973 (1565). *Studia Islamica* (No. 98/99 (2004), pp. 183-218). Maisonneuve ve Larose.

Ahmet Cevdet Paşa. (2014). *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'ruzat)*. Halaçoğlu, Yusuf. (Haz.) İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Aktepe, Münir. (1988). Abdülhamit I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 1, s. 213-216). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Aktepe, Münir. (1989). Ahmet III. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 2, s. 34-38). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Akyıldız, Ali. (2003). Ma'arif-i Umûmiyye Nezareti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 27, s. 273-274). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Akyıldız, Ali. (2008). Sadullah Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 35, s. 432-433). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Akyıldız, Ali. (2011). Tanzimat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 40, s. 1-10). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Akyüz, Yahya. (1990). Darülmüallimin'in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa. İstanbul: *Milli Eğitim Dergisi* (Sayı. 95, s.3-20).

Akyüz, Yahya. (1994). İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* (5(05), s. 1-47).

Akyüz, Yahya. (2015). *Türk Eğitim Tarihi MÖ. 1000- MS. 2015*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Alatas, Syed Farid. (2013). Hatalı Modernleşme ve Müslüman Dünyada Kalkınma. Güder, Süleyman. ve Çolak, Yunus. (Ed.) *Yüceltme ve Reddiye Arasına 'Medeniyet' Anlamak Sempozyumu Bildirileri* içinde (s.83-100). İstanbul: İhlas Gazetecilik.

Aydoğdu, İbrahim. ve Kılıç, Pelin İskender. (2017). 185 Nolu Medrese Defterine Göre İstanbul Medreseleri Nüfusu (1844). *Studies of the Ottoman Domain* (Cilt. 7, Sayı. 12, Şubat 2017, s. 83-104).

Ayhan, Halis. (1992). Batılılaşma. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 5, s. 158-162). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Baltacı, Cahit. (2004). Mektep. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 29, s. 6-7). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beydilli, Kemal. (2003). Mahmud II. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 27, s. 352-357). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bilge, Muhittin. (2013). Medeniyet, Modernlik ve Bir Medeniyetsizleştirme Girişimi Olarak Modernleşme. Güder, Süleyman. ve Çolak, Yunus (Ed.) *Yüceltme ve Reddiye Arasına 'Medeniyet' Anlamak Sempozyumu Bildirileri* içinde (s.113-120). İstanbul: İhlas Gazetecilik.

Büyükdinç, Nesibe Feyza. (2007). Osmanlı Medreselerinde Bir Öğretim Metodu Olarak Münazara ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Adab-ı Sedad Adlı Eseri. (Yüksek lisans tezi, 2007). *YÖK Ulusal Tez Merkezi*, 210189.

Candan, Gazi. (2014). Ahmet Cevdet Paşa'nın Ma'arif Nazırlığı ve Eğitim-Öğretim Alanlarındaki Faaliyetleri. (Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014). *YÖK Ulusal Tez Merkezi*, 311825.

Chambers, Richard L. (1973) The Education of a Nineteenth Century Ottoman Alim: A. Cevdet Pasha. *International Journal of Middle East Studies* (Vol. 4, No. 4 Oct. 1973, pp. 440-464), Cambridge University Press.

Cevdet Paşa. (1967). *Tezahir*. Baysun, Cavid. (Yay.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Cihan, Ahmet. (2007). *Osmanlı'da Eğitim*. İstanbul: 3F Yayınları.

Davison, Roderic. (2015) Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim. Seyitdanlıoğlu M. (Çev.) İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.) *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (s. 667-681). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Demirci, Mustafa. (2013). Medeniyetlerin Zaman Tasavvuru ve İslam Medeniyetinin Devirleri Meselesi. Güder, Süleyman. ve Çolak, Yunus. (Ed.) *Yüceltme ve Reddiye Arasına 'Medeniyet' Anlamak Sempozyumu Bildirileri* içinde (s.133-156). İstanbul: İhlas Gazetecilik.

Demirel, Muammer. (2004). Bezmiâlem Valide Sultan School: Darülmaârif. *Middle Eastern Studies* (Vol. 45, No. 3 (May, 2009), pp. 507-516). Taylor ve Francis, Ltd.

Devellioğlu, Ferit. (1970). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Doğuş Matbaa.

Doğan, Necmettin. (2013). İlerleme ve Medeniyet Kavramlarının Türk Düşüncesinde Etkileşimi. Güder, Süleyman. ve Çolak, Yunus. (Ed.) *Yüceltme ve Reddiye Arasına 'Medeniyet' Anlamak Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 245-265). İstanbul: İhlas Gazetecilik.

Ergün, Cemalettin. (2013). Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarih Tasavvuru. (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013). *YÖK Ulusal Tez Merkezi*. 340455.

Ergün, Mustafa. (1990). Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* (Sayı. 17, s.453-457).

Fatma Aliye. (1995). *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. İstanbul: Bedir Yayınevi.

Gündüz, Mustafa. (2015). *Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Gökalp, Ziya. (2007). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Toker Yayınları.

Hakan, Ayhan. (1982). Dünyada ve Türkiye'de Akademilerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* (Cilt. 15, Sayı. 2, s.221-238).

Halaçoğlu, Yusuf. ve Aydın, M. Akif. (1993). Cevdet Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 7, s. 443-450). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İnalcık, Halil. (2012). *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.

İpşirli, Mehmet. (2006). Müderris. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 31,s. 468-470). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İpşirli, Mehmet. (2003). Medrese. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 28, s. 327-333). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İzgöer, Ahmet Zeki. (2016). *Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Kaplan, Mehmet. (2015). Mustafa Reşit Paşa ve Yeni Aydın Tipi. İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.) *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (s. 465-475). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kara, İsmail. (2016). *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kazıncı, Ziya. (1996). *İslam, Kültür ve Medeniyeti*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Koçi Bey. (1972). *Koçi Bey Risalesi*. Zuhuri Dânişman (Sad.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Lewis, Bernard. (2013). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Mardin, Ebül-ulâ. (2011). *Ahmet Cevdet Paşa*. İstanbul: Acar Basım.

Mardin, Şerif. (2014). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Oğuz, Mustafa. (2014). *Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği*. Konya: Kömen Yayınları.

Oklay, Erdem. (2014). Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme. *Tarih İnceleme Dergisi* (XXIIX/1. s. 233-251).

Ortaylı, İlber. (2005). Millet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 30, s. 66-70). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ortaylı, İlber. (2015). Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu. İncalcık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.) *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (s. 423-461). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özcan, Abdülkadir. (2003). Mahmud I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 27, s. 348-352). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Öztürk, Cemil. (2000). İdadi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 21, s. 464-466). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Öztürk, Cemil. (2007). Osmanlılar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 33, s. 565-568). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Somel, Selçuk Akşin. (2015). Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler. İncalcık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.) *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (s. 685-708). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şanal, Mustafa. (2003). Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Sayı. 14, 2003/1, s.149-168).

Şeker, Fatih M. (2015). *Modernleşme Devrinde İlmiye Cevdet Paşa – İbnülemin Örneği*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Şimşirgil, Ahmet. ve Ekinci, Ekrem Buğra. (2015). *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, İstanbul: Beylik Yayınları.

Taşkın, Ünal. (2008). Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları. Ottoman Education Foundations in Classical Terms. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, The Journal of International Social Research* (Volume. 1/3, Spring, s. 343-366).

Tekin, Mustafa. (2013). Müslümanların Medeniyet Kodları. Güder, Süleyman. ve Çolak, Yunus. (Ed.) *Yüceltme ve Reddiye Arasına 'Medeniyet' Anlamak Sempozyumu Bildirileri* içinde (s.123-132). İstanbul: İhlas Gazetecilik.

Turan, Osman. (1969). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûre Tarihi*. Cilt: II. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.

Uçman, Abdullah. (1995). Encümen-i Dâniş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 11, s. 176-178). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Unan, Fahri. (2008). Sahn-ı Seman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 35, s. 532-534). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya. (1966). *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*. Konya: Selçuk Yayınları

Ülken, Hilmi Ziya. (1976). *Millet ve Tarih Şuuru*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Yavuz, Ahmet Bedri. (2016). İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Ahmet Cevdet Paşa (Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2016). *YÖK Ulusal Tez Merkezi*, 429878.

Yavuz, Hulusi. (1979). Ahmet Cevdet Paşa and the Ulema of his Time. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* (Cilt: 7, Cüz: 3-4 (s. 177-198). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Yazıcı, Nesimi. (1998). Osmanlı Son Dönemi Medreselerinde Fen Bilimlerinin Tedrisatı Konusunda Bazı Düşünceler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Cilt. 38, Sayı. 1, s.109-121).

Zürcher, Erik Jan. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Gönen, Yasemin. (Çev.)
İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

Darülmualimin Nizamnamesi (1851)

Hu

Darülmualimin Nizamnamesidir

Talebenin Kemiyyet ve Keyfiyyetleri

(1. BEND)

Darülmualimin'in asıl talebesi muvazzaf olarak yirmi kişiden ibaret olacaktır. Bunlardan maada bazı mülazimler dahi yazılıp ancak onlar muvazzaf olmayacaklardır.

(2.BEND)

Darülmualimin talebesi Arabide ibare istihracına ve hüsn-i ifdeye muktedir ve Farisi ve Riyaziyyat tahsiline müstaid olarak ve etvar-ı zemime ashabından olmamak şarttır.

Talebe ve Mülazım Yazmanın Usulü

(1.BEND)

Birisi Darülmualimin talebeliğine alınacak oldukça baş mülazım kim ise o alınacaktır ve eğer mülazım yok ise bir imtihan açılıp sıfat-ı matlube-i meşruhada her kim bulunur ise Darülmualimin talebeliğine alınacaktır ve eğer sıfat-ı mezkûrede birkaç kişi bulunur ise imtihanda en ala davranan talebeliğe alınıb sairleri dahi ala-meratibihim mülazım tahrir olunacaktır.

(2.BEND)

Yazılacak mülazımların sıfat-ı matlubede bulduklarını mübeyyin birer kıt'a mülazemet kâğıdı yazdırılıp hocaların mühürleriyle temhir olunduktan sonra kayıt ve kabul olundukları ve kaçınıcı mülazım oldukları dahi mülazemet kâğıtlarının zeyline şerh verilerek Meclis tarafından temhir olunacaktır.

(3.BEND)

Gerek talebenin yazılması ve gerek mülazımların birbirine tercih olunması Meclis-i Ma'arif-i Umumiyye'nin reyiyle olacak ise de bu iki hususu Darümuallimin hocalarının dahi üçünün birden tasdiki şart olduğundan asla iltizam ve tesahup misüllü şeylerin vukuunu tecviz etmeyeceklerine mumaileyhim hocaların tahlifi lazım gelir.

(4.BEND)

Darümuallimin talebesi müddet-i muayyende lazım olarak malumatı tahsil ettiklerinde gerek Dersaadet'te ve gerek taşralarda her vakit ve her ne tarafa mektebi Rüştiye hocalığıyla memur olsalar asla imtina etmeyeceklerini mübeyyin ellerinden birer kıt'a senet alınıp Mecliste hıfz olunacaktır.

Talebe ve Mülazımların Müddet-i Tahsilleri ve Suret-i İştigalleri**(1.BEND)**

Darümuallimin talebesinin müddet-i tahsilleri üç sene olup ancak bin iki yüz altmış senesinden eski bulunanların müddet-i sabıkaları bir sene bedelinde tutulup tarih-i mezkûrdan sonra onların müddet-i tahsilleri iki sene olacaktır.

(2.BEND)

Darülmualimin talebesi takriben senenin on ayında haftada beş gün devam üzere fûnun-u lazimeyi tahsile mecbur olacaktır.

(3.BEND)

Mülazımların eyyam-ı mülazemetleri müddet-i tahsil olan üç seneye mahsus olmayacağından mülazemetleri hengâmında devama mecbur olmayacaklardır.

(4.BEND)

Müddet-i muayyende Darülmualimin talebesi *Usul-i ifade ve Talim'i* ile Lisan-ı Farisi'yi öğrenip *Riyaziyat*'tan dahi fenn-i hesabı ve lazım olacak mertebe *Hendese* ve *Mesaha* ve *Heyet* ve *Coğrafya* istihzar edeceklerdir.

Darülmualimin Talebesi Hakkında İcra Olunacak Muamele

(1.BEND)

Darülmualimin talebesinden özr-i şer'isi olmayarak devam etmeyen olursa maaşı kat'la ihraç olunup yerine diğeri alınacaktır.

(2.BEND)

Darülmualimin talebesinin müddetleri münkazi oldukta imtihan olunup Mekteb-i Rüşdiyye hocalığına kesb-i liyakat etmiş olanlara Mekteb-i Rüşdiyye hocalığına intihab olunduklarını mübeyyin hocaların mühürleri ve Meclis-i Ma'arif-i Umumiyye'nin büyük mührü ile memhur birer kıt'a şahadetname verilecektir ve kaçınıcı müntehab oldukları dahi şahadetnamelerinin zeyline işaret olunacaktır ve kesb-i liyakat etmemiş olanların maaşları kat'la ihraç olunup yerlerine diğeri alınacaktır ve talebe bu imtihana girmeye mecbur olacaklarından imtihandan imtina edenler olur ise onlar dahi

bu surette ihraç olunacaklardır. Muhreclerin muidlik gibi bazı hizmetlerde istihdamları caiz olacaktır.

(3.BEND)

Darülmualimin'de senede bir kere ve icabına göre birkaç kere imtihan açılıp Mekteb-i Rüşdiyye'ye kesb-i liyakat etmiş olanlar bulunursa ber-vech-i şüruhyedlerine intihab şahadetnameleri verilecektir ve kesb-i liyakat edememiş olanlar dahi devama terğib olunacaklardır ancak talebe bu imtihana girmeğe mecbur olmayıp canı isteyenler girecektir.

Müntehabların Ahvali

(1.BEND)

Şahadetname müntehab olanlar mekatib hizmetinde kesb-i mümarese için evvele mirde muidlik ile istihdam olunacaklardır ve eğer açıktaki bir muidlik bulunmaz ise takrir ve tevfiq-i malumat için yine Darülmualimin'e devam edeceklerdir.

(2.BEND)

Bir Mekteb-i Rüşdiyye hocalığı mahlûl oldukta veyahut yeniden bir Mekteb-i Rüşdiyye yapıldıkta baş müntehab tayin olunacaktır fakat kendi rızasıyla hakkını madununda bulunan müntehablardan diğeri talip olana terk eylediği halde baş müntehablığına halel gelmeyip fakat Darülmualimin'den maaşı kat' olunarak yerine diğeri memur olacaktır.

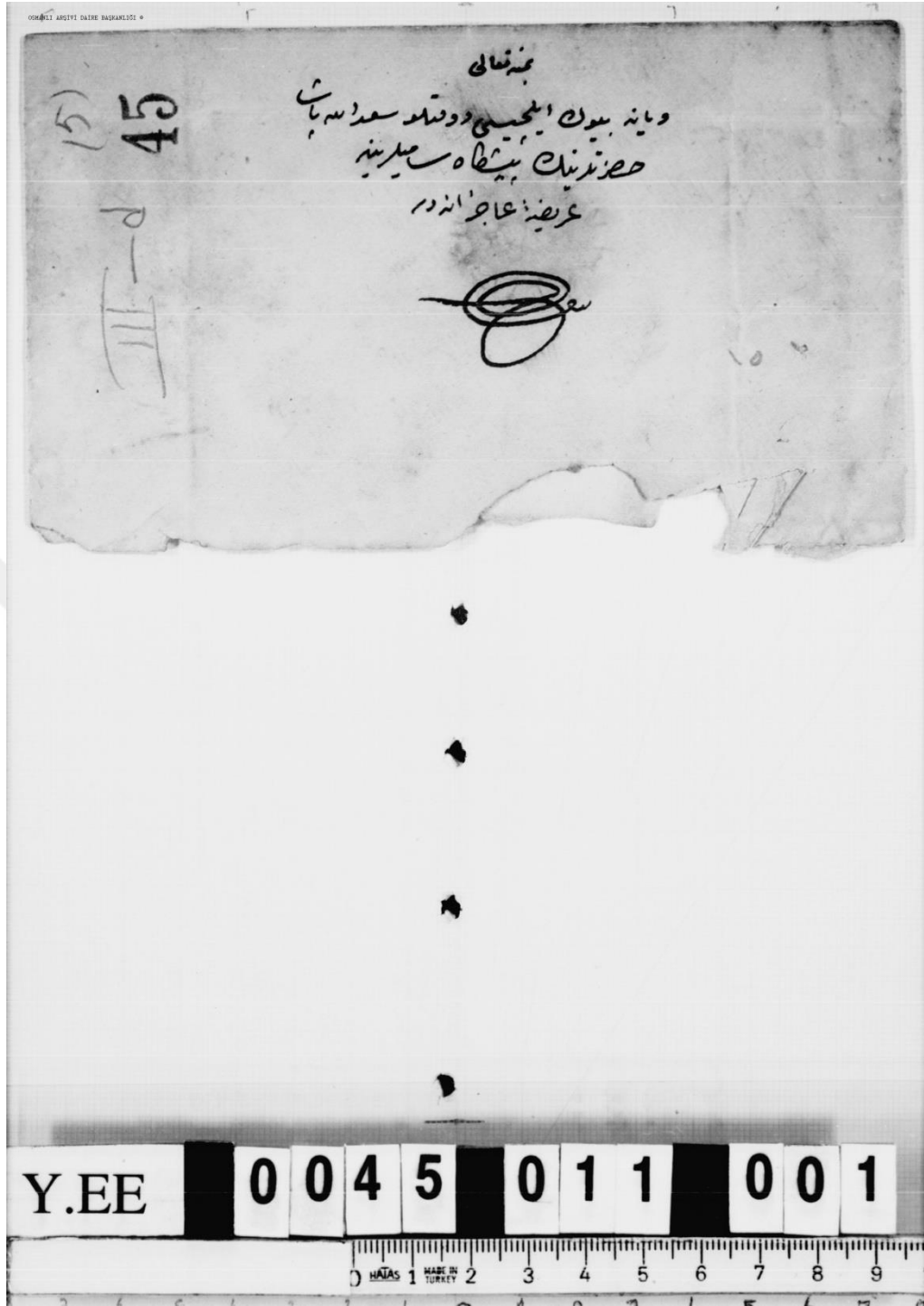
(2.BEND)

Zuhur edecek Mekteb-i Rüşdiyye hocalığı baş müntehabın hakkı olduğu gibi müntehablardan diğeri talibi bulunmadığı vakitte baş müntehab zikrolunan memuriyeti kabul etmekte dahi mecbur olacağından gerek Dersaadet'e ve gerek taşralarda bir Mekteb-i Rüşdiyye hocalığı zuhur edip müntehablardan diğeri talibi bulunmadığı halde

baş müntehab mezkûr hocalığı kabule mecbur olacaktır ve imtina ederse elinden şahadetnamesi alınıp bir daha mekatibe, belki Ma'arife dair bir hizmette istihdam olunmamak üzere tard olunarak hakkında muamele-i şedide olunacaktır.

Selh-i C 67 Mühür: Ahmet Cevdet (Akyüz, 1990: 3-20)

(Ek1: Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'in hatimesinden sonraki vekayii, bilhassa yeniçeriliğin ilgası, ıslahatların neden başarısız olduğu vesair diğer tarihi hadiselerle ilgili görüşlerini muhtevî Sadullah Paşa'ya yazdığı hususi mektubun aslı)

(Ek1: Tercüme)

Viyana Büyükelçisi devletlü Sadullah Paşa Hazretlerinin Pişegân-ı Samilerine arıza-yı âcizânedir

(Ek2: Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'in hatimesinden sonraki vekayii, bilhassa yeniçeriliğin ilgası, ıslahatların neden başarısız olduğu vesair diğer tarihi hadiselerle ilgili görüşlerini muhtevî Sadullah Paşa'ya yazdığı hususi mektubun aslı.)

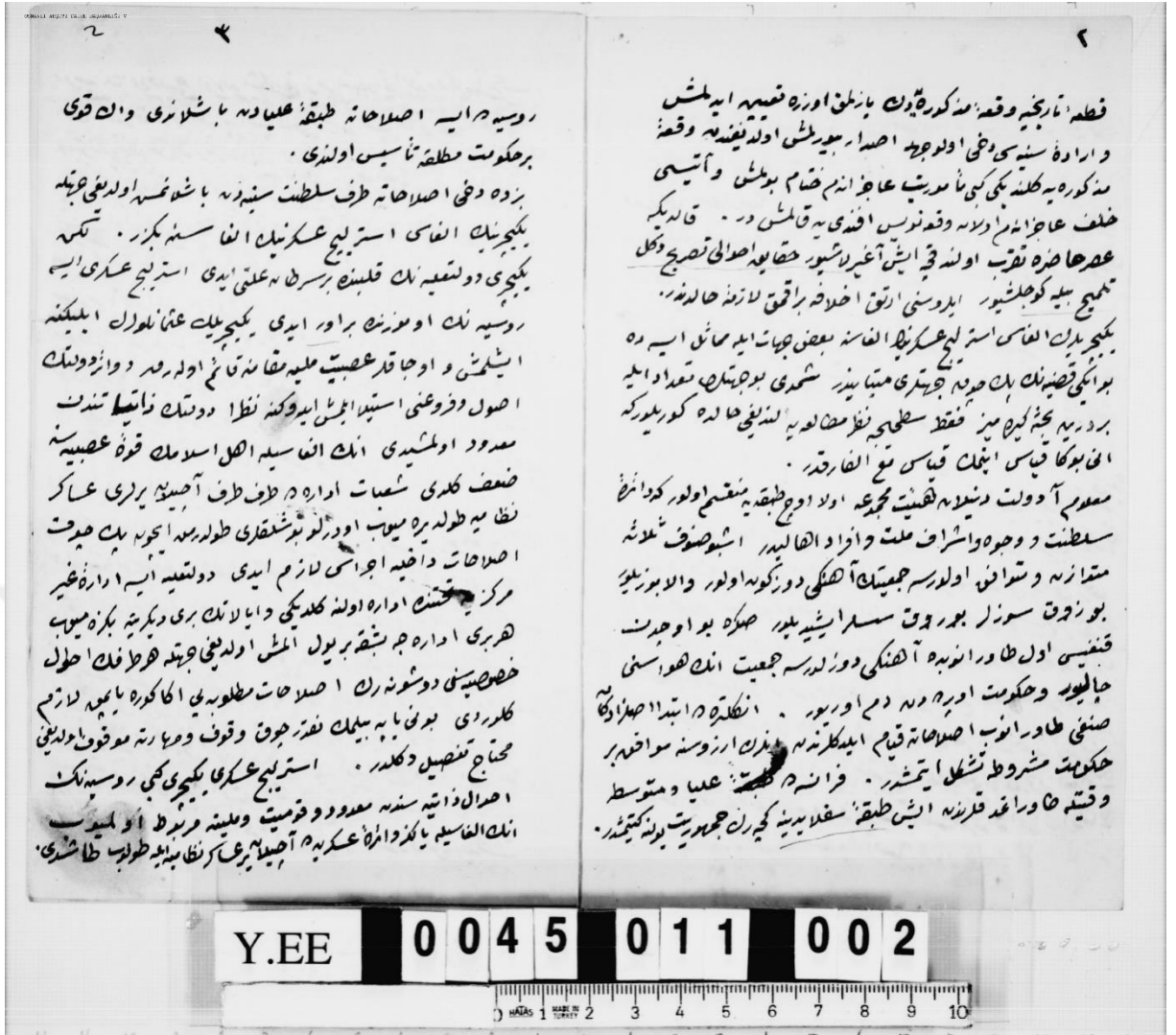
(Ek2: Tercüme)

Ma‘ruz-1 bendeleridir ki

On ikinci cildin vusulüne dair ve teveccühât-1 celilelerinin hakk-1 bendegânemde bakasını mübeşşir bir kıt‘a emir-name-i iltifat-sername-i asafâneleri vusul buldu. Mucib-i mes‘ar ve iftihar oldu.

İşbu eser-i âcizane ve naçizanem hakkında i‘rad buyurulan tafsilât-1 sitayiş-âyât-1 asafileri anın değerinden çok ziyadedir. Fakat ahass-1 amal-i çakerî olan ahasin-i anzar-1 devletlerinin istimrarını mutazammın olmak hasebiyle bendelerince kadr ü kıymeti fevkalâdedir.

Tarih-i âcizînin hatimesi olan Vak‘a-1 Hayriye Devlet-i Aliyye için bir asr-1 cedide mebde olduğundan orada söz kesilebilirse de bu vak‘a (Rusya’da) Strelitz askerinin ilgasına müşabih ve muvafık olduğu halde neticeleri mütenafi olması yani Strelitz’in ilgası Rusya’nın izdiyad-1 kuvvetine bâdî olmuşken yeniçerinin ilgası o neticeyi vermemesi tarihçe mühim bir mesele olduğundan burası dahi mebadisini yazan müverrihin kaleminden çıkmak lazım geleceği mütaalasına binaen tarihin ilerisine devam olunması cümle-i iradat-1 hikem-âyât-1 celilelerinden olup hâlbuki nice seneler ism-i bi-müsemma gibi salnamelerde yazıldıktan sonra adı unutulmuş olan Encümen-i Dâniş tarafından hisse-i âcizane ifraz olunan (devamı Ek3: Tercüme)

(Ek3: Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'in hatimesinden sonraki vekayii, bilhassa yeniçeriliğin ilgası, ıslahatların neden başarısız olduğu vesair diğer tarihi hadiselerle ilgili görüşlerini muhtevi Sadullah Paşa'ya yazdığı hususi mektubun aslı devamı)

(Ek3: Tercüme)

Kıt'a -i tarihiye vak'a -i mezkûreden yazılmak üzere ta'yin edilmiş ve irade-i seniyesi dahi ol vecihle isdar buyurulmuş olduğundan vak'a-ı mezkûreye gelindiği gibi me'muriyet-i 'acizanem hitam bulmuş ve âtisi halef-i 'acizanem olan vak'a-nüvis efendiye kalmıştır. Kaldı ki asr-ı hazıra takarrüp olundukça iş ağırlaşıyor. Hakayik-i ahvali tasrih değil telmih bile güçleşiyor. İlerisini artık ahlâfe bırakmak lâzıme-i hâldendir.

Yeniçerilerin ilgası Strelitz askerinin ilgasına bazı cihat ile mümasil ise de bu iki kaziyenin pek çok cihetleri mütebayindir. Şimdi bu cihetleri ta'dat ile bir derin bahse giremeyiz. Fakat sathîce nazar-ı mütalaaya alındığı hâlde görülür ki ana kıyas etmek kıyas-ı ma'a'l-fâriktir.

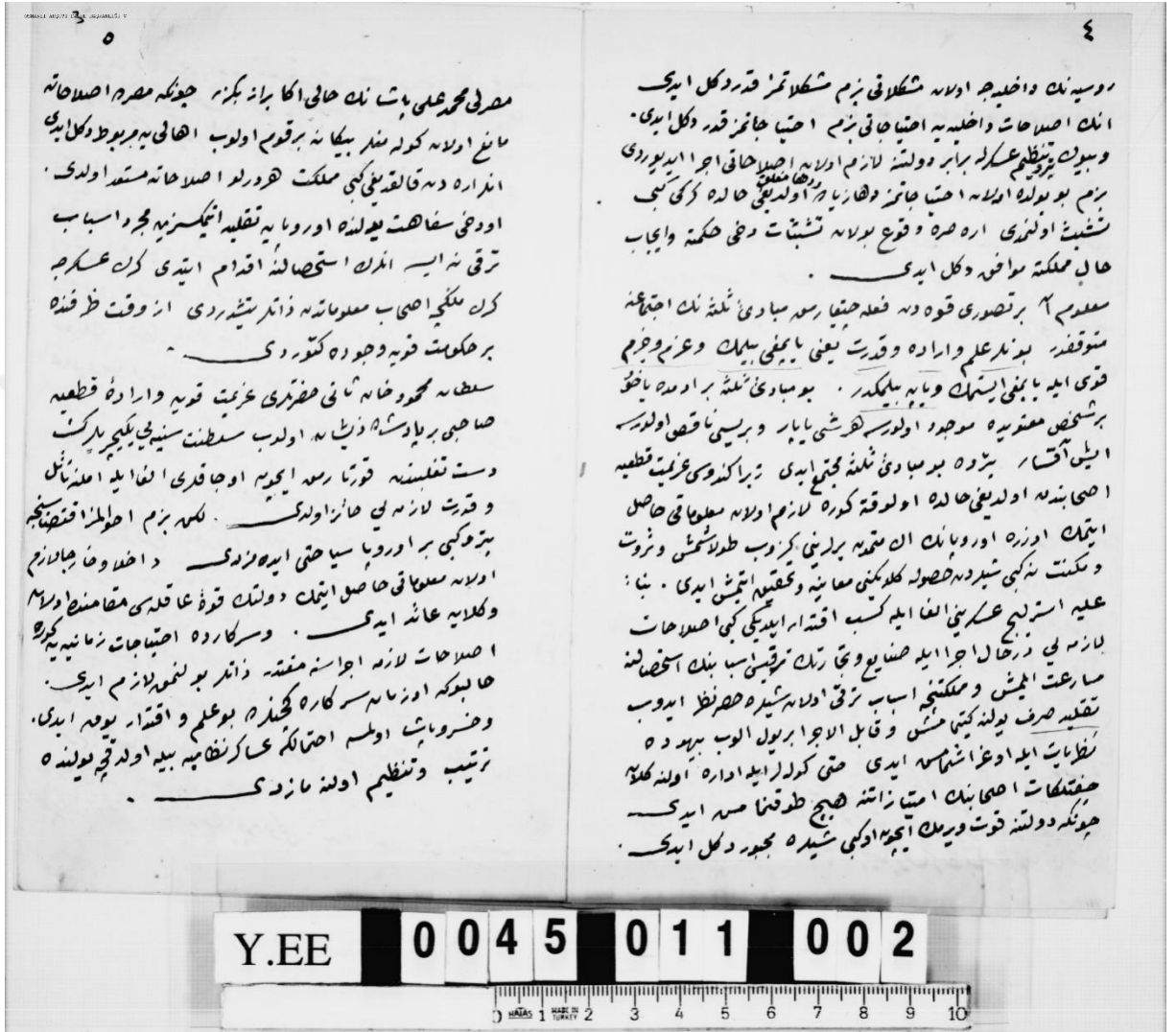
Ma'lum ya devlet denilen hey'et-i mecmu'a evvela üç tabakaya münkasım olur ki: Daire-i saltanat ve vücuh ü eşraf-ı millet ve efrad-ı ahalidir. İşbu sunuf-i selâse mütevazin ve mütevafık olursa cemiyetin ahengi düzgün olur ve illâ bozulur. Bozuk sözler, buruk sesler iştilir. Sonra bu üçten hangisi evvel davranıp da ahengi düzeltirse cemiyet pek çok vakit anın havasını çalıyor ve hükümet o perdeden dem vuruyor.

İngiltere'de iptida asil-zadegân sınıfı davranıp ıslahata kıyam eylediklerinden onların arzusuna muvafık bir hükümet-i meşruta teşekkül etmiştir. Fransa'da tabaka-i ülya ve mutavassıta davranamayıp iş tabaka-i süfla yedine geçerek cumhuriyet yoluna gitmiştir.

Rusya'da ise ıslahata tabaka-i ülyadan başlandı. En kavi bir hükümet-i mutlaka tesis olundu.

Bizde dahi ıslahata taraf-ı saltanat-ı seniyeden başlanmış olduğu cihetle yeniçerinin ilgası Strelitz askerinin ilgasına benzer. Lâkin yeniçeri Devlet-i Aliyye'nin kalbinde bir seretan illeti idi. Strelitz askeri ise Rusya'nın omzunda bir ur idi. Yeniçerilik Osmanlıların iliğine işlemiş ve ocaklar asabiyet-i milliye makamına kaim olarak devâir-i devletin usul ve fûru'unu istila eylemiş olduğuna nazaran devletin

zâtiyatından ma'dud olmuştu. Anın ilgası ehl-i İslamın kuvve-i asabiyesine zaaf geldi. Şuabat-ı idare taraf taraf açılan yerleri Asakir-i Nizamiye dolduramayıp o türlü boşlukları doldurmak için pek çok ıslahat-ı dâhiliye icrası lâzım idi. Devlet-i Aliyye ise irade-i gayri merkeziye tahtında idare oluna geldiği ve eyalâtın biri diğerine benzemeyip her biri idarece başka bir yol almış olduğu cihetle her tarafın usul-i hususiyesini düşünerek ıslahat-ı matlubeyi ana göre yapmak lazım gelirdi. Bunu yapabilmek ne kadar çok vukuf ve maharete mevkuf olduğu muhtac-ı tafsil değildir. Strelitz askeri yeniçeri gibi Rusya'nın ahval-i zatiyesinden ma'dud ve kavmiyet ve milliyete merbut olmayıp anın ilgası ile yalnız daire-i askeriyede açılan yer Asakir-i Nizamiye ile dolup taşı. (devamı Ek4: Tercüme)

(Ek4: Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'in hatimesinden sonraki vekayii, bilhassa yeniçeriliğin ilgası, ıslahatların neden başarısız olduğu vesair diğer tarihi hadiselerle ilgili görüşlerini muhtevî Sadullah Paşa'ya yazdığı hususi mektubun aslı devamı)

(Ek4: Tercüme)

Rusya'nın dâhiliyece olan müşkülâtı bizim müşkülâtımız kadar değil idi. Onun ıslahat-ı dâhiliyeye ihtiyacı bizim ihtiyacımız kadar değildi. Ve Büyük Petro tanzim-i askerle beraber devletine lâzım olan ıslahatını icra ediverdi. Bizim bu yolda olan ihtiyacımız daha ziyade daha müta'allik olduğu halde gereği gibi teşebbüs olunmadı. Ara sıra vuku' bulan teşebbüsat dahi hikmete ve icab-ı hâl-i memlekete muvafık değil idi.

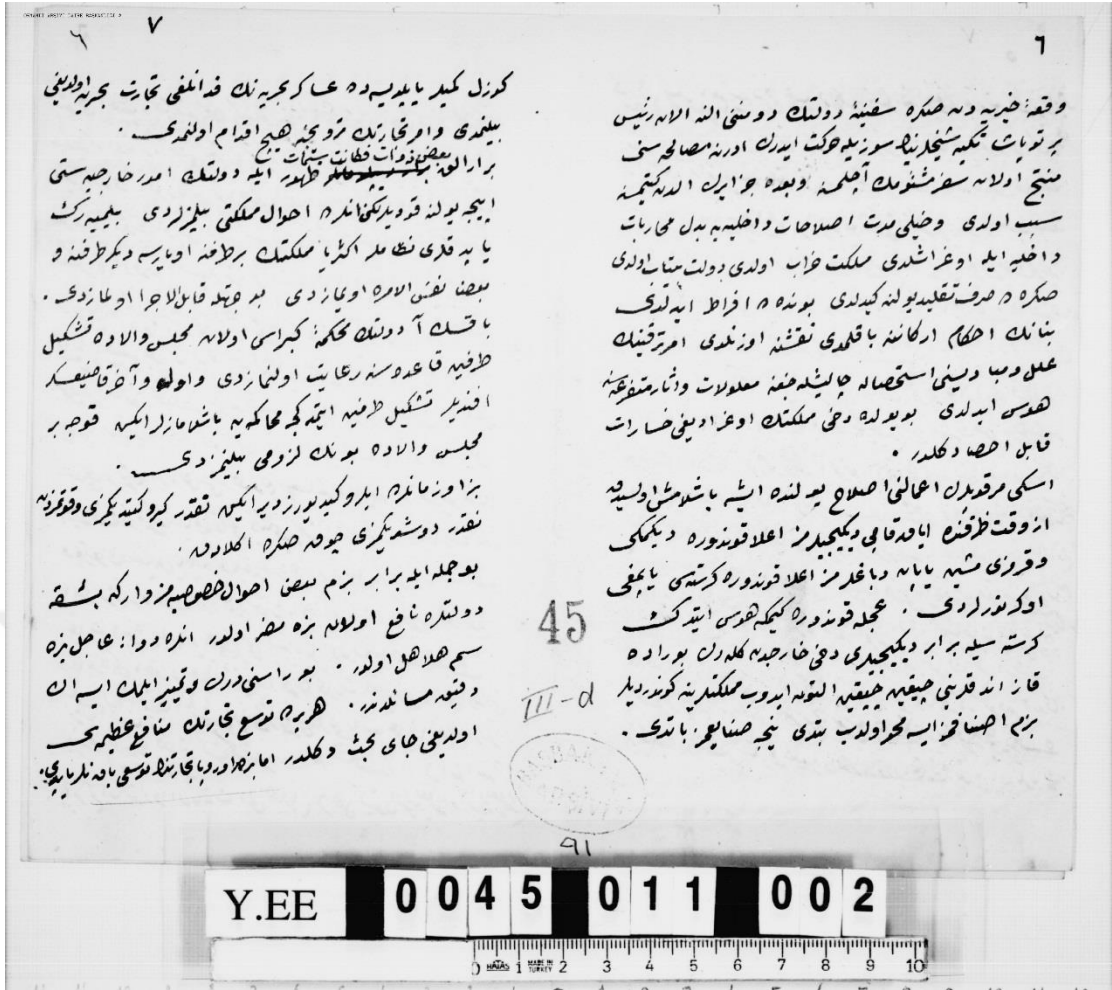
Malum ya bir tasavvuru kuvveden fiile çıkarmak mebad-i selâsenin içtimasına mütevakıftır. Bunlar ilim ve idare ve kudrettir. Yani yapmayı bilmek ve azm ü cezm-i kavî ile yapmak istemek ve yapabilmektir. Bu mebadi-i selâse bir adamda yahut bir şahs-ı manevîde mevcut olursa her şey yapar. Ve birisi nakıs olursa iş aksar. Petro'da bu mebadi-i selâse mevcut idi. Zira kendisi azimet-i kat'iyeye eshabından olduğu hâlde ol vakte göre lâzım olan ma'lumatı hâsıl etmek üzere Avrupa'nın en mütemeddin yerlerini gezip dolaşmış ve servet ve miknet ne gibi şeylerden husule geldiğini muayene ve tahkik etmiş idi.

Binâenaleyh Strelitz ocağını ilga kesb-i iktidar eylediği gibi ıslahat-ı lâzıme derhâl icra ile sanayi ve ticaretin terakkisi esbabının istihsaline müsaraat eylemiş ve memleketince esbab-ı terakki olan şeylere hasr-ı nazar edip taklid-i sarf yoluna gitmemiş idi. Kâbil ü icra bir yol alıp beyhude nazariyat ile uğraşmamış idi. Hatta kölelerle idare oluna gelen çiftlikât eshabının imtiyazına dokunmamış idi. Çünkü devletine kuvvet vermek için o gibi şeylere mecbur değil idi.

Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın hâli ana biraz benzer. Çünkü Mısır'da ıslahata mani olan Kölemenler bigâne bir kavim olup ahaliye merbut değiller idi. Onlar aradan kalktığı gibi memleket her türlü ıslahata müsteit oldu. O dahi sefahat yolunda Avrupa'yı taklit etmeksizin mücerret esbab-ı terakki ne ise onların istihsaline ikdam etti. Gerek askerce gerek mülkçe eshab-ı ma'lumattan zatlar yetiştirdi. (Ve Mısır'da) az vakit zarfında bir hükümet-i kaviyye vücuda getirdi.

Sultan Mahmut Han-ı Sâni Hazretleri azimet-i kaviyye ve irade-i kat'îyye sahibi bir padişah-i zişan olup saltanat-ı seniyyeyi yeniçerilerin dest-i tağallübünden kurtarmak için ocakları ilga ile emeline nail ve kudret-i lâzimeye haiz oldu. Lâkin bizim ahvalimiz iktizasınca Petro gibi bir Avrupa seyahati edemezdi. Dâhilen ve haricen lâzım olan malumatı hâsıl etmek için devletin kuvve-i akilesi makamında olan vükelâya ait idi. Ve ser-i kârda ihtiyacat-ı zamaniyyeye göre ıslahat-ı lâzıme icrasına muktedir zatlar bulunmak lazım idi. Hâlbuki o zaman ser-i kâre geçenlerde bu ilim ve iktidar yok idi. Ve Hüsrev Paşa olmasa ihtimal ki Asakir-i Nizamiye dahi oldukça yolunda tertip ve tanzim olunamazdı. (devamı Ek5: Tercüme)

(Ek5: Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'in hatimesinden sonraki vekayii, bilhassa yeniçeriliğin ilgası, ıslahatların neden başarısız olduğu vesair diğer tarihi hadiselerle ilgili görüşlerini muhtevî Sadullah Paşa'ya yazdığı hususi mektubun aslı devamı)

(Ek5: Tercüme)

Vak'a-i Hayriye'den sonra sefine-i devletin dümenini eline alan Reis Pertev Paşa tekke şeyhlerinin sözü ile hareket ederek Edirne müsahâlasını müntiç olan sefer-i meşumun açılmasına ve ba'dehu Cezayir'in elden gitmesine sebep oldu ve hayli müddet ıslahat-ı dâhiliyeye bedel muharebat-ı dâhiliye ile uğraşıldı. Memleket harap oldu. Devlet bi-tap oldu. Sonra da sırf taklit yoluna gidildi. Bunda da ifrat edildi. Binanın ihkâm-ı erkânına bakılmadı. Nakşına özenildi. Emr-i terakkinin ilel ve mebadisini istihsale çalışacağına ma'lumât ve asar-ı müteferriasına heves edildi. Bu yolda dahi memleketin uğradığı haşarat kabil-i ihşa değildir.

Eski merkupların imalini ıslah yolunda işe başlamış olsaydık az vakit zarfında ayakkabı dikicilerimiz a'lâ kundura dikmeği ve kırmızı meşini yapan debbağlarımız a'lâ kundura kerestesi yapmayı öğrenirlerdi. Acele kundura giymeye heves ettik. Kerestesiyle beraber dikicileri dahi hariçten gelerek burada kazandıklarını çıkın çıkın altın edüp memleketlerine gönderdiler. Bizim esnafımız ise mahvolup bitti. Nice sanayimiz battı.

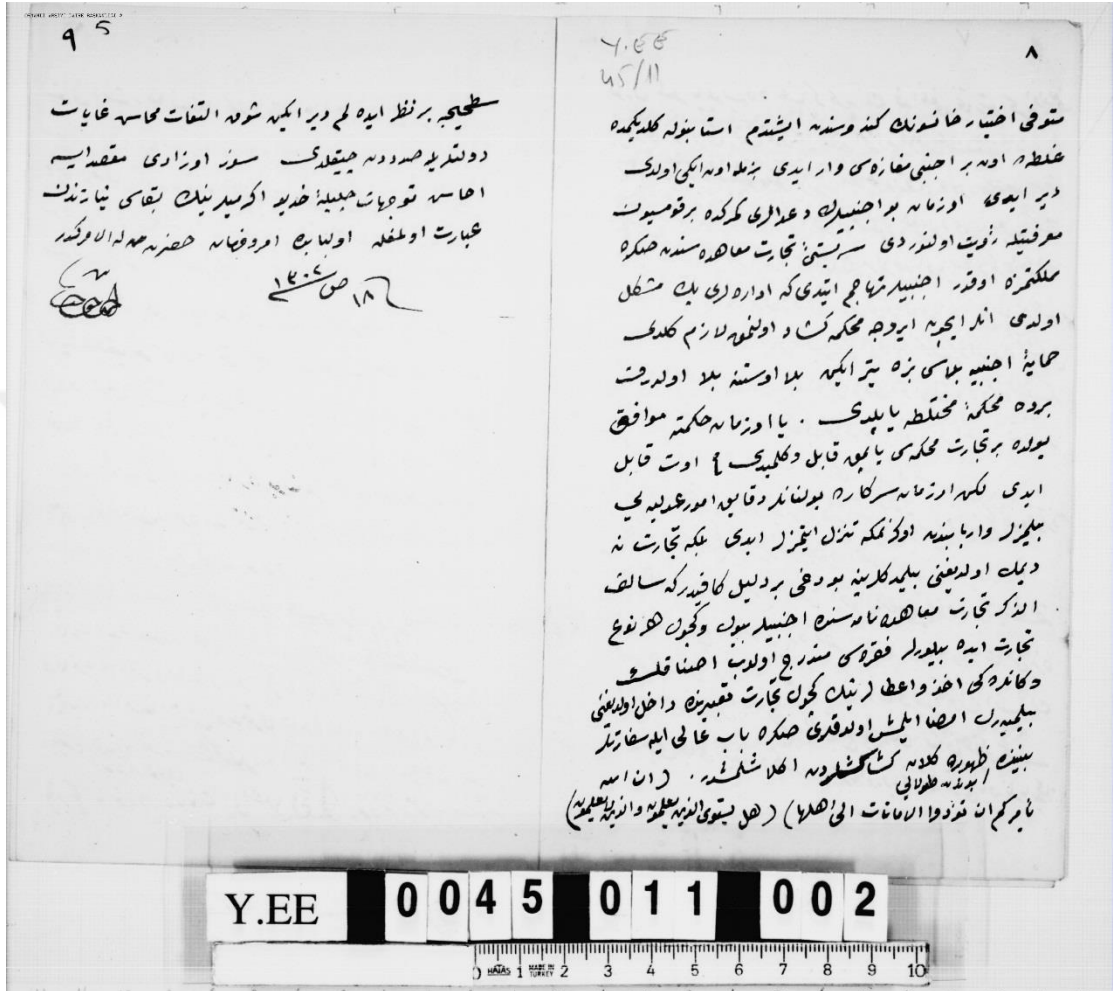
Güzel gemiler yapıldı ise de Asakir-i Bahriye'nin fidanlığı ticaret-i bahriye olduğu bilinmedi ve emr-i ticaretin tervicine hiç ikdam olunmadı.

Bir aralık bazı zevat-ı fetanet-simat zuhur ile devletin umur-ı hariciyesini epeyce yoluna kodular. Lâkin anlar da ahval-i memleketi bilmezlerdi. Bilmeyerek yaptıkları nizamlar ekseriya memleketin bir tarafına uyarsa diğer tarafına ve bazı nefs-ül emre uymazdı. Bu cihetle kabil-ül icra olmazdı. Bakın A devletin mahkeme-i kübrası olan Meclis-i Vâlâ'da teşkili-i tarafeyn kaidesine riayet olunmazdı ve evvel ü ahir kadıasker efendiler teşkil-i tarafeyn etmedikçe muhakemeye başlamazlar iken koca bir Meclis-i Vâlâ'da bunun lüzumu bilinmezdi.

Biz o zamanlarda ileri gidiyoruz derken ne kadar geri gittiğimizi ve kuvvetimizden ne kadar düştüğümüzü çok sonra anladık. Bu cümle ile beraber bizim bazı ahval-i hususiyemiz var ki diğer devletlere nâfi olan bize muzır olur. Anlara deva-i âcil bize semm-i helâhil olur. Burasını derk ve temyiz eylemek ise en dakik

mesailendir. Her yerde tevsi-i ticaretin menafi-i azimesi olduğu cay-ı bahis değildir.
Amma bizde Avrupa ticaretinin tevessü'ü bak neler yaptı. (devamı Ek6: Tercüme)

(Ek6: Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'in hatimesinden sonraki vekayii, bilhassa yeniçeriliğin ilgası, ıslahatların neden başarısız olduğu vesair diğer tarihi hadiselerle ilgili görüşlerini muhtevî Sadullah Paşa'ya yazdığı hususi mektubun aslı devamı)

(Ek6: Tercüme)

Müteveffa ihtiyar Hansu'nun (Hanson) kendisinden işittim. "İstanbul'a geldiğimde Galata'da on bir ecnebi mağazası var idi. Bizimle on iki oldu" der idi. O zaman bu ecnebilerin dâvaları gümrükte bir komisyon marifetiyle rü'yet olunurdu. Serbestî-i ticaret muahedesinden sonra memleketimize o kadar ecnebiler tehacüm etti ki idareleri pek müşkül oldu. Anlar için ayrıca mahkeme küşat olunmak lâzım geldi. Himaye-i ecnebiye belâsı bize yeter iken belâ üstüne belâ olarak bir de mahkeme-i muhtalita yapıldı. Ya o zaman hikmete muvafık yolda bir ticaret mahkemesi yapmak kabil değil miydi? Evet kabil idi. Lâkin o zaman ser-i kârda bulunanlar dekayik-i umur-ı adliyyeyi bilmezler ve erbabından öğrenmeye tenezzül etmezler idi. Belki ticaret ne demek olduğunu bilmediklerine bu dahi bir delil-i kâfidir ki salifü'z-zikir ticaret muahedenamesinde "ecnebiler büyük ve küçük bir nevi ticaret edebilir" fıkrası münderiç olup esnafın dükkânlarını ahz ü i'tâlarının küçük ticaret tâbirinde dâhil olduğunu bilmeyerek imza eylemiş oldukları sonra Babîâli ile sefaretler beyinde birinden dolayı zuhura gelen keş-a-keşlerden anlaşılmıştır. "Haberiniz olsun ki Allah size şunları emrediyor: Emanetleri ehline veresiniz..." (Nisa, 4/58). "Hiç bilirlere bilmezler müsavi olur mu? (Zümer, 39/9)

Sathîce bir nazar edelim derken şevk-i iltifat-ı mahasin-gayat-ı devletleri ile sadetten çıkıldı. Söz uzadı. Maksat ise ahasin-i teveccühat-ı celile-i hidiv-i ekremîlerinin bekası niyazından ibaret olmakla ol bapta emr ü ferman hazreti men lehü'l-emrindir.

(bende) Ahmet Cevdet, 18 S 1302

COŞKUNLI ARŞİVİ DAIRESİ BAŞKANLIĞI

عرضه لیا زاتی ایچمن وردود
یقینی اوتوز پاره در

۳۰

مردود داجیلدیگ
 بوجرداجیلدی سایه موفقیته ایضا جنابعلوایه هشره لره بجد اکتادانقره اولار رشیده مکیدی خوجم لکلیه مایور اولور امل و آردوسید درساکنق بقیه دارالمعلمینه بقیه سنه دنیرو
 دزم وسی و اقدام ایله سایه فیضویه هشره شهانده هر بر لر بر تخبین علم و فونه ایرتک معاتب مذکوره خوجم لکلیه هشره کونق رطقت اوزره خیا و قنقر اصول امتی نخر اجرا
 اوله زهر آجیلدهر محاکمه مایوریتیزات اجراستی کل یوم مایور و انتقار اینکوره اولریغیز حالده بوکوره هشره جرایوب کونق رطقی لازم کلا رشیده خوجم لکلیه نفاذک خلا
 ومصله سنه نزل معنی اولرده خارجه اندیلر بالانتخاب نفاذ مسبر اجرا و طخ خایه و شام شریف و حب و بوس و خصار والا اجرا و انقره اولایبغ و از تکبیر و اضرود
 کونق رطکه ایسه بو فخر حقزاده ولایقیز اولوب دجیلدی برنوع غر دیمت اولریغیزله بو فارضای باری و یاممه ارتضای جناب یادشعی و مرجه سنه حضرتیه و اکتبا
 دخی برودیلد قانی و رضی اوله جعفرده مرهم علیه و اشفا نه مالایزایه جناب صلا بننا هیلرینه مرجه و تضرع درک دارالمعلمینه بالامتی نه مخج اقبیلر موجود ایله خلا نفاذ اولرده
 خارجه دیکر اقبیلر انتحالی اولونیه ره اول باون بود عیار نزل هر بر لر بری بر کتوره نعب و تعیبه ایتریلی خصوصه معمره سنه و اکتبا هیلرینه بر ریغوشا با بولده بنه و مرصانه ایزنه عیبه
 الصودالر اعشی
 دارالمعلمینه قولدی

İ. MVL 444/19767

İ.MVL.00444

(Ek7: Darülmuallimin Nizamnâmesi'nde dair)

(Ek7: Tercüme)

Ma'ruz dailerine

Bu abd-i daileri saye-i muvaffakiyetvâye-i cenab-ı mülûkânede taşralarda müceddeden küşad olunmakta olan Rüşdiye Mektepleri hocalıklarına me'mur olmak emel ve arzusuyla Dersaadet'te bulunan Dâr-ül Muallimîn birkaç seneden beri devam ve sa'y ve akdam ile saye-i feyzvâye-i hazreti şahanede her birerlerimiz tahsil-i ilim ve fûnun ederek Mekâtib-i Mezkûre hocalığıyla taşraya gönderilmek üzere hayli vakittir usul-ü imtihanımız icra olunarak açılacak mahallerde me'muriyetimizin icrasını küll-i yevm-i me'mul ve intizar etmekte olduğumuz halde bu kere taşrada açılıp gönderilmesi lazım gelen Rüşdiyye hocalıklarına nizamın hilafı ve muaddile-i seniyyenin muhalifi olarak hariçten efendiler bi'l-intihab nizamsız icra olunan haniye ve Şâm-ı Şerif ve Halep ve Bursa ve Hisar ve alan icra olunmakta olan Biga ve İznik'e ve Erzurum'a hane-i gönderilmekte ise bu husus haksızlık ve lâıksız olup dailerine bir nevi gadr demek olduğundan buna rıza-yı berî ve meyâmîn irtica-yı cenab-ı padişahî ve merhamet-i seniyye hazreti vekâlet penahîleri dahi ber-vechle kail ve razı olmayacağından merahim-i âliyyeye ve eşfâk malanihaye-i cenab-ı sadaret penahîlerinden mercu ve mutaarridir ki Dâr-ül Muallimîn'den bi'l-intihan mahrec efendiler mevcut iken hilaf-ı nizam olarak hariçten diğer efendiler intihab ve iltizam sunmayarak evvel-be-evvel bu dâîlerinin her birerleri birer mahallere nasb ve ta'yin ettirilmesi hususuna müsaade-i seniyye-i vekâlet-penâhilerinin şayan buyurulmak bâbında ve her halde emr-ü ferman hazreti men lehu'l-emrindir.

El-ub duddai

Dâr-ül Muallimîn Kulları

(Ek8: Tercüme)

Meclis-i Ma'arif a'zasından bazıları mahsusen Dâr-ül Muallimîn'e girip keyfiyet-i talebe-i muma-ileyhimden sual olundukta ol emirde inkâr eylemişler ise de bazıları hâcelikle intihab olunmadığından bu suretle arzuhal takdim eylediklerini beyan ve itiraf edip ma'lum-ı âli-i nezaret-penâhîleri buyurulduğu üzere taşralarda bulunan ve bir taraftan saye-i hazreti şahanede küşad olunmakta olan Mekâtib-i Rüşdiyye hâceliğine Dâr-ül Muallimîn muvazzaf talebesinden gönderilmesi nizamı iktizasından ve vâkıa' şimdiye kadar Dâr-ül Muallimîn mevcut ve muvazzıf olan talebesinden ledel-ı-ımtihan hocalık etmeğe ehliyeti olanlar bir taraftan intihab ve ta'yîn olduğu umur vevâzihan ise de geçen gün Erzurum ve İzmir mektepleri için hocalar gönderilmek lazım geldiği cihetle talebe-i mevcudenin kalbur üzerine gelenleri bundan mukaddem iktiza eden mahallere ta'yîn olunmuş olduğuna ve kusur kalanları dahi henüz hocalığa kesbî-liyakat etmek derecesine gelmemiş olduğu meclisçe tebyin edip hâlbuki lehü'l-hamd memalik-i mahrusada peyderpey mektebler küşad olunup hocalar talep olunmakta olduğu halde Dâr-ül Muallimîn'i dil-hah üzere hocalar yetiştirilinceye kadar açılmakta olan Rüştiyelere muallim gönderilmemesi dahi asıl matlûb-ı âli olan terbiyet-i âmme madde-i nâkîsasını akden ta'vika giriftar edeceğine ve bu suret dahi her hasbe'l-maslaha tecviz olunmayacağına binâen bi't-tabi Rüştiyelere hoca yetiştirilmek maksadı kuvvet olmamak için hariçten hoca intihabına mecburiyet hâsıl olup ve bunlardan ders-i amm Mustafa Efendi'nin ve Dağıstanî Ahmed Efendi'nin meclisçe ehliyeti tasdik olduğu cihetle Mustafa Efendi İzmir'e ve Dağıstanî Efendi dahi Erzurum'a ta'yîn olunmuş olduğundan ve saye-i ma'arifvâye-i hazreti padişahî Dâr-ül Muallimîn'i mezkûre bundan böyle hasbe'l-ahval mevsiminde alınacak talebenin bi'l-ımtihan ehliyetli takımından alınması ve derslerince dahi hocaları taraflarından dikkat ve ihtimam olunmasıyla suret-i ıslahına bakılacağı lazım geleceği misilli bu mutalebinin husulü zamanına kadar ifate-i dikkat olunmamak üzere bundan böyle Mekâtib-i Rüşdiyye'ye iktiza eden haceliğe ol emirde nizamî vecihle muvazzaf talebeden ve bunlarda matluba muvakkaten zeyl olunması iktiza edeceği beyanıyla cevap tastir lazım geleceği

Fi 27 Cemâde'l-âhir sene 1277

Meclis-i Ma'arif-i Umûmiyye

-mühür-

(yan yazı)

Meclis-i Ma'arife havale buyuruluna bir kıt'a tezkire-i sâmiyye meal-i âlisinde taşralarda küşad olunmakta olan Mekâtib-i Rüşdiye hâceliğine hariçten hoca intihab ve ta'yîn olmakta ve kendileri açıkta kalmakta olduğundan isti'tak-ı şamil Dâr-ül Muallimîn hâcelerinin müştereken takdim eyledikleri arzuhal gönderildiği ve bu bâbda olan nizamın vikayesi lâzımeden bulunmuş olmağla icra-yı icab-ı emrî fermân buyurulmuştur.

۵

معارف عمومی نظر نامه برپایه

حقیرم حقیرم
 طشاور کسار اولیقا ولایت سید خواجہ لکھنہ خارجیہ خواجہ انتخاب و نصیب اولیقا و کندی اجیت فاطمہ اولیقا بنیہ بدلیا سندھ سنہ
 دارالعلمیہ خواجہ رجبہ مستکا تقسیم ابلدکری عرضال نظر والاری بیورسہ اوزرک لقا اسال نفسہ دیوباج اولیقا نظریه وقایح لازمه دله بلذہ اولیقا
 اجرای اجابہ خصصه همد بیورسہ سینقہ سنگه شادی ترتیم

معروضه جیاکیند لیردک
 مفروضه مائت عالام و کاتبان جدید کجالی مذکور موسی معاصرانم ادره دیرتیم و درالعلمیہ کاتب شیرہ خامه خواجہ انتخاب اولیقا سید دارالعلمیہ سنک کبیف احوالی ولایت
 جیاکیند مائت عالام مفروضه مائت عالام مفروضه مائت عالام مفروضه مائت عالام مفروضه مائت عالام مفروضه مائت عالام مفروضه مائت عالام مفروضه مائت عالام مفروضه مائت عالام
 بیورسہ
 اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به اولیقا به

دونو حقیرم
 مفروضه مائت عالام مذکور سنہ موسی معاصرانم ادره دیرتیم و درالعلمیہ کاتب شیرہ خامه خواجہ انتخاب اولیقا سید دارالعلمیہ سنک کبیف احوالی ولایت
 بیورسہ
 اسانک کتبنا حضرتک صبه رسوینین بدلیسی تکر اولیقا دره مذکور سنک و درالعلمیہ کاتب شیرہ خامه خواجہ انتخاب اولیقا سید دارالعلمیہ سنک کبیف احوالی ولایت

معروضه جیاکیند لیردک
 مفروضه مائت عالام مذکور سنہ موسی معاصرانم ادره دیرتیم و درالعلمیہ کاتب شیرہ خامه خواجہ انتخاب اولیقا سید دارالعلمیہ سنک کبیف احوالی ولایت
 بیورسہ
 اسانک کتبنا حضرتک صبه رسوینین بدلیسی تکر اولیقا دره مذکور سنک و درالعلمیہ کاتب شیرہ خامه خواجہ انتخاب اولیقا سید دارالعلمیہ سنک کبیف احوالی ولایت

I. MVL 444/19767

I.MVL.00444

(Ek9: Darümuallimin Nizamnâmesi'nde dair devamı)

(Ek9: Tercüme)

Ma'arif-i Umûmiyye Nezaret-i Behiyesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Taşralarda küşad olunmakta olan Mekâtib-i Rüşdiyye hocalıklarına hariçten hoca intihab ve ta'yîn olmakta ve kendileri açıktta kalmakta olduğundan bahisle isti'tafı şâmil Dârü'l Muallimîn hocalarının müştereken takdim eyledikleri arzuhâl manzur-ı vâlâları buyurulmak üzere leffen irsal kılınmış ve bu bâbda olan nizamın vikayesi lâzımeden bulunmuş olmağla icra-yı icabı hususuna himmet buyurmaları siyakında tezkire-i senaverî terkim kılındı.

Fi 9 Cemâde'l-âhire Sene 1277

Ma'ruz-ı Çâker-i Keminelidir ki

Müfad-ı fermanname-i âli-i vekâlet-penâhileriyle arzuhâl-i mezkûr müeddâsı ma'lûm-ı âcizânem olarak Meclis-i Ma'arife lede'l-havale Mekâtib-i Rüşdiyye'ye hariçten hoca intihab olunduğunun sebebiyle Dârü'l Muallimîn talebesinin keyfiyet-i ahvallerini ve ol bâbda cereyan eden müzakeratı mutazammın Meclis-i Mezkûre'den tanzim ve leffen takdim olunan müzekkire mealinden müstefad olacağı veçhile geçen sene çâkerleri Girit'te iken Dârü'l Muallimîn'e alınan talebenin hin-i imtihanında bazı mertebe dikkat olunamamış ise de inşallah u te'alâ bundan böyle himem-i celîle-i cenâb-ı vekâlet-penâhileriyle müzekkire-i melfûfede gösterildiği üzere Dârü'l Muallimîn'e alınacak talebenin hin-i imtihanda ehliyetli takımından alınacağı bedihi bulunmuş olduğu bi mennihi te'alâ muhat-ı ilm-i âlî-i vekâlet-penâhileri buyuruldukta ol bâbda emr ü ferman hazreti men lehü'l-emrindir.

Fi selh-i Cemâde'l-âhire sene 1277

Bende Sâmî

Devletlü efendim hazretleri

Müfad-ı iş'ar-ı samileriyle müzekkire müeddası ma'lûm-ı senâverî olarak Meclis-i Vâlâ'ya lede'l-i'tâ meâlî-i müzekkireye nazaren yalnız iki mahalle hariçten hoca intihab ve ta'yîn olunması umûr-ı zarûriye görünüp i'şar-ı devletleri vecihle ilerisi hakkında nizamın halelden vikâyesi lâzımeden bulunduğundan ba'de ezîn ta'yînine lüzûm görünecek hocaların Dârü'l Muallimîn talebesinin ehliyetlilerinden intihab olunarak nizamının tatarrük halelden vikâyesi esbâbının istihsâli hususunun savb-ı desturîlerine bildirilmesi tezekkür olunarak mezkûr tezkire ve arzuhâl leffen iade kılınmağla icrâ-yı icâbına himmet buyurulmada terkim-i hamîşe siyakında ibtidar kılındı.

Fî 14 Receb Sene 1277

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki

Sûret-i emr ü irade-i aliyye-i vekâlet-penâhîleri karîn-i îkân-ı âcizânem olmuşdur. Ma'lûm-ı sâmi-i hidivîleri buyurulduğu üzere Mekâtib-i Rüşdiye'nin memâlik-i şâhânedede kesret üzere küşad olunmakta olması cihetiyle muktedir ve ehliyetlü hâcelere ihtiyaç mes ettiği sebeble bundan böyle Mekâtib-i Rüşdiye'ye iktiza eden hâceliğe evvel emirde nizâmı vecihle Dârü'l Muallimîn'in muvazzaf talebesinden ve bunlarda bulunulmadığı halde mülâziminden ve mülâziminde dahi bulunamadığı surette biz-zarure hâriçten ehliyetlilerinin alınması fikrasının Dârü'l Muallimîn talebesi nizamnâmesine muvakkaten zeyl olunması emrinde olan lüzûm ve muhassenât-ı Meclis-i Ma'arif'in melfuf müzekkiresinden bi'l-etraf beyân olunmuş ve bu sûretin icrasında ise Dârü'l Muallimîn nizamının vikâyesiyle beraber lehü'l-hamd sâye-i hazret-i şâhânedede bir taraftan açılmakta olan Mekâtib-i Rüşdiye'nin tehir-i küşadından ihtirâz olunmak matlabı ihtiyâr olduğuna binâen müzekkire-i melfûfe Meclis-i Vâlâ'da tekrar görülmek üzere leffen takdîm ve iade kılınmış olmanın icrâ-yı icâbı bâbında ve herhalde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 21 Receb sene 1277

Bende Sâmi

شهره زده کساد انقضاء اولاده مکاتب رشیدیہ خارجیہ خواجه اقبال و نصیبہ اولاد زمرہ کندواری اہل حقہ فالقہ اولاد زمرہ منجملہ استعطاقہ سہل دارالعلمیہ طبریہ
 و بیادہ عرضیہ اوزرینہ معارف عمومیہ تفارث جلیہ سبہ جہانہ ابدہ فایزہ ایشیائے ترکہ سید لری، و جہانگیر ناریجلیہ مجلس ولایہ حوالہ جو رسد اولیٰ علیہ لدی اللہ
 تفارث سارالہایات اشرارہ و مجلس معارف موقوف مذکورہ سندہ منیاہ اولیٰ فی وجہہ اگرچہ مکاتب مذکورہ یہ نصیبہ اولاد جمعہ خواجه لک دارالعلمیہ طبریہ اقبال
 انجمنی انقضاء فقہ مندہ بسره کچندہ اوزریم و ازمدیکہ بخیرہ خواجه نصیرین لوزمکامہ اولیٰ فی خالدہ طیبہ موصوالبہات اہل زمرہ معاملکہ الوریثی زانت بولنہ مسلیہ ایشیائے
 خارجیہ اقبال انجمنی و بیادہ طیبہ موجودہ ناک انقضاء وقت ایشیائے لویقیہ رفت اولیٰ سندہ نشأت انجمنی اولیٰ فیہ و سایہ معارفیہ ہفتہ یاد سائیدہ کہ
 معاملات محروسہ شافانہ ناک اکثر گلزارہ سیر بر رشیدیہ مکتبہ کساد انقضاء بولنہ بقبضہ بنا دارالعلمیہ طبریہ سندہ خواجه بشیر یثی بہ قدر ایشیہ جمعہ مکتبہ خواجه لکارتہ
 اولاد امرودہ فقہیہ وجہہ طیبہ موصوالبہات موقوف اولاد زمرہ و بیادہ اہل بولنہ مدیفی خارہ ملازمت زمرہ و ملازمت زمرہ مدنی ارباب گوریہ مدیکہ بقدرہ خارجیہ
 مناسبتہ نصیبہ انجمنی فقہہ سلت دارالعلمیہ فقہ مناسبتہ موقناً ذیل و علاوہ ہی کونسترس اولوب واقعا رشیدیہ مکتبہ بخیرہ دارالعلمیہ خواجه انجمنی فقہہ اولاد
 فقہات اجرائی طبریہ سندہ او خدمتہ کتب لیاقت ایشیہ سہل اہل بولنہ موقوف و ملازمت زمرہ اہل بولنہ مدیفی بقدرہ خارجیہ انجمنی امور ضروریہ و بیادہ زمرہ
 بہا لاکورہ دارالعلمیہ طبریہ سندہ خواجه بشیر یثی قدر موقناً آغاز و اجرائی سنجانہ اذنیہ اصول بولنہ کورشمہ اولیٰ بقندہ اولوب وجہہ اجرائی ایجابات فقہہ سائیدہ
 حوالہ ہی مجلس ولادہ تکرر قلمی اہل زمرہ اولیادہ امر و زمانہ فقہہ سہل اولیٰ کہیں

i.MVL 444/19767

(Ek10: Darülmualimin Nizamnâmesi'nde dair devamı)

(Ek10: Tercüme)

Taşralarda küşad olunmakta olan Mekâtib-i Rüşdiyye'ye hariçten hoca intihab ve ta'yîn olunarak kendileri açıkta kalmakta olduklarından bahisle isti'taf-ı şamil Dâr-ül Muallimîn talebesi tarafından verilen arzuhal üzerine Ma'arif-i Umumiyye Nezaret-i celilesiyle cereyan eden muhabereyi şamil tezkire-i sâmiyyeleri 24 Receb Sene 1277 tarihiyle Meclis-i Vâlâ'ya havale buyurulmuş olmağla lede-l-mutalaa nezaret-i müşarün-ileyhanın iş'arından ve Meclis-i Ma'arif'in melfuf müzekkeresinden müsteban olduğu vecihle eğerçi kâtib-i mezkûreye ta'yîn olunacak hocaların Dâr-ül Muallimîn talebesinden intihab olunması iktiza-yı nizamından ise de geçende Erzurum ve İzmir mektepleri için hoca ta'yîni lazım gelmiş olduğu halde talebe-i müma-ileyhin içlerinde muallimliğe elverişli zat bulunamamasıyla bi-z-zarure hariçten intihab olunmuş deyh dahi talebe-i mevcudenin alındıkları vakit imtihanlarına lâyıkiyla dikkat olunmamasından neş'et etmiş olduğuna ve saye-i ma'arifvâye-i hazreti padişâhîde memalik-i mahruse-i şahanenin ekser mahallerinde pey-der-pey Rüşdiyye Mektepleri küşad olmakta bulunduğuna binâen Dâr'ül Muallimîn talebesinden hoca yetiştirilinceye kadar açılacak mekâtib hocalıklarına evvel emirde nizam-ı vecihle talebe-i müma-ileyhin muvazzaf olanlarından ve bunlarda ehl bulunamadığı halde mülazımlarından ve mülazımlarında dahi erbab görülemediği takdirde hariçten münasiplerinin ta'yîn olunması fıkrasının Dâr'ül Muallimîn Nizamnamesi'ne muvakkaten zeyl ve ilavesi gösterilmiş olup vâkıa' Rüşdiyye Mektepleri için Dâr'ül Muallimîn'den hoca alınması hakkında olan nizamın icrası talebesinden o hizmete kesb-i liyakat edenlere şamil ise de bunların muvazzaf ve mülazımlarında ehl bulunamadığı takdirde hariçten alınması umur-u zaruriyeden olarak bu hâle göre Dâr'ül Muallimîn talebesinden hoca yetiştirilinceye kadar muvakkaten ittihaz ve icrası istizan olunan usul görünmüş olduğundan ol vecihle icra-yı icabının nezaret-i müşarün-ileyhin havalesi Meclis-i Vâlâ'da tezkir kılındı ise de ol bâbda emr-ü ferman hazreti men-lehü'l-emrindir.

Fi 13 Şaban Sene 1277

Muhtar Bey, Mehmed Arif, Hüseyin Bey, Zebur Efendi (bulunamadı), Mehmed Tahir Şerif, Hamdi, Mustafa, Aşkar Ali, Ethem Paşa (bulunamadı) , Mehmet Nurettin, Safvetî, Rıfkı Efendi, İrfan Bey (komisyondan), Es-seyyid Fahrettin Efendi, Rıza Mustafa, Şerif Muhammed

م

عظمتو اقامت و اذیت و کتار اولاد تکلیف و تدبیر و تقسیم اولاد و جود فواجرت دارالمعلمیه طبع سند تم تقاب اوقتی اقسای نقد سند ارجح کتب ادرام

م

و عداوتی برین کوشند اولیفته اولاد و اجالی ایجاب رضی ارباب کوریل مدیکی تقدیر ده فایده شکرین تقسیم اولاد و جود فواجرت دارالمعلمیه نقد سند فایده

م

باینه نیک شاد و شیم اولاد اقسام ۱۸۲

۵

۱. MVL 444/19767

İ.MVL.00444

(Ek11: Darülmualimin Nizamnâmesi'nde dair devamı)

(Ek11: Tercüme)

Atûfetlü Efendim Hazretleri

Taşralardan küşâd olunmakta olan Mekâtib-i Rüşdiyye'ye ta'yîn olunacak mütevacelerin Dârü'l Muallimîn talebesinden intihab olunması iktiza-yı nizamından ise de geçende Erzurum ve İzmir mektepleri için hâce ta'yîni lazım gelmiş olduğu halde talebe-i mümâileyhin içlerinde muallimliğe elverişli zât bulunamamasıyla bi-z-zarure hariçten intihab olunmuş olduğundan bundan böyle Dârü'l Muallimîn talebesinden hoca yetiştirilinceye kadar açılacak hâceliklerin ol emrde nizamî vecihle talebe-i mümâileyhin muvazzaf olanlarından ve bunlarda ehl bulunamadığı halde mülazımlarından ve mülazımların da dahi erbab görülemediği takdirde hariçten münasiplerinin ta'yîn olunması fıkрасının Dârü'l Muallimîn Nizamnamesi'ne muvakkaten zeyl ve ilavesi burada görünmüş olduğundan ol vecihle icra-yı icâbının Ma'arif-i Umûmiyye Nezareti celilesine havalesi tezkir olunduğuna dair Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınan mazbata melfufuyla beraber manzur-ı âli buyrulmak üzere arz ve takdim kılınmış olmağla ol bâbda her ne vecihle emr-ü ferman hazreti padişahî müteallik şeref-sudur ise ona göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senaverî terkim olundu efendim

Fî 18 Şaban sene 1277

Ma'ruz-ı çâker-i keminelidir ki

Hâme-zîb ta'zim olan işbu tezkire-i sâmiyye-i isfâneleriyle maru'l-beyân mazbata ve melfufu manzûr-ı şevket mevfur cenab-ı mülûkâne buyurulmuş ve zikr olunan fikranın tezkir ve istidat buyrulduğu vecihle mezkûr nizamnâme muvakkaten zeyl ve ilavesi zımında icrâ-yı icâbının nezaret-i müşarûn-ileyhaya havalesi müteallik ve şeref-sudur buyrulan emr-i irade-i seniyye-i hazreti padişahî muktazası olarak mezkûr mazbata ve melfûfu yine savb-ı sâmi-i asfiyalarına iade kılınmış olmağla ol bâbda emr-ü ferman hazreti veliyyü'l-emrindir.

Fi 19 Şaban sene 1277

23

وزیر عالیہ سیریم خیرالہیہ پاشا

لکھتے ہیں کہ وزیر تعلیم ترقی اجلاس کو جس وقت صرف عہدہ لیا گیا وہ وقت ہیئت صدور و اعلیٰ عہدہ عہدہ زیادہ احرامہ اذنیہ و سرکاری
 مأموریت عہدہ عہدہ ہوا پونہ مشیر سابقہ عہدہ پاشا و خارجہ نظارتی کرب والی علیکندر پاشا و داخلہ نظارتی بغداد والی قری پاشا و عرب
 نظارتی عربیہ خاصہ نظارتی ہونہ اعلیٰ عہدہ سید پاشا و تجارت و زراعت نظارتی سورہ والی سابقہ جودت پاشا و داخلہ نظارتی خاصہ نظارتی مشیر
 مفصل صواب پاشا اعلیٰ اولیٰ کی طرف سے فرستے گئے، انھیں ایدہ رؤف پاشا کے برہنہ و ہر مناسبہ نمینہ مقرر اہل ذمہ علیکندر و قری پاشا کے
 درویشیہ قدر سید پاشا کے داخلہ و صواب پاشا کے خارجہ نظارتیہ و کالت ایلدی تیب قلمتہ باب عالیہ رضی اقتضائیک اجلاس و محاربت
 سابقہ کے اہل اولیٰ کی مشورہ کے ازالہ سے مملکت کے فوائد آتے ہیں و حال و زمانہ کے اہلیہ ایند بروکی تنظیماتہ تمامہ و ہوتا فرستید اولیٰ
 اہم آمان اولیٰ پر مشورہ باب عالیہ مقررہ وقت و مذکورہ اولیہ اصلاحات لاجریک تسلیح فیضی کی خدمت کی اوامر کے قریب
 دیگر خط بھی پونہ اعلیٰ مقرر اولیٰ و باہر رضی و کلوز بال اتحاد شایر لازم و عاجد کے اتحادی مقررہ جہاں نظر فرمائیے بیرون
 علی

Duit 190/48

(Ek12: Tayin, Islahat, nizamât; Hayreddin Paşa, Sadrazam; Ahmed Esad Efendi, Uryânîzâde, Şeyhülislam; Osman Paşa, Serasker; Aleksandır Paşa (Adliyye Nazırı); Kadri Paşa (Dâhiliye Nazırı); Said Paşa (Adliyye Nazırı); Cevdet Paşa (Ticaret ve Ziraat Nazırı); Sava Paşa (Nafia Nazırı); Rauf Paşa (Tophane Müşiri); Tanzimat; Islahat Lâyihaları)

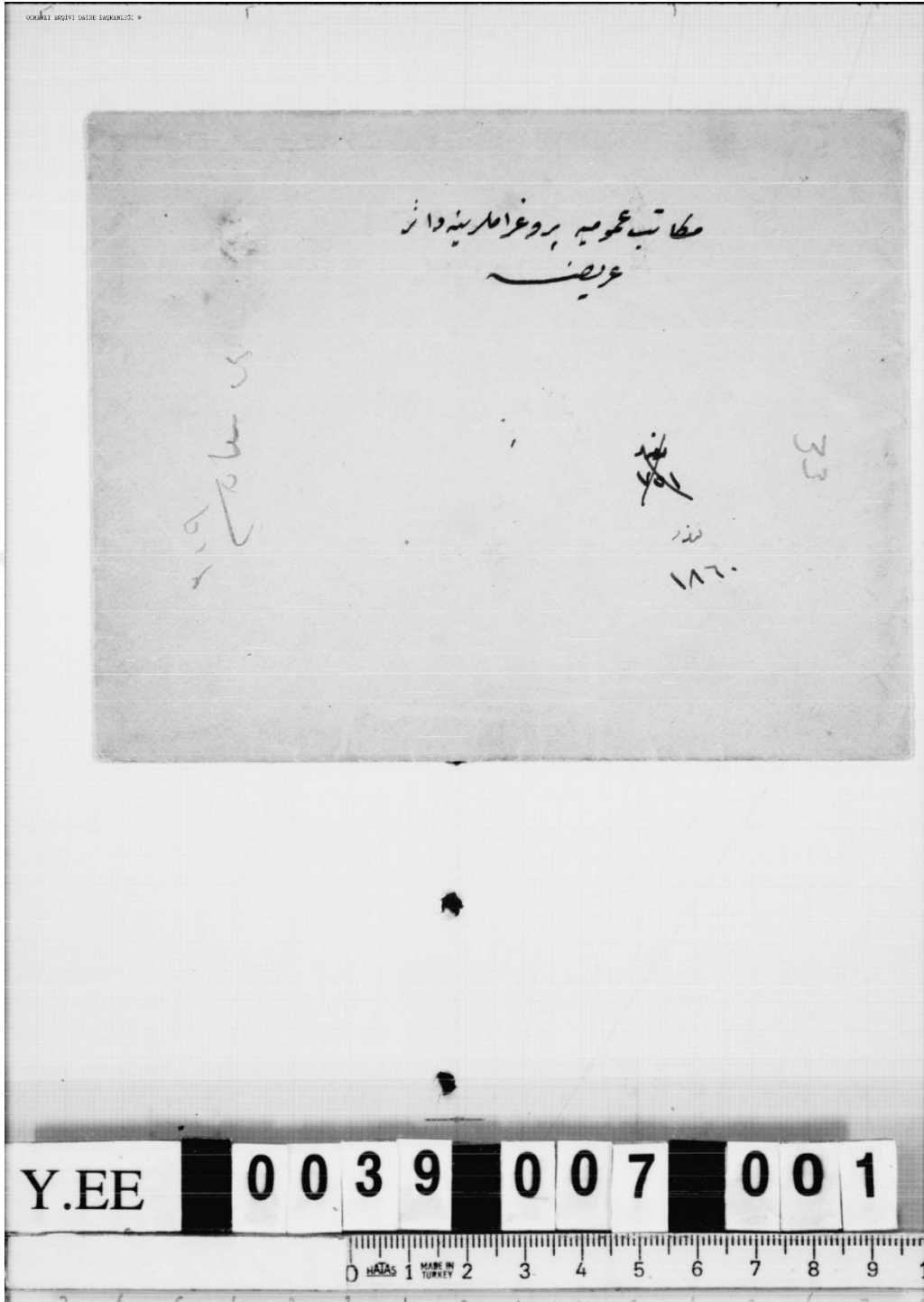
(Ek12: Tercüme)

Tanzimat Lâyihaları

Veziiri Me‘âl-i semirim Hayrettin Paşa

Heyet-i Vükelâmızca bazı tebeddül icrası lüzumuna mebni hizmeti sadareti uhde-i liyâkatinize ve meşhet-i meşihat sudur ve a‘yandan Uryânîzâde Ahmet Esad Efendi'ye ve seraskerlik memuriyeti meramisi Mabeyn-i Hümayun'umuz müşiri Sabık Osman Paşa'ya ve Hariciye Nezareti Girit valisi Aleksandır Paşa'ya ve Dâhiliye Nezareti Bağdat valisi Kadri Paşa'ya ve Adliye Nezareti hazine-i hassamız nezaretinde bulunan a‘yandan Sait Paşa'ya ve Ticaret ve Ziraat Nezareti Suriye valisi Sabık Cevdet Paşa'ya Nafia Nezareti Hariciye Nezareti müsteşarlığına mutavassıl Sava Paşa'ya ihale olduğu gibi Tophanemiz müşirliğinden infisal eden Rauf Paşa'nın yerine diğer münasibinin ta'yîni mukarrer olarak Aleksandır ve Kadri Paşalar'ın vürudlarına kadar Said Paşa'nın Dâhiliye ve Sava Paşa'nın Hariciye Nezaretleri'ne vekâlet eylemeleri tensip kılınmağla Bâb-ı Âlimizce dahi iktizalarının icrası ve muharebe-i sabıkanın iras eylediği müşkilatın izalesi memleketimizin fevâid-i asayişinden ve hâl ve zamanın icab ettirdiği tanzimattan tamamıyla bilâteahhur müstefî olması akdem-i âmâlimiz olup bir müddetten berî Bâb-ı Âlimizce mevzu-u bahis ve tezekkürde olan ıslahat lâyiğalarının teşri' fi'liyatı hakkındaki evamirimizin kariben diğer Hatt-ı Hümayunumuzla isali mukarrer olmağla ol bâbda dahi vükelamızla bi'l-ittihat tedabiri lazıme ve â'cilenin ittihazı matlubumuzdur. Cenab-ı Hak mazhar-ı tevfiğ buyursun.

Abdülhamit

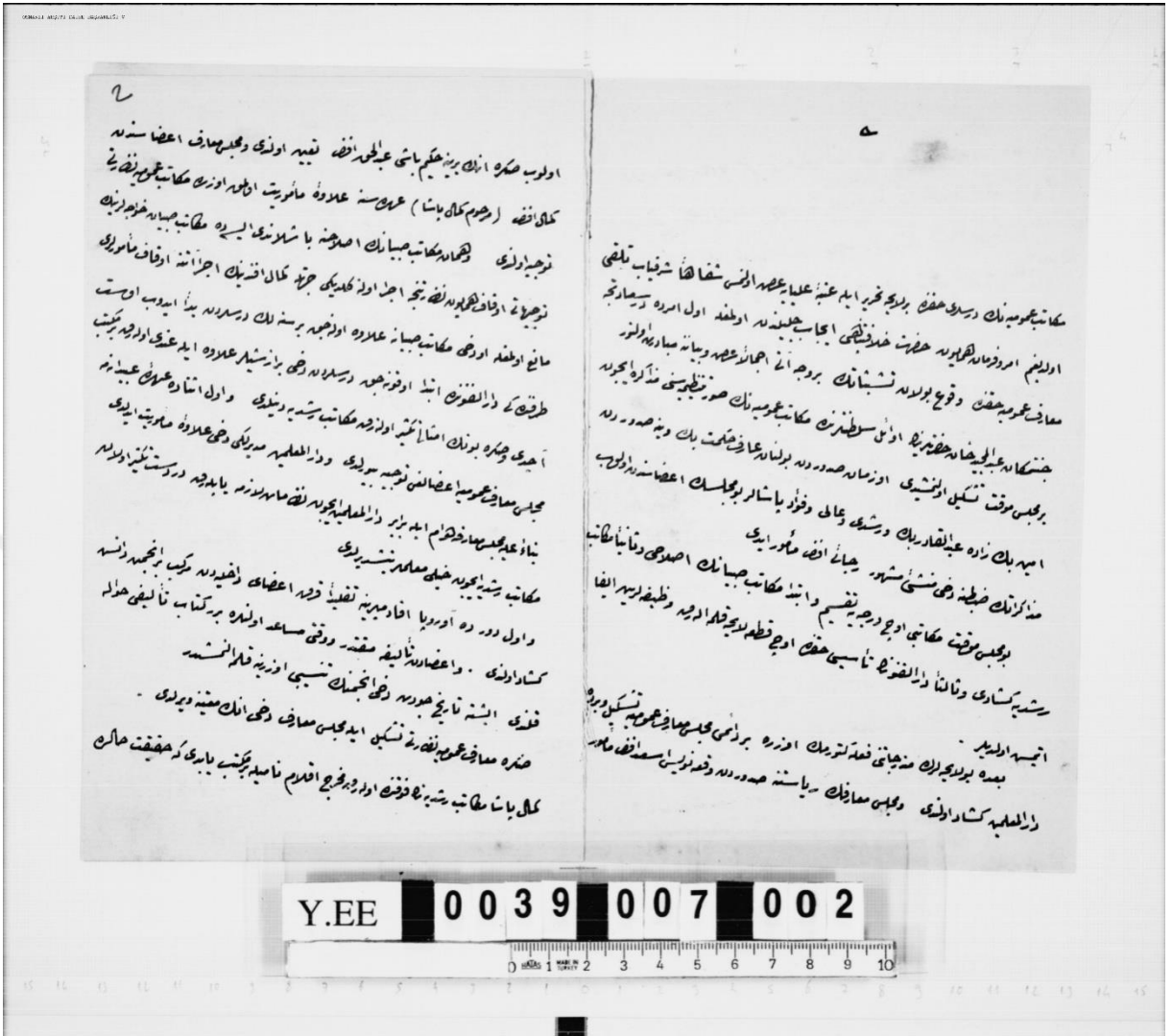

(Ek13: Umum mektepleri programlarına dair Ahmed Cevdet Paşa'nın arızası)

(Ek13: Tercüme)

Mekâtib-i Umûmiyye Programlarına Dair Arıza

Numara: 1860

(Ek14: Umum mektepleri programlarına dair Ahmed Cevdet Paşa'nın arizası devamı)

(Ek14: Tercüme)

Mekâtib-i Umûmiyye dersleri hakkında bir lâyiha tahrir ile atebe-i ulyâ'ya arz olunmuş. Şifahen şeref-yab telakki olduğum emir ve ferman-ı hümayun hazreti hilafeti penâhi icabı celilinden olmakla evvel-emirde Dersaadetçe Ma'arif-i Umûmiyye hakkında vuku' bulan teşebbüsâtın ber-vech-i Ati icmalen arz ve beyanına mübadere olunur. Cennet mekân Abdülmecid Han Hazretleri'nin evail-i saltanatlarında Mekâtib-i Umûmiyye'nin suver-i tanzimiyesi müzakere için bir Meclis-i Muvakkat teşkil olunmuştur. O zaman sudurda bulunan Arif Hikmet Bey ve yine sudurdan Emin Beyzâde Abdülkâdir Bey ve Rüştü ve Ali Fuat Paşalar bu meclisin a'zasından olup müzakeratın zabtına dahi menşe-i meşhur Recai Efendi me'mur idi.

Bu Meclis-i Muvakkat-ı Mekâtib-i üç dereceye taksim ve iptida Mekâtib-i Sıbyan'ın ıslahıve saniyen Mekâtib-i Rüştiye küşadı ve salisen Dâr-ül Fünun'un te'sisi hakkında üç kıt'a lâyiha kalem olarak vazifelerini ifa etmiş oldular.

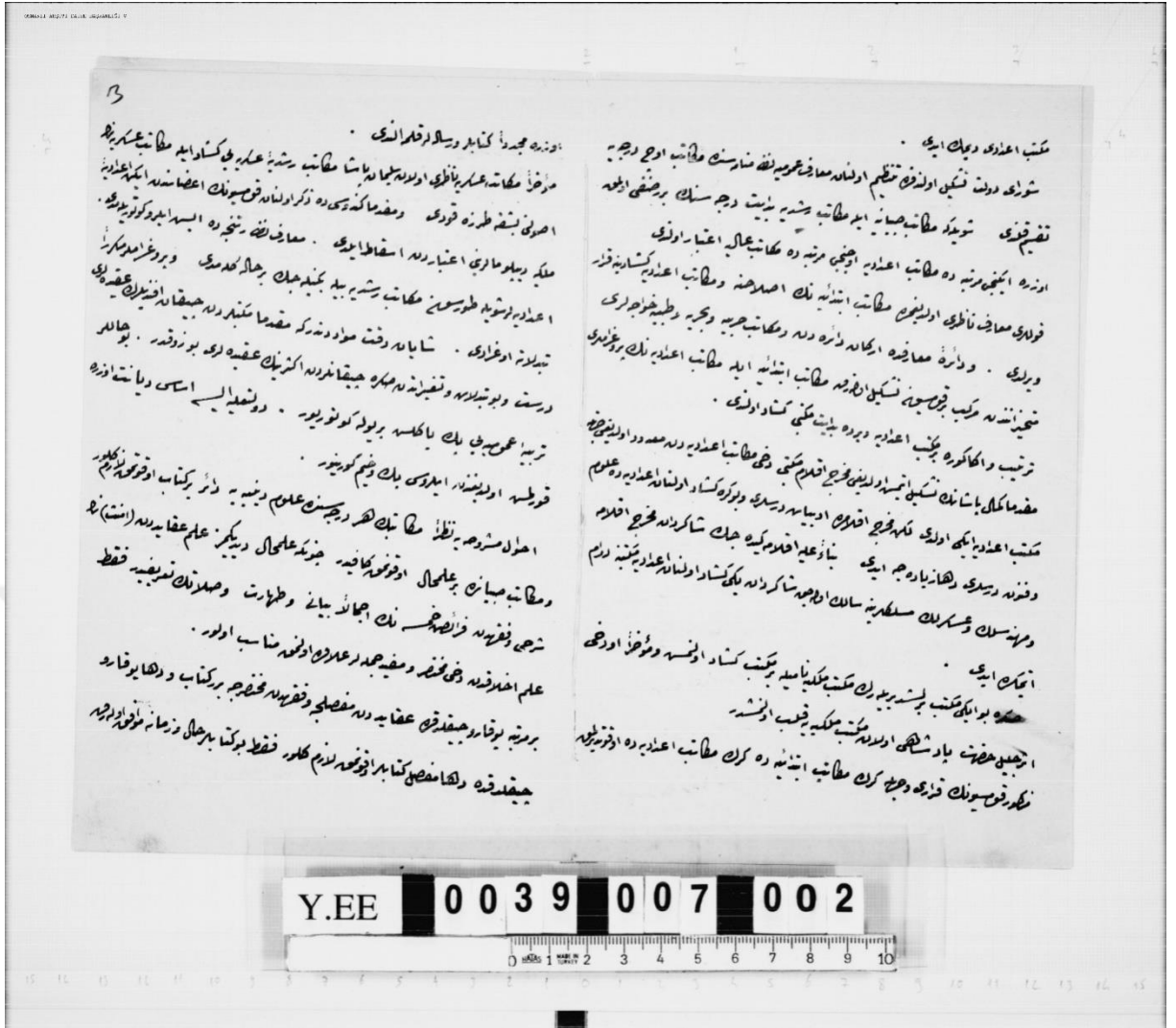
Ba'dehâ bu lâyhaların mündericâtını fiile getirmek üzere bir daimi Meclis-i Ma'arif-i Umûmiyye teşkil ve bir de Dâr-ül Muallimin küşat olundu. Ve Meclis-i Ma'arif'in riyasetine sudurdan vak'a-nüvis Esat Efendi me'mur olup sonra onun birine Hekimbaşı Abdülhak Efendi ta'yîn olundu. Ve Meclis-i Ma'arif azasından Kemal Efendi (merhum Kemal Paşa) uhdesine ilave-i me'muriyet olmak üzere Mekâtib-i Umûmiyye Nezareti tevcih olundu. Ve hemen Mekâtib-i Sıbyan'ın ıslahına başlandı ise de Mekâtib-i Sıbyan hocalarının tevcihât Evkaf-ı Hümayun Nezaretince icra oluna cihetle Kemal Efendi'nin icraatına evkaf me'murları mâni' olmakla o dahi Mekâtib-i Sıbyan'a ilave olunacak bir senelik derslerden bed' edip üst tarafındaki Dâr-ül Fünun'da iptida okunacak derslerden dahi biraz şeyler ilave ile indî olarak bir mektep açtı. Ve sonra bunun emsal-i müksir olunarak Mekâtib-i Rüştiye denildi. Ve ol esnada uhde-i abidane Meclis-i Ma'arif-i Umûmiyye a'zalığı tevcih buyuruldu. Ve Dâr-ül Muallimin Müdürlüğü hadi ilave-i me'muriyet edildi. Binâenaleyh Meclis-i Ma'arif'e devam ile beraber Dâr-ül Muallimin için nizamât-ı lazime yapılarak derd-desti teksir olan Mekâtib -i Rüşdiye için hayli muallimler yetiştirildi.

Ve evvel devirde Avrupa akademilerine takliden kırk a'zayı dâhiliyeden mürekkep bir Encümen-i Dâniş küşat olundu. Ve a'zadan te'lif muktedir ve vakti

müsait olanlara birer kitap te'lifi havale kılındı. İşte Tarih-i Cevdet dahi encümenin tensibi üzerine kalem alınmıştır.

Sonra Ma'arif-i Umûmiyye Nezareti teşkil ile Meclis-i Ma'arif dahi onun maiyyetine verildi. Kemal Paşa Mekâtib-i Rüşdiyye'nin fevkinde olarak bir mahrec-i aklam namıyla bir mektep yaptı ki hakikati hâlde (devamı Ek15: Tercüme)

(Ek15: Umum mektepleri programlarına dair Ahmed Cevdet Paşa'nın arizası devamı)

(Ek15: Tercüme)

Mekteb-i İdadî demek idi.

Şura-yı devlet teşkil olundukta tanzim olunan Ma'arif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nde mekâtib üç dereceye taksim kılındı. Şöyle ki, Mekâtib-i Sıbyaniye ile Mekâtib-i Rüşdiyye bidâyet derecesinin birer sınıfı olmak üzere ikinci mertebede Mekâtib-i İdadîye üçüncü mertebede Mekâtib-i Aliye itibar olundu. Kulları Ma'arif Nazırı olduğumda Mekâtib-i İbtidâiye'nin ıslahına ve Mekâtib-i İdadîye küşadına karar verildi. Ve daire-i ma'arifte erkân-ı daireden ve Mekâtib-i Harbiye ve Bahriye ve Tıbbiye hocaları mütehayyizâtından mürekkep bir komisyon teşkil olunarak Mekâtib-i İbtidâiye ile Mekâtib-i İdadîye'nin programları tertib ve ona göre bir Mekteb-i İdadîye birde Bidâyet Mektebi küşad olundu.

Mukaddimen Kemal Paşa'nın teşkil etmiş olduğu mahrec-i aklam mektebi dahi Mekâtib-i İdadîye'den ma'dud olduğu cihetle Mekteb-i İdadîye iki oldu. Lakin mahrec-i aklamda edebiyat dersleri ve bir kerre küşad olunan İdadîye ilim ve fûnûn dersleri daha ziyadece idi. Binâenaleyh aklama gidecek şakirdan mahrec-i aklam ve mühendislik ve askerlik mesleklerine salık olacak şakirden yeni küşad olunan İdadîye Mektebi'ne devam etmekte idi.

Sonra bu iki mekteb birleştirilerek Mekteb-i Mülkiye namıyla bir mekteb küşad olunmuş ve muahharen o dahi emr-i celil hazreti padişahî olan Mekteb-i Mülkiye'ye kalb olunmuştur.

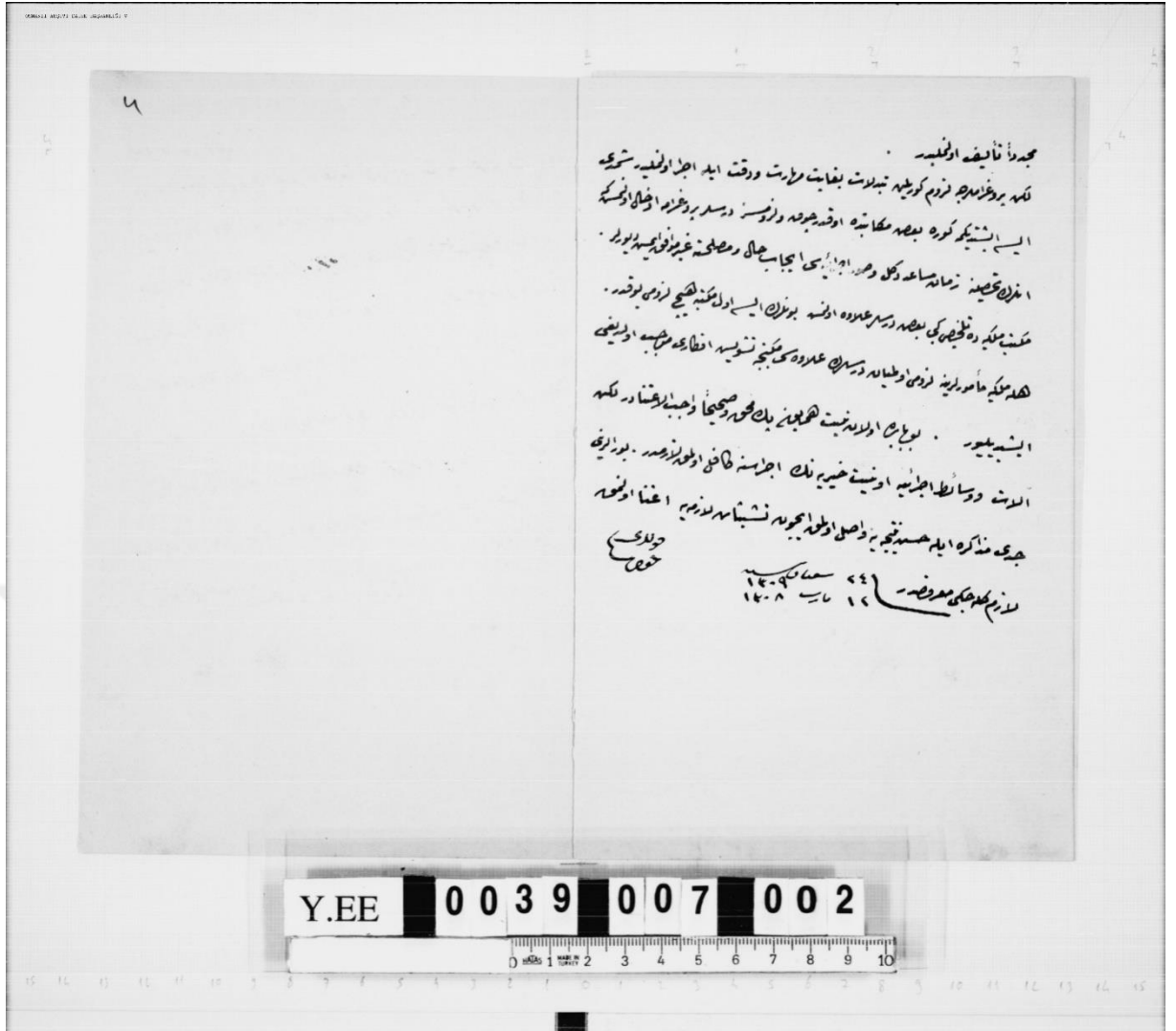
Mezkûr komisyonun kararı vechile gerek Mekâtib-i İbtidâiye'de gerek Mekâtib-i İdadîye'de okutturulmak üzere mücedded kitaplar ve risaleler kaleme alındı.

Muahharen Mekâtib-i Askeriye nazırı olan Süleyman Paşa Mekâtib-i Rüşdiyye-i Askeriye'yi küşad ile Mekâtib-i Askeriye'nin usulünü başka tarza kodu. Ve mukaddimen kendisi de zikr olunan komisyonun a'zasından iken İdadîye-i Mülkiye diplomalarını i'tibardan ıskat eyledi. Ma'arif nezaretince de iş ileri götürülemedi. İdadîyeler şöyle dursun Mekâtib-i Rüşdiyye bile beğenilecek bir hale gelememi. Ve programlar mükerreren tebeddülâta uğradı. Şayan-ı dikkat mevaddandır ki

mukaddimen mekteblerden çıkan efendilerin akideleri dürüst ve tebeddülât ve tagayyurattan sonra çıkanlardan ekserinin akideleri bozuktur. Bu hâller Terbiye-i Umûmiyye'yi pek yanlış bir yola götürüyor. Devlet-i Aliye ise esası diyanet üzere kurulmuş olduğundan ilerisi pek vahim görünüyor.

Ahval-i meşruhata nazaren mekâtibin her derecesinde ulum-i diniyeye dair bir kitap okutmak lazım gelir. Ve Mekâtib-i Sıbyan'da bir ilmihâl okunmak kâfidir. Çünkü ilmihâl dediğimiz ilm-i akaiden amentü şerhi ve fıkihtan fâraiz-i hamsenin icmalen beyanı ve taharet ve salatın tarifidir. Fakat ilm-i ahlaktan dahi muhtasar ve müfid cümleler ilave olunmak münasip olur.

Bir mertebe yukarı çıkıldıkta akaitten mufassalca fıkihtan muhtasarca birer kitap ve daha yukarı çıkıldıkta daha mufassal kitaplar lazım gelir. Fakat bu kitaplar hâl ve zamana muvafık olarak (devamı Ek16: Tercüme)

(Ek16: Umum mektepleri programlarına dair Ahmed Cevdet Paşa'nın arizası devamı)

(Ek16: Tercüme)

Müceddeden te'lif olunmuştur.

Lâkin programlarca lüzum görülen tebeddülât begayet-i mehâret ve dikkat ile icra olunmuştur. Şimdi ise işittiğime göre bazı mekâtibde o kadar çok lüzumsuz dersler programa idhâl olmuş ki onların tahsiline zaman müsait değil ve sonra icrası icab-ı hâl ve maslahata gayr-ı muvaffak imiş diyorlar. Mekteb-i Mülkiye'de telhis gibi bazı dersler ilave olunmuş. Bunların ise ol mektebe hiç lüzumu yoktur. Hele mülkiye me'murlarına lüzumu olmayan derslerin ilavesi mektebce teşvişe ihtarı mucib olduğu işitiliyor. Bu bâbda olan niyet-i hümayuna pek muhıkk ve sahihan vâcibu'l i'tinadır. Lâkin âlât ve vesait-i icraiye o niyet-i hayriyenin icrasına kâfi olmak lazımdır. Buralarını ciddi müzakere ile hüsn-i neticeye vâsıl olmak için teşebbüsât-ı lazımeye i'tina olunmak lazım geleceği ma'ruzdur.

Kulları

CEVDET

Fİ 24 ŞABAN SENE 1309

Fİ 12 MART SENE 1308